

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

BİREYSEL VE SOSYOLOJİK MESAJLAR
AÇISINDAN MAİDE SURESİ

Yüksek Lisans Tezi

Zeynep KUZGUN KAYA

Sivas
Haziran 2025

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

**BİREYSEL VE SOSYOLOJİK MESAJLAR
AÇISINDAN MAİDE SURESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Zeynep KUZGUN KAYA

Tez Danışmanı:
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep CERAN

Sivas
Haziran 2025

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dâhil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

.../.../...

Zeynep KUZGUN KAYA

ÖNSÖZ

Kuran'ı Kerim nüzul döneminden itibaren tüm insanlığa hitap etmiş evrensel bir kitaptır. İnsan O'nu doğru anlayıp yorumlayarak hayatında uyguladığı sürece en sağlam yolu bulmuş olacaktır. Zira Allah bir takım emirler ve yasaklar belirlemiş, bizi toplumsal düzeni sağlamak üzere bunları uygulamakla mükellef kılmıştır. Tezimizde bireysel olarak üzerimize düşenleri öğrendikten sonra toplumsal huzuru nasıl bulacağımızı ve toplum için nasıl faydalı olabileceğimizi Maide Suresi özelinde anlamaya çalışacağız. Amacımız bireyin ve toplumun Kur'an perspektifinden bir yaşam geliştirmesine ilmî bir katkıda bulunmaktır. Dolayısıyla tezimizde Kuran'ın bireysel ve toplumsal kurallara yönelik ayetlerine Maide Suresi örneğinde bütüncül olarak yaklaşmayı uygun buluyoruz.

Tezimizde ilk olarak toplumun en küçük yapı taşı olan bireyi temel alacağız ve Maide Suresi'nde bireysel yaşamdan başlayarak toplumsal yaşama uzanan düzenlemelerle çalışmamızı devam ettireceğiz. Toplum değişken yapısından hareketle ayetlerin güncel hayata nasıl yansıtılabileceğini sorgulayacağız. Bu amaçla tezimizde öncelikle Maide Suresi'nde geçen kavramların önce kelime anlamına ve sosyoloji ilmindeki ıstılahî anlamlarına odaklanarak bunların birey ve toplum için nasıl kazanımlar sağladıklarını ortaya koymaya çalışacağız. Ardından ulaştığımız bilgileri kavramların Maide suresindeki karşılıkları ile birlikte değerlendireceğiz.

Tezimiz iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Maide Suresi'nde geçen sosyolojik unsurların bireysel yansımalarına, ikinci bölümde ise gelince bu unsurların toplumsal yansımalarına yer vereceğiz. Dolayısıyla tezimizin ana yöntemi Maide Suresi'nde geçen sosyolojik unsurların özelden genele doğru yani tümevarım çerçevesinde incelenmesi şeklindedir. Çalışmalarımız sırasında baştan beri rehberlik eden, yardımını esirgemeyen ve tez yazım ve sunum konusunda bilgilerini bizimle paylaşan değerli hocamız Dr. Öğretim Üyesi Zeynep Ceran'a teşekkürü bir borç biliriz.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
1.MAİDE SURESİNİN BİREYLER AÇISINDAN İNCELENMESİ	5
1.1. Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi	5
1.1.1. Sosyoloji	5
1.1.2. Sosyolojik Unsur	7
1.1.3. Bireysel Yansıma.....	7
1.1.4. Toplumsal Yansıma	8
1.2. Maide Suresinin Genel Özellikleri	9
1.3. Maide Suresinde Geçen Sosyolojik Unsurların Bireysel Yansımaları.....	11
1.3.1.Bireysel Haramlar ve Helaller	12
1.3.2.Takva	26
1.3.3.Kişisel Sorumluluk	32
1.3.4.Bireysel Farkındalık.....	36
1.3.5. Dürüst ve Samimi Olma	39
1.3.6. Batıl İnançlardan Uzak Durma	41
İKİNCİ BÖLÜM	53
2.MAİDE SURESİNİN TOPLUM AÇISINDAN İNCELENMESİ	53
2.1.Maide Suresinde Geçen Sosyolojik Unsurların Toplumsal Yansımaları	53

2.1.1. Toplumsal Haramlar ve Helaller.....	54
2.1.2. Yardımlaşma	61
2.1.3. Adil Olma	65
2.1.4. Toplumsal Gruplaşmalar.....	69
2.1.5. Toplumsal Farkındalık	83
2.1.6. Emr-i bi'l-Maruf ve Nehy-i ani'l-Münker	90
SONUÇ	95
KAYNAKÇA	99
ÖZ GEÇMİŞ	105

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
ans.	: Ansiklopedi
a.s.	: Aleyhisselam
b.	: Bin, ibn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviri
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
H.	: Hicri
H.	: Hazreti
M.	: Miladi
md.	: Madde
nşr.	: Neşreden (Tahkik eden)
ö.	: Ölümü, ölüm tarihi
r.a.	: Radiyallahu anhu
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
TDK	: Türk Dil Kurumu
trc.	: Tercüme, tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
thk.	: Tahkik eden
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri

ÖZET

Çalışmamızda Maide Suresini sosyoloji ilminin verileri doğrultusunda tahlil etmeyi ve sure içerisinde geçen sosyolojik unsurları tasnif ve tahlil etmeyi hedefledik. Konumuzu işlerken birinci bölümde, Maide Suresi'nde geçen sosyolojik unsurların bireysel yansımalarını, ikinci bölümde ise Maide Suresi'nde geçen sosyolojik unsurların toplumsal yansımalarını ele aldık. Sureyi olgu ve kavramlar üzerinden sosyolojik tahlile tâbî tutarken Kur'an'ın farklı ilmî disiplinler çerçevesinde yorumlanabilmesinin imkânı ve ayetlerin hangi sosyal durumlara tekâbül edebileceği sorularını esas aldık.

Maide Suresi çeşitli vesilelerle bireysel ve sosyal sorumlulukları öne çıkarmaktadır. Sure toplumu inşa ederken kötülüğü yok edilip iyiliğin yerleşmesi için son derece tutarlı bir bütünlüğe sahip olacak şekilde nazil olmuştur. Bunun amacı gerek bireylerde gerekse de toplumda oluşturulmak istenen sağlıklı ve huzurlu ortamın daha kolay ve kalıcı olarak sağlanmasıdır. Sağlıklı ve huzurlu ortamı yaşayıp yaşatabilmek için gerekli olan ahlaki ve davranışsal ilkeler ayetlerde doğrudan ve dolaylı olarak ifade edilmiştir.

Maide Suresinde vurgulanan temel gerçeklik toplumsal gelişimin bireyle başlayıp daha sonra topluma yansımalarıdır. Bu durumda insana düşen görev sadece kendi bireysel yaşamının belirli bir düzenle ilerlemesinin ötesinde tüm insanlığı kuşatacak bir huzur ortamını hedeflemesidir. Kur'an'ın tüm ayetleri gibi Maide Suresi de özü itibarıyla bu amaca hizmet etmekte ve gerek ibadetlerin şartları, gerek haramlar ve helaller vesilesiyle hayata düzen getirmektedir. Birey ile toplum arasındaki ilişkilere belirgin sınırlar getiren surenin ilk bakışta anlamlandırılmayan ayetleri olabilir fakat bu ayetlerde vurgulanan emir ve yasakların arka planındaki insani gerçeklikler tahlil edildiğinde her türlü ilkenin hikmeti ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla insana düşen, emir ve yasakları, ilişkilere dair kuralları sadece ezberlemek değil, mümkün mertebe anlamlandırmaya çalışmaktır.

Sonuç olarak, toplum da birey gibi canlı, değişken ve üretken bir yapıya sahiptir ve bu yapıyı korumak ve geliştirmek öncelikle bireyin Allah'ın indirdikleri ile amel etmesiyle mümkündür. Her türlü cahili alışkanlıklar, batıl inançlar, kişisel

zafiyetler ve sosyal buhranların da çözümü ilahi hakikatler ekseninde yaşamakla aşılabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Maide Suresi, Bireysel ve Sosyolojik Mesajlar, Yardımlaşma, Sorumluluk, Farkındalık

ABSTRACT

In our study, we aimed to analyze the Surah Al-Maidah in line with the data of sociology and to classify and analyze the sociological elements in the Surah. While working on our subject, in the first part, we discussed the individual reflections of the sociological elements in the Surah Al-Maidah, and in the second part, we discussed the social reflections of the sociological elements in the Surah Al-Maidah. While subjecting the Surah to sociological analysis based on facts and concepts, we focused on the possibility of interpreting the Quran within the framework of different scientific disciplines and the questions of which social situations the verses could correspond to.

Surah Maidah highlights individual and social responsibilities on various occasions. The Surah was revealed in a way that would have a very consistent integrity in order to eliminate evil and establish goodness while building society. The purpose of this is to provide a healthy and peaceful environment that is desired to be created both in individuals and in society more easily and permanently. The moral and behavioral principles necessary to live and maintain a healthy and peaceful environment are expressed directly and indirectly in the verses.

The fundamental reality emphasized in the Surah Maidah is that social development begins with the individual and then reflects on society. In this case, the duty of man is not only to progress his individual life in a certain order but also to aim for an environment of peace that will encompass all of humanity. Like all verses of the Quran, the Surah Maidah essentially serves this purpose and brings order to life through the conditions of worship and the forbidden and the lawful. The Surah, which imposes clear boundaries on the relationships between the individual and society, may have verses that cannot be understood at first glance, but when the human realities behind the commands and prohibitions emphasized in these verses are analyzed, the wisdom of all principles emerges. Therefore, what falls to man is not only to memorize the commands and prohibitions, and the rules regarding relationships, but also to try to make sense of them as much as possible.

As a result, society, like the individual, has a lively, variable and productive structure, and preserving and developing this structure is possible primarily by the individual acting according to what Allah has revealed. All kinds of ignorant habits, superstitions, personal weaknesses and social crises can be overcome by living on the axis of divine truths.

Keywords: Surah Al-Maidah, Individual and Sociological Messages, Solidarity, Responsibility, Awareness

GİRİŞ

İlahi vahyin son aşaması Kur'an-ı Kerim'in en uzun surelerinden olan Maide Suresi insanlar için kıyamete kadar devam edecek olan nihai teklifler bütünü olarak sunulmuştur. Hiç şüphesiz Kur'an'ın temel gayelerinden birisi yeryüzünde âdil ve ahlaki temellere dayanan yaşanabilir bir toplumsal düzen kurmaktır. Bu ilâhî hedefin gerçekleşmesi için Yüce Rabbimiz bir takım emirler ve yasaklar belirlemiş, birey ve toplumu bunları uygulamakla mükellef kılmıştır. Surede kendimize, çevremizdekilere, Rabbimize verdiğimiz sözü hatırlatmış, hayata dair her konuda duyarsızlığı bırakıp canla başla çalışmamızı emretmiştir.

Bu çalışmamızda Maide Suresini sosyoloji ilminin verileri doğrultusunda tahlil etmeyi ve sure içerisinde geçen sosyolojik unsurları tasnif ve tahlil etmeyi hedefledik. Konumuzu işlerken birinci bölümde, Maide Suresi'nde geçen sosyolojik unsurların bireysel yansımalarını, ikinci bölümde ise Maide Suresi'nde geçen sosyolojik unsurların toplumsal yansımalarını ele aldık. Sureyi olgu ve kavramlar üzerinden sosyolojik tahlile tâbî tutarken Kur'an'ın farklı ilmî disiplinler çerçevesinde yorumlanabilmesinin imkânı ve ayetlerin hangi sosyal durumlara tekâbül edebileceği sorularını esas aldık. Maide Suresi'nde bireysel yaşamdan başlayarak toplumsal yaşama uzanan sosyolojik unsurların bireysel ve sosyal yaşamda nelere karşılık gelebileceğini sorguladık. Bu unsurları dini, sosyal, kültürel yönden inceleyerek surenin yaşanmakta olan hayata katkılarına dair genel bir çerçeveye ulaşmak istedik. Ayrıca surede geçen ve belirli bir anlam alanına sahip kavramların modern sosyolojide farklı kavramların kapsama alanına girip girmediğini araştırarak Kur'an anlatımları ile modern sosyal bilimlerde farklı bağlantılar kurmayı istedik.

Maide Suresi çerçevesinde gerçekleştirdiğimiz bu çalışmada surede geçen sosyolojik unsurları kavramsal tahlil düzeyinde inceledik. Bunun için ilk olarak bahsi geçen unsurları “Bireysel Haramlar ve Helaller, Takva, Teavün, Toplumsal Farkındalık, Adil Olma, Emr-i bi'l-Maruf Nehy-i ani'l-Münker” gibi üst başlıklar halinde sıraladık. Ardından bu unsurlara ait olan alt olgu ve kavramlardan genel bir çerçeve oluşturduk. Bahsi geçen sosyolojik unsurların açıklayıcısı konumunda olan

ve bu haritada yer alan olgu ve kavramların içerisinde geçtiği ayetlerin meallerini verdik ve bunları mümkün olduğunca geniş bir yelpazede açıklamaya gayret ettik. Kavramları açıklarken bunların lügavî anlamları ile bireysel ve toplumsal manadaki ıstilahî anlamlarına ayrı ayrı yer verdik. Sosyoloji ilminde vücuda getirilmiş temel kaynaklardan ve sözlüklerden yardım alarak kavramların modern bilimlerdeki karşılıkları ile ayetler içerisindeki kullanımları arasında bağlantılar kurmaya çalıştık. Maide Suresi'nde geçen sosyolojik unsurların tasnifi sırasında bazı kavramların hem bireysel hem de toplumsal karşılıkları bulunduğunu gördük ve bunları her iki açıdan da değerlendirmeye tâbî tuttuk. Son olarak Maide suresinde geçen sosyolojik unsurların bireysel ve toplumsal hayattaki somut karşılıklarına dair örnekler sunduk ve problemli olan konularda birtakım çözüm önerileri ortaya koyduk.

Araştırmamız esnasında surede geçen kavramları çeşitli tefsir kaynaklarının yansira sosyoloji alanında yazılmış eserlerden hareketle açıkladık ve Maide Suresi'nin kavram haritasını özelden genele, tekilden tümele giden bir yol üzerinden oluşturduk. Maide Suresi'ni sosyolojik açıdan incelerken önce Türk Dil Kurumu Sözlüğünü kullanarak kavramın kelime anlamı üzerinde yoğunlaştık ve ulaştığımız bilgileri Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinin maddeleri içerisinde verilen bilgiler ile destekledik. Çalışmamızın devamında Maide Suresi'nde geçen bazı ayetlerin sosyolojik perspektiften hangi sosyal olgulara tekâbül ettiğini bulmaya çalıştık. Bu noktada temel kaynaklarımız Gordon Marshall'ın Sosyoloji Sözlüğü ve Orhan Hançerlioğlu'nun Toplumbilim Sözlüğü'dür. Sureyi bütüncül bir bakış açısıyla anlamaya çalışırken ise temel tefsir kaynaklarına başvurduk. Sureyi felsefi ve sosyolojik açıdan tahlil ederken Fahreddin Râzî'nin Tefsir-i Kebîr adlı eserinden, kelime ve kavramların anlamlarına odaklanırken Arap dili ve edebiyatına dair çalışmalarıyla tanınan Zemahşeri'nin El-Keşşâf adlı eserinden, surenin sahabe döneminde nasıl anlaşıldığını tahlil ederken hem rivayet hem de dirayet kaynaklarını kullanan Taberî'nin tefsirinden istifade ettik. Bunların yanı sıra çeşitli modern tefsirlere ve tezimizin konusuna dair yazılmış farklı eserlere de başvurduk.

Tezimize başlarken gerçekleştirdiğimiz literatür taramasında Maide Suresi hakkında yapılan çalışmaları inceledik. Sure ile ilgili yayımlanmış makaleler Münâsebâtü'l-Kur'ân ilmi çerçevesinde Maide Suresi'nin değerlendirilmesi, Maide Suresi 111-115 ayetleri üzerine beş klasik müfessirin yorumudur. Maide suresi 44,

45 ve 47. ayetleri özelinde ise müfessirlerin görüşlerinin tahlili, Allah'ın hükümleriyle hükmetme meselesi ve surenin güncel siyaset dili ile anlaşılması sorunu konularında makaleler yazılmıştır. Maide Suresi 93. ayetin Müşkilu'l-Kur'ân açısından değerlendirilmesi, Maide suresinde kıraat farklılığı olan bazı ayetlerin tefsire etkisi ve belâgat ilminde tıbâk (tezat) sanatı başlıklı makaleleri de yapılan çalışmalar arasına ekleyebiliriz. Tez çalışması olarak Maide Suresi'nde bireysel ve toplumsal kurallar konusu ele alınmıştır. Biz ise çalışmamızda Maide Suresi'nde geçen olgu ve kavramlar üzerinde durduk. Bu olgu ve kavramların bireysel yaşamdan başlayarak toplumsal yaşama uzanan yansımalarının incelenmesi konusunda tefsir alanında fark ettiğimiz boşluğu doldurmaya çalıştık. Tezimizin Maide suresinde geçen sosyolojik unsurların tek tek ve daha ayrıntılı ele alındığı farklı akademik çalışmalara katkıda bulunmasını ümit ediyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.MAİDE SURESİNİN BİREYLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

1.1. Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi

1.1.1. Sosyoloji

Pek çok farklı okumaya tâbî tutulabilecek Maide Suresini sosyolojik açıdan değerlendirirken belirgin bir kavramsal çerçeveden hareket etmeyi uygun görüyoruz. Bu bağlamda inceleyeceğimiz ilk kavram sosyoloji kavramıdır. Sosyoloji sözcüğünün Latince “socius” ile Yunanca “logos” sözcüklerine dayanan kökenlerinin, onun hiçbir zaman bir sosyal bilim statüsü ya da bütünlüklü bir bilgi yapısına yönelemeyeceğini, melez bir disiplin doğasına sahip olduğunu gösterdiği ileri sürülmüştür.¹ Bugünkü biçimiyle sosyoloji, gerek bir sosyal bilimin içeriğinin nelerden oluşması gerektiği, gerekse özel olarak sosyolojinin asıl konusunun ne olabileceğine ilişkin farklı bir görüşleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu disipline anlam katmanın en iyi yolu ise sosyolojinin içeriğini ve temel amacını irdelemektir. Sosyoloji, ferdin kendisiyle, bir diğeriyle, içinde hayatı deneyimlediği insan birlikteliğiyle ve bir bütünlük olarak bu insan birlikteliklerinin birbirleriyle olan etkileşimini konu edinen bir bilimdir. Diğer bir deyişle kendimiz ve içinde bulunduğumuz toplumsal bağlamlar hakkındaki sistemli bilgilerimizin bütünüdür. Bu haliyle de bizlere yol gösterici bir disiplindir. İnsanların kendileri üzerine düşünceleri insanlık tarihiyle eş olsa da sosyoloji, ancak 19. yüzyılda sistemli bir bilgi haline gelmiştir. Auguste Comte'un adını verdiği sosyoloji, “toplumsal etkileşimin ve genel olarak insan toplumlarının doğası hakkındaki daha geniş bir dizi sorunla” (Giddens, 2013, s. 63) ilgilenerken günümüze kadar bir bilim olarak varlığını sürdürmüştür. Batı Avrupa’da 16. yüzyıl ve sonrasında yaşanan toplumsal, ekonomik ve siyasal dönüşümler düşün adamlarını toplum üzerine sorgulamaya ve düşünmeye sevk etmiş, bu da sosyolojiyi bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıkarmıştır. Sosyoloji

¹ Gordon Marshall, Sosyoloji Sözlüğü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2021), “Sosyoloji”, 680.

ortaya çıkış koşulu itibariyle toplumsal düzen ve ilerleme sorunu üzerinde durmuş olsa da en genel ifade ile toplumun tümünü anlama çabası içerisinde olmuştur. Başından itibaren sosyolojinin bir bilim olarak görülmesi, toplumu belirli bir disiplin içinde anlamaya çalışmasından kaynaklanır. Bu disiplin içerisinde sosyolog, anlama ve açıklama çabasında olduğu insan birlikteliğinin bir ferdi olduğunu sürekli olarak akılda tutarak, yani toplumla ilişkisini ne tamamen iç içe ne de tamamen kendisinden soyutlayarak kurmaz. Aksine o belli bir entelektüel mesafeyi koruyarak sosyolojik bilgiyi üretir.²

Sosyolojinin ilgilendiği alan konusunda birbirlerini dışlamayan üç genel anlayış vardır ve bu anlayışların üçünde de toplumun incelenmesinin öngörüldüğü söylenebilir. Fakat toplumla neyin kastedildiği konusunda da ihtilaflar mevcuttur. Birinci anlayışa göre sosyolojinin asıl amacının belirli bir dönemde belirli yapılardaki konumları işgal eden birey ya da grupların ötesine geçen ve bağımsız bir varoluşa sahip olan toplumsal yapıları incelemektir. Örneğin Marksist sosyoloji toplumsal yapıdan çekirdek aile gibi belirgin bir yapıyı değil üretim tarzlarına göre şekillenmiş toplumsal grupları anlamaktadır. Durkheim’le birlikte gelişen ikinci anlayış ise sosyolojinin asıl nesnesi olarak, içlerinde toplumsallaşmış tek tek bireylerden ayrı olarak sürekli bir varoluşa sahip olan dünyayı bilişsel olarak örgütlenmesini araştırmaktadır. Max Weber’in tasarladığı sonuncu anlayış ise sosyolojinin asıl nesnesinin anlamlı toplumsal eylem olduğunu savunmaktadır. Bu yaklaşıma göre aslında toplum diye bir şey yoktur; sadece birbirleriyle sosyal ilişkiler kuran bireyler ve gruplardan söz edilebilir. Bireyler ve gruplar arasındaki bu etkileşimi incelemenin farklı yolları bulunmaktadır. Anlaşıldığı üzere sosyoloji içsel olarak bölünmüş olmakla beraber bireyin toplumla etkileşimini en iyi ortaya koyan disiplindir.

Tüm farklı yaklaşımları önemsemekle birlikte çalışmamızda sosyolojiyi insan ve toplum ilişkilerinin, sosyal davranış ve toplumsal kurumların işleyişini inceleyen bilim dalı olarak değerlendiriyoruz. Sosyoloji bilimi, kişileri çevreleyen farklı sosyal yapıların etkilerini, birey ve grupların sosyal çevreyi dönüştürme kapasitelerini

² H., Sönmez & İ. Sucu, “Sosyolojik Düşünme, Sosyolojik Düşünce ve Sosyolog İlişkisi Üzerine Bir Deneme” 2(Kasım 2022), 523.

incelemektedir. Sosyoloji bireylere mikro ve makro ölçekte, yerel ve küresel düzeyde sosyal dünyayı bilimsel yöntemlerle çözümleme yeteneği kazandırmaktadır.³ Tezimizde sosyolojinin bu imkânlarını kullanmak üzere Maide Suresinin birey ve toplum etkileşimini vurgulayan ayetlerini tahlil etmeyi, İslam'ın toplumu nasıl dönüştürdüğünü ortaya koymayı hedefliyoruz.

1.1.2. Sosyolojik Unsur

Her organizmanın bir yapısı olduğu gibi, sosyoloji biliminin incelediği toplumun da bir yapısı vardır. Esas itibariyle yapı, kendisini oluşturan öğeler arası bağımlılık ilişkilerinden oluşan bir bütünlüktür. Bir binanın yapısı, temel, duvar, çatı gibi başlıca öğeler arasındaki bağlantılar ve ilişkilerden oluşur⁴. Bu bağlamda toplumsal yapı denildiğinde; toplumda organize olmuş sosyal ilişkiler ile bunların karşılıklı etkileşimlerinden meydana gelen bir bütünlük anlaşılır⁵. Sosyal yapıyı oluşturan ana unsurlar aynı zamanda onu inceleyen sosyolojinin de unsurlarıdır. Örneğin, aile yapısının unsurları denilince aile üyeleri arasındaki etkileşim, birliktelik, otorite vb. görüntülerin ve ilişkilerin akla gelmesi gibi, aileyi inceleyen sosyolojinin unsurları denilince de bahsi geçen görüntü ve ilişkilerin farklı boyutlarının incelenmesi kastedilmektedir.⁶ Aynı şekilde siyaset denildiğinde, hükümet, siyasal partiler, parti içi örgütler, ideolojiler, seçmenler gibi öğeler ve bunlar arasında kurulan ilişkiler anlaşılırken⁷, siyasî yapıyı inceleyen sosyolojinin unsurları denilince de aynı ilişki ağlarının incelenmesi kastedilmektedir. Buradan hareketle çalışmamızda sosyolojik unsurdan kastımız Maide Suresinde geçen ve toplumsal ilişkileri tanımlayan gruplar, olaylar ve durumlardır.

1.1.3. Bireysel Yansıma

Birey ve bireycilik kavramları, gerek farklı düşünsel gelenekler içerisinde farklı şekillerde formüle edilmiş olmaları, gerekse de sosyal bilimlerin farklı

³ Marshall, "Sosyoloji", 681-682.

⁴ Birsen Gökçe, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumları, Savaş Yayınları, Ankara, 1996, s. 5.

⁵ Enver Özkalp, Sosyoloji, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1995, s. 8

⁶ Mimar Türkkahraman, "Teorik Ve Fonksiyonel Açıdan Toplumsal Kurumlar Ve Kurumlararası İlişkiler" Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14/2 (2009), 27.

⁷ İbrahim Yasa, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları, TODAİE Yayınları, Ankara, 1973, s. 2.

disiplinlerinde farklı sorunsallar bağlamında yer almaları nedeniyle çok katmanlı anlamlara sahip kavramlardır. Sosyolojide ise birey ve bireycilik meselesi, birey-toplum ilişkisinin kavramsallaştırılmasını yani kişilerin kendi hayatlarında yaşadıkları tek tek olayları ve bu olaylara göre şekillenen karakter yapısının tüm bir toplumu etkilemesi kastedilmektedir. Burada toplumun da esas itibarıyla bireylerden kurulu olması ve bireyler tarafından gerçekleştirilen davranışlardan fazlasıyla etkilenmesi gerçeği önem kazanmaktadır.⁸ Ayrıca oluşturuca unsur bireyler olan toplumun, bütünlüklü bir yapı kazandığı andan itibaren kendisinin bireyi nasıl yönlendirdiği önemlidir. Çalışmamızda bu iki önemli durumu birlikte değerlendirmeyi ve Maide Suresinde öncelikle tek tek bireylere yönelik emirleri, daha açık bir ifadeyle toplumu kuşatacak bir emrin ya da durumun bireyin kendi dünyasındaki karşılıklarını ortaya koymayı hedefliyoruz.

1.1.4. Toplumsal Yansıma

Sosyolojinin temel problemlerinden biri olan ve bireylerin tek tek gerçekleştirdikleri davranışların bütün toplumdaki karşılıklarını ifade eden toplumsal yansıma kavramı köken olarak on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar gitmektedir.⁹ Toplumsal yansıma belirgin bir olay, durum, gerçeklik veya bilginin önce bireyin hayatını ardından karşılıklı etkileşim halindeki bireylerin oluşturduğu kurallı bütünlük anlamında toplum hayatını etkilemesi demektir. Bireysel yansıması olan her türlü gerçekliğin toplumsal yansımalarının olabilmesi için “toplumsallaşma” olgusunun sağlanabilmesi gerekir.

Toplumsallaşma, bireylerin gerek toplumun norm ve değerlerini içselleştirerek, gerekse meslek erbabı, arkadaş, yurttaş, anne, baba vb. olarak toplumsal rollerini yerine getirmeyi öğrenmesi, böylece toplum üyeleri haline gelebilmesi sürecidir. Bu bağlamda bireyin gerçekleştirdiği her tutum ve davranışın toplumu etkileyecek düzeye ulaşması toplumsal yansıma anlamına gelmektedir. Bireylerin yerine getirdiği tutum ve davranışların farklılaşması ve benzer olanların grupsallaşmasıyla farklı toplumlar meydana gelmektedir. Toplumsal farklılaşmanın

⁸ Ömer Küçük, & Orçun Girgin, “Sosyoloji, Bireycilik Ve Modern Toplum: Liberal Bireycilik Öğretilerine Karşı Özgünlük Bireyciliği” Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 62/2 (2022), 417.

⁹ Marshall, “Toplumsal Değişim”, 136.

bir kısmı dil ile ilgiliyken bir kısmı da değer yönelimleri ile ilgilidir.¹⁰ Araştırmamızda toplumsal yansıma kavramını Maide Suresinde özü itibarıyla tek tek bireylerin gerçekleştirdiği fakat son tahlilde bütün bir toplumu ilgilendiren tutum ve davranışlarla ilgili ayetlerin tahlili esnasında kullanmak istiyoruz.

1.2. Maide Suresinin Genel Özellikleri

Maide Suresi Medine’de inen uzun surelerden biridir. Bu sure inançla ilgili konuların yanı sıra Ehl-i Kitab’a dair bilgiler vermekte ve çeşitli hukuki meselelere açıklık getirmektedir. Sure hakkında Ebu Meysere “Maide Suresi, Kur’an’ın son inen surelerindendir. Bunda hükmü kaldırılmış bir ayet yoktur. Sure içinde 18 farz vardır”¹¹ demiştir. Medeni surelerden biri olan Maide Suresi bazı toplumsal kurallar, devlet hukukuna ait prensipler ve hukuk hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca Yahudilerle, Hristiyanlarla ilişkiler ve onları dine davet gibi konular işlenmiştir. Yumuşak bir üslup kullanıldığı Maide Suresinde muhatap genellikle inanan kimselerdir. Surenin özellikle sosyal ve hukukî hükümler içeren ayetleri oldukça uzundur.

Sureye ismini veren “maide” kelimesi üzerinde yemek bulunan sofradır demektir. Surenin 112-114. ayetlerinde havarilerin isteği üzerine Hz. İsa’nın gökten bir sofrayı indirmesi için Allah’a duası konu edildiğinden dolayı sureye bu isim verilmiştir. Kur’an’da “Maide” kelimesi iki yerde geçmekte olup her ikisi de bu surede yer almaktadır.¹² Surenin nüzul yeri ve zamanı hakkında farklı rivayetler ve görüşler mevcuttur. Bu rivayetler ve görüşler birlikte değerlendirildiğinde şöyle bir sonuca varmak mümkündür: Surenin ilk iki ayet dâhil önemli bir bölümü Hudeybiye’den sonra inmiştir. Bilindiği üzere Hudeybiye’de Müslümanlar, Mekkeli müşrikler tarafından umre yapmaktan alıkonulmuşlar, ancak bir yıl sonra onların umre yapmalarına izin verilmiştir. İşte böyle bir ortamda Müslümanlar öfkeye kapılıp intikam duygusuyla hareket edebilir ve kontrolleri altındaki bölgelerden geçmek isteyen müşrik Arapların hac kabilelerine engel olabilirlerdi. Surenin bu

¹⁰ Marshall, “Toplumsallaşma”, 760.

¹¹ Muhammed b. Ahmed Kurtubi, el-Câmi’ li-Ahkâmî’l-Kur’an, 1-19 Cilt, (trc. M. Beşir Eryarsoy), Buruc Yayınları, İstanbul, 1998.VI, 30.

¹² Gülhan Maden, “Münâsebetü’l-Kur’ân İlmi Çerçevesinde Mâide Suresinin Değerlendirilmesi”, Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi 3(Aralık 2022), 171.

konuyla ilgili bir ihtar ve ikaz ile başlaması, Hudeybiye'den hemen sonra indirildiğini destekler mahiyettedir. Fakat surenin bazı ayetlerinin bundan çok daha önce, bazı ayetlerinin ise daha sonra inmiş olması kuvvetle muhtemeldir¹³. Bu durumda sure İslam'ın yayıldığı dönem inmeye başlamıştır. Bu dönemde Müslümanlar devlet olma yolunda her şeyini tamamlamıştır veya tamamlamak üzeredir. Zira İslam hicretten çok kısa sayılabilecek bir vakit sonra Arap yarım adasında hızla hâkim olmuştur.

İslam Toplumunun yerleşmesi için Nisa Suresi'nde verilen talimatların devamında Müslümanlar, tüm yükümlülüklerini gözetip yerine getirmeye yöneltilmekte, bu amaç doğrultusunda Müslümanları eğitmek için yeni yeni düzenlemeler getirilmektedir. Ayrıca Müslümanlar hâkim güç olarak iktidarda bulunmanın getirmesi muhtemel sapmalara karşı uyarılıp, Kur'an'ın Ahdi'ni gözetmeye yöneltilmektedirler. Yine kendi adlarına, Doğru yol karşısındaki yanlış tavırları bırakıp, Peygamber Hz. Muhammed'in (s.a.v) getirdiği hidayeti kabul etme konusunda uyarılan Yahudi ve Hristiyanların başarısızlıklarından ders almaya çağrılmaktadırlar.¹⁴

Sure Müslümanlara sorumluluklarını yerine getirmesi emri ile başlamakta¹⁵ ve insanın “*göklerin, yerin ve onların arasındaki her şeyin hükümrânlığı*”mna sahip bulunan Allah'a kesin bağlılığını hatırlatarak sona ermektedir. Hz. Peygamber'e bahşedilen son vahiylerden biri olarak sure, dinî vecibeler ve muhtelif sosyal yükümlülükler ile ilgili bir demet sunmaktadır. Aynı zamanda, Kur'an izleyicilerini, ilahî buyrukların alanını sübjektif kıyas yoluyla genişletmemeleri için uyarmaktadır. Çünkü böyle bir tavır, onların Allah'ın şeriatına göre davranmalarını güçleştirebilir ve sonuçta vahyin doğruluğunu inkâr etmelerine yol açabilir.

Surede Yahudilerden ve Hristiyanlardan bahsedilmektedir. Ehl-i Kitabın temel özelliklerine, inançlarına, tutum ve davranışlarına geniş yer verilen surede onlarla kurulacak ilişkilerin sınırları net olarak belirlenmiştir. Diğer surelerde yer almayıp sadece bu surede yer alan birtakım hükümler ve kıssalar da Maide Suresinin önemini göstermektedir. Ehl-i kitap ile yeme içme ve kadınlarıyla evlenme izni,

¹³ Gülhan Maden, “Münâsebetü'l-Kur'ân İlmi Çerçevesinde Mâide Suresinin Değerlendirilmesi”, 172.

¹⁴ Mevdûdî, Tefhimül Kur'an, I, 446.

¹⁵ Fatma Betül Gözen, El-Maide Suresinde Bireysel ve Toplumsal Kurallar (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 4.

abdest-gusül ve teyemmümün usulleri, isyan, fitne, fesat ve hırsızlığın cezaları, içki ve kumarın nihai hükmü, yemin kefareti, yenilmesi haram olan yiyecekler ve ihram yasakları gibi dinî hükümlerdir. Hz. Âdem'in iki oğlunun hikâyesi ve Hz. İsa'nın sofrası olayı da bu surede yer almaktadır.¹⁶

Yüce Allah Maide 48. ayette muhtelif dinî toplulukları kastederek *“Sizden her birinize (her dönemde) tek bir din, fakat ayrı ayrı şeraitler belirledik... Artık hepiniz (elçimizin bildirdiği şekilde)hayırlarda yarışın”*¹⁷ buyurmakta ve bir kez daha bütün müminlere hangi kanaatte olurlarsa olsunlar *“Allah'a ve Ahiret Günü'ne inanıp, doğru ve yararlı fiillerde bulunanlar ne korkacak ne de üzüleceklerdir”*¹⁸ teminatı verilmektedir. Bütün surenin en çarpıcı ifadesi ide vefatından kısa bir süre önce Hz. Peygamber'e indirilmiş olan *“Bugün dininizi sizin için kemale erdirdim, nimetlerimin tamamını size bahşettim ve bana teslimiyeti (İslâm) sizin dininiz olarak belirledim”*¹⁹ ayetidir. Bu ayette dinin inanç, ibadet, muamelat, hüküm gibi tüm alanlarında hiçbir konu eksik bırakılmaksızın açıklandığı ve tamamlandığı anlamı vardır.

1.3. Maide Suresinde Geçen Sosyolojik Unsurların Bireysel Yansımaları

Maide Suresinde Müslümanların dini, içtimai, iktisadi ve siyasi hayatlarını tanzim eden düzenlemelere yer verilmiş, İslam'dan önce mevcut olan yanlış telakki ve uygulamalar kaldırılarak yerine bireyi de toplumu da daha huzurlu kılacak naslar getirilmiştir. İnsan, ahirette Allah'ın huzurunda hayat sermayesinden ve kendisine bahşedilmiş nimetleri nasıl kullandığından mutlaka hesaba çekilecektir. Dolayısıyla insan kendisine bahşedilmiş ömrünü ve nimetleri fiziksel ve ruhsal zararlardan korumaya özen göstermeli, topluma faydalı olmak yolunda çalışmaya kendisinden başlamalıdır. Nitekim surede geçen *“Ey iman edenler! Siz kendinize bakın! (siz kendinizden sorumlusunuz). Siz doğru yolda olunca sapan kimse size zarar*

¹⁶ Gülhan Maden, "Münâsebâtü'l-Kur'ân İlmi Çerçevesinde Mâide Suresinin Değerlendirilmesi" Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi 3(Aralık 2022), 174.

¹⁷ Yusuf Işıcık, Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Konya İlahiyat Derneği Yayınları, 1. Baskı, Konya, 2008, s. 85.

¹⁸ El-Maide, 5/69.

¹⁹ El-Maide, 5/3.

vermez.”²⁰ ayeti mucibince vahyin muhatabı olan insan önce kendi görev ve sorumluluklarının idrakinde olmalıdır. Maide Suresindeki sosyolojik unsurların tahliline yoğunlaştığımız tezimizde toplumu oluşturanların öncelikle tek insan varlıklar olması gerçeğinden hareketle ilk sırayı bu unsurların bireysel yansımalarına vermeyi istedik. Ayetlerin tahlili sonucunda sosyolojik unsurları ifade eden kavramların geçtiği konuları bireysel haramlar ve helaller, takva, kişisel sorumluluk, bireysel farkındalık, dürüst ve samimi olma, batıl inançlardan uzak durma şeklinde başlıklandırmayı uygun bulduk.

1.3.1.Bireysel Haramlar ve Helaller

Evrende yaratılmış olan pek çok şey insanın emrine sunulmuştur. Yüce Allah’ın, yaratılanları bir nimet olarak insanlığa sunması onları kullanmak veya tüketmek gibi bir yolla olmaktadır. Faydalanmanın şekli her nasıl olursa olsun belirli sınırlar içerisinde kalınmasını yani helal olmasını gerektirir. Belirlenen ölçülerin dışına çıkılması ise haram kapsamında değerlendirilmelidir. Yüce Allah neyin haram, neyin helâl olduğunu gönderdiği kitaplar ve elçiler aracılığıyla açıklamış ve kendisine inananların bu yasaklara dikkat etmesini istemiştir. İnsanları sorumluluk sahibi varlıklar olarak yaratan Allah, pek çok mahlûkattan faydalanmayı onlara helâl kılarken bir kısmına ise sınırlama getirmiştir. Çalışmamızın ilk başlığında Maide Suresi’nde geçen sosyolojik unsurlardan haram ve helal kavramlarını ve bunların bireysel yansımalarını inceleyeceğiz.

Maide Suresi haramlar ve helaller konusuna geniş yer vermiştir. Fakat burada üzerinde durulması gereken önemli bir mesele haram olanların helalleştirilmesinin kötülüğü kadar helal olanların haramlaştırılmasının da kötü olduğudur. Bu nedenle surede özellikle Yahudilerin bazı helalleri haram saymalarına karşı olarak eşyada asıl olanın helallik olduğu vurgulanmakta ve haramın daha sınırlı olduğu belirtilmektedir. Surenin ilk ayetlerinde “*Kendileri için neyin helal kılındığını sana soruyorlar. De ki: Temiz ve güzel olan her şey size helal kılındı*”²¹ şeklinde helalin net sınırları ve aynı zamanda en önemli ilkesi ortaya konmuştur; temiz ve güzel olan her şey helaldir. Ayette haramın değil de helalin vurgulanması bir konuda yasak açıkça belirtilmediği sürece varlıkta esas olanın helallik olduğunu göstermektedir.

²⁰ El-Maide 5/105.

²¹ El-Maide 5/4.

Bireysel haram ve helaller kapsamında inceleyeceğimiz ilk olgu avcılıktır. Avcılık sosyolojik açıdan bir tür “vahşilik”²² olarak tanımlanmıştır. Kelimenin ıstılahî anlamı ise “avlanmak işine konu olmak, ava gitmek, ava çıkmak, av için dolaşmak” tır.²³ Avcılık eski çağlardan beri bilindiği ve ok, yay veya kapanla ceylan yahut kuş avlamanın bir eğlence kabul edildiği kayıtlarda geçmektedir.²⁴ Maide Suresi’nde konuyla ilgili “*Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin. İhramlı iken avlanmayı helâl saymamanız kaydıyla, okunacak (bildirilecek) olanlardan başka hayvanlar, size helâl kılındı. Şüphesiz Allah istediği hükmü verir.*”²⁵ Ayeti geçmektedir. Râzî’ye göre Cenâb-ı Hak bu ayette, hem yapmak hem de yapmamak açısından mükellef tuttuğu şeylerin yerine getirilmesini emretmiştir.²⁶ Ona göre ayetin mesajı “İhramlı iken, avlanmayı helal görmeyen müstesna, size hayvanlar helal kılındı. Çünkü bu size, ihramlı iken helal değildir”²⁷ şeklindedir. Mevdudi Arapça En’am kelimesi deve, sığır, koyun ve keçi, behîme ise, dört ayaklı otlayan hayvanlar için kullanılır. İki kelimenin birlikte kullanılması, En’am kelimesinin ifade ettiği dört tür hayvanı andıran tüm oylayan dört ayaklıları içine alarak anlamı daha kapsamlı hale getirmiştir. Yine başka hayvanları öldürüp yiyerek beslenen etoburların gayri meşru olduğunu ifade ederek bu durumu açıklığa kavuşturmuştur.²⁸ Elmalılı yani ey müminler, siz hayvan öldürmek caiz olmayan ihram halinde avdan ve av eti yemekten yasaklanmışsınız. Fakat bu halde bile bir akdin meyvesi olmak üzere et yemekten mahrum bırakılmadınız. Siz ihramlı iken, av olmamak şartıyla ihramda bulunmayanların kestikleri hayvanlardan yiyebilirsiniz ki, bu haram ve helal olma birer ilahi akiddir.²⁹ Zemahşerî ise bu ifadede geçen haramlık ve helalliğin kesilen hayvanlar dâhil tüm yiyecekleri kapsadığını söylemiştir. Bu konuda Hristiyanların durumu da aynıdır. Fakat Zemahşerî Hazret-i Ali (r.a.)’ın Benî Tağlib Hristiyanlarını bundan istisna ettiği ve onlar hakkında “*Hristiyanlıktan şarap içmekten başka bir şey*

²² Orhan Hançerlioğlu, Toplum Bilim Sözlüğü (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986), “Avlanmak”, 415.

²³ Hasan Eren vd., Türkçe Sözlük (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1988), “avcılık”, 1/106.

²⁴ Abdülkerim Özeydin, “Av”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 25 Ocak 2022).

²⁵ El-Maide, 5/1.

²⁶ Fahrüddin Er-Râzî, Tefsîru’l-Kebir, (çev. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru), 1-22 Cilt, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1990. VIII, 442.

²⁷ Râzî, Tefsîr-i kebîr, VIII, 447.

²⁸ Ebu’l A’lâ Mevdudi, Tefhîmu’l Kur’an, (trc. Heyet), 1-7 Cilt, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995. I, 449.

²⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, 1-10 Cilt, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979. , III, 144.

almamışlar, bu itibarla Hristiyan değiller.” dediğini rivayet etmiştir.³⁰ Fahreddin Râzî surede geçen “Ölmüş hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, (henüz canı çıkmamış iken) kestikleriniz hariç; boğulmuş, darbe sonucu ölmüş, yüksekten düşerek ölmüş, boynuzlanarak ölmüş ve yırtıcı hayvan tarafından parçalanmış hayvanlar ile dikili taşlar üzerinde boğazlanan hayvanlar, bir de fal oklarıyla kismet aramanız size haram kılındı. (...) Kim şiddetli açlık durumunda zorda kalır, günaha meyletmeksizin (haram etlerden) yerse, şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir”³¹ ayeti hakkında “Bil ki Allah Teâlâ, geçen ayette iyi ve temiz şeyleri helal kıldığını haber vermiştir. Allah'ın, böyle buyurmasının gayesi, bu hükmü haber vermektir. Hak Teâlâ daha sonra, bu ayette tayyibatı helal kıldığını tekrar beyan etmiştir. Nitekim “Bugün, sizin dininizi kemale erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım”³² buyurmuş ve dini kemale erdirdiği gibi dünyevi ve uhrevi bütün hususlarda nimetini tamamladığını beyan etmiştir. Tayyibatı yani iyi, temiz ve hoş şeyleri helal kılma bu nimetler arasındadır. İşte bu tekrarın gayesi bu inceliği göstermektir³³ şeklinde yorumda bulunmuştur.

Bireysel haram ve helallere dair Maide Suresi'nde avcılıktan sonra zikredilen kavram “yalan” dır. Bu kavramın Toplumbilim Sözlüğü' ndeki karşılığı “özdek” olarak verilmiştir.³⁴ Özdek bilinçten bağımsız olarak var olan her şey demektir ve insan yalan söylediğinin her zaman farkında değildir. Kendi yalanına da gerçekmiş gibi inanabilir ve o anda patolojik bir yalancı konumuna gelmektedir. Bu durumla başa çıkmak zor olabilir. Uzmanlar bu durumun çok sık tekrarlandığı bazı vakalarda bireyin bir süre sonra gerçek ile kurgu arasındaki farkı ayırt edemeyecek hale geldiğini söylemektedirler. Bu kişilere mitomanya yani patolojik yalancı denmektedir. Mitomanlar genellikle etkili bir şekilde konuşurlar ve konuşurken karşılarındaki kişiler ile nasıl iletişim kurabileceklerini çok iyi bilirler. Mitomanlar kendilerine soru sorulduğunda spesifik olmadan cevaplayabilir veya soruyu cevaplamadan konuşmayı uzatabilirler. Bu durumda bilinçli ya da bilinçdışı

³⁰ Zemahşeri, Keşşâf Tefsiri, (çev. Abdulaziz Hatip, Mehmet Erdoğan, Aydın Temizer, Ömer Çelik, Muhammed Coşkun, A. Enes Ateş), 1-2 Cilt, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2017. II, 376.

³¹ El-Maide, 5/5.

³² El-Maide 5/3.

³³ Razî, Tefsîr-i kebîr, VIII, 478.

³⁴ Gordon Marshall, “Bağımlı Değişken”, 55.

yalanların hepsi insanı Allah'ın rızasından uzaklaştırır, toplum içinde karışıklıklara sebep olur, dostlukları yıkar, yerine düşmanlık tohumları eker. Bu kimseler karşısındakini yalan söyleyerek aldatmış olurlar.

Türk Dil Kurumu'na göre yalanın kelime anlamı “aldatmak amacıyla bilerek ve gerçeğe aykırı olarak söylenen söz” şeklindedir.³⁵ Dolayısıyla yalan kavramının benzeri aldatmak kavramıdır. İstilahî olarak kelimeye “doğruluğun karşıtı, bir konuda gerçeğe aykırı haber veya bilgi vermek, sözün vakıya uygun olmaması” anlamı verilmiştir.³⁶Yüce Allah “*İnkâr edip ayetlerimizi yalanlayanlar var ya; işte onlar cehennemliklerdir*”³⁷ buyurmaktadır. Allah Teâlâ bundan sonra kâfirlere karşı olan vaîdini yani ahirete dair tehdidini “İnkâr edip, ayetlerimizi yalanlayanlara gelince, onlar da alevli ateşe arkadaşlırlar” şeklinde beyan etmektedir. Râzî'ye göre bu ayet, cehennemde ebedî kalışın, sadece kâfirler için olduğunu kesin olarak ifade eden bir nastır. Çünkü “*Onlar da alevli ateşe arkadaş olacaklardır*” sözü, haşr yani toplanma manası ifade eder. Nitekim kalıcı arkadaşlık veya dostluk ayrılmamayı gerektirir. Nitekim “devamlı çölde bulunan, oradan hiç ayrılmayanlar” mânasında, “ashab-ı sahra” ifadesinin kullanıldığını belirtmiştir.³⁸

Maide suresinde bireysel haram ve helallerle ilgili bir başka kavram “fesat” kavramıdır. Kur'an'da fesat kavramı genel olarak, fert ve toplumun yeryüzü ve çevrenin, barış ve huzur ortamının, mal, can ve namus güvenliğinin bozulmasını ve yok olmasını, iman, ibadet, ahlâk, hak ve istikâmetten sapılmasını, şirk, küfür, nifak ve isyan olan inanç, söz, fil ve davranışları ifade etmektedir. Kelime anlamı, araboşucu, karışıklık çıkaran, ortamı bozan, müfsittir.³⁹ Fesat kavramı, gerek fizikî gerekse sosyal düzen ve dengenin bozulması anlamında olumsuz bir duruma işaret etmek üzere ve genellikle salâhın karşıtı olarak kullanılmaktadır. Başta insanın kendi ruhsal yapısı olmak üzere her alanda meydana gelen bozulma, çözülme, ölçü ve dengeden sapma, faydalı olma özelliğini kaybetme, fitrattan uzaklaşma gibi olumsuz anlamların tamamını kapsamaktadır.

³⁵ Eren vd., “yalan”, 2/1583.

³⁶ Mustafa Çağrı, “Yalan”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 25 Ocak 2022).

³⁷ El-Maide, 5/10.

³⁸ Razî, Tefsîr-i kebîr, VIII, 534.

³⁹ Eren vd., “fesatçı”, 1/496.

Maide Suresine göre yeryüzünde artan fesadın temel sebebi, küfür ve şirkin topluma yayılmasıdır. İnsanın zafiyetleri, kalbindeki kötülük duyguları, nefsi, hevası, cehalet, şeytan, tağutlar, adâlet duygularını yitirmiş yöneticiler, sahip olduğu imkânlarla şımaran mütrefler bireysel ve toplumsal fesadın en önemli faktörleridir.⁴⁰ Fesat, psikolojik ve sosyolojik bir problem olduğu için, fesadı önlemeye yönelik çözüm yollarını da birey ve topluma sahih bir tevhid inancı, evrensel ahlâkî değerler olarak kazandırmak gerekmektedir. Fahreddin Râzî Maide Suresi'nde “*Bir de Yahudiler, ‘Allah'ın eli bağlıdır’ dediler. Söylediklerinden ötürü kendi elleri bağlansın ve lânete uğrasınlar! Hayır, O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir. Andolsun, sana Rabbinden indirilen (Kur'an) onlardan birçoğunun azgınlık ve küfrünü artıracaktır. Biz onların arasına kıyamete kadar düşmanlık ve kin saldık. Her ne zaman savaş için bir ateş yakmışlarsa, Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışırlar. Allah, bozguncuları sevmez*”⁴¹ ayetinde geçen bozguncuların yeryüzünde hep fesatçılığa koştuklarını ifade etmiştir. Yani onların işlerinde izzet ve sağlamlık nev'inden hiçbir güç ve kuvvet hâsıl olmaz. Yeryüzünde sadece fesatçılığa uğraşırlar. Bu da, zayıf olanları aldatmaları ve gizlice hile ve tuzak çeşitlerine başvurmaları şeklinde olur. Konuyla ilgili olarak Râzî'ye göre “onlar, Tevrat'ın hükmüne muhalefet edince, Allah onlara Buhtunnasr'ı musallat kılmıştır. Daha sonra tekrar fesatçılık yapınca Bizans komutanı Butros'u; sonra yine fesatçılık yapınca Mecusîleri ve nihayet yine fesat çıkarmaktan geri durmayınca, bu sefer de onlara Müslümanları musallat etmiştir. Cenâb-ı Hak daha sonraysa ‘Allah fesatçıları sevmez’ buyurmuştur. Bu beyan yeryüzünde fesat peşinde koşan kimselerin, Allah katında gazaba uğramış olduğuna delâlet etmektedir”⁴² demiştir. Zemahşerî ise bu ayetle ilgili, rivayete göre Hazret-i Peygamber (s.a.)'le ne zaman savaşmaya yeltenseler onları hezimete uğratmıştır. Katâde (v. 117/735) ayetten hareketle “Hangi belde bir Yahudi'ye rastlarsan, onun mutlaka oradaki insanların en zelilleri arasında olduğunu görürsün”⁴³ diye yorumlamıştır.

⁴⁰ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdi'l-Muhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 1422/2001), 8/54.

⁴¹ El-Maide, 5/64.

⁴² Râzî, *Tefsîr-i kebîr*, IX, 151.

⁴³ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 496.

Fesat “İnsandaki şirk, küfür ve nifak birey ve toplum üzerinden yeryüzüne fesat olarak yansımaktadır”⁴⁴ ayetinde vurgulandığı üzere bireyden topluma yayılan, daha sonra da tüm toplumu bozulmaya götüren özelliği ile Kur’an’ın en fazla üzerinde durduğu konulardan biridir. İnsanın zaafı, korkuları, kaygıları, hevası, hırs, tekebbür, cehalet gibi kötülük kaynağı duyguları ile insanın kişiliğinin olumsuz yönlerini ifade eden nefsi fesadın iç sebepleridir. Şeytan, tağutlar, toplum önderleri olan yöneticiler ise birey ve toplumu fesada sevk eden dış etkenlerdir. Bu sebeple “Allah, elçilerini inanç ve ahlâken bozulmuş ve sapkınlaşmış toplumları uyarmak ve onları ıslah için göndermiştir”⁴⁵ ayeti nazil olmuştur. Ayetten anlaşıldığı üzere insan toplumsal bir varlık olduğu için, onun fesadı sadece kendisinde kalmayıp toplumun tamamını etkileyen bir özellik taşımaktadır. Bu sebeple toplumu doğru analiz edebilmek, toplum hakkında sağlıklı bir düşünceye ulaşabilmek için bireylerin davranışlarını etkileyen sebep ve faktörleri bilmek gerekir. Bu durum toplumsal değişme, sapma, toplumsal çöküş ve helâk sebeplerini tespit etmeye imkân sağlar.

Fesat itidal çizgisinden çıkıp bozgunculuk gibi yeni bir kavramın geçişine izin verebilir. Bozgunculuk kavramının kelime anlamı “çatışma, çelişme”⁴⁶ şeklindedir. Sosyoloji sözlüğünde ise bozguncu kişi Latince kökenli “hooligon”⁴⁷ kelimesiyle ifade edilmektedir. Nitekim bu kelimeye Türkçede “bozguncuya yakışır davranış”⁴⁸ anlamı verilmiştir. Yeryüzünde bireyin toplumsal huzuru, birlikteliği ve dengeyi bozmaya yönelik davranışlarını ifade eden bozgunculuğun ortaya çıkmasına sebep olan bazı etkenler vardır. Bunlardan bazıları emre muhalefet ve sapma, üstünlük kurma arzusu, tevhitte kopmak ve alternatifler oluşturmak, risâleti engellemeye çalışmaktır. Maide Suresi’nde insanlık tarihinde bozguncu davranışlarda bulunan insanlara örnek olarak İsrailoğullarından bazıları zikredilmiştir.⁴⁹ Allah “Bundan dolayı İsrailoğullarına (Kitap'ta) şunu yazdık: ‘Kim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini (hayatını kurtararak) yaşatırsa, sanki bütün insanları yaşatmıştır. Andolsun ki,

⁴⁴ Enbiyâ, 21/22.

⁴⁵ Hud, 11/88.

⁴⁶ Hançerlioğlu, “çatışma”, 70.

⁴⁷ Marshall, “hooligon” 306.

⁴⁸ Eren vd., “bozgunculuk”, 1/218.

⁴⁹ Taberî, Câmi’u l-beyân, 8/559.

onlara resûllerimiz apaçık deliller (mucize ve âyetler) getirdiler. Ama onlardan birçoğu bundan sonra da (hâlâ) yeryüzünde aşırı gitmektedir.”⁵⁰ buyurmuştur. Çünkü bir kimseyi öldürmeyi aklına koyan kimse onu öldürmenin bütün insanlığı öldürmek gibi olduğunu tasavvur ettiğinde hissettiği duygular iç âleminde büyük bir infiale sebep olur ve onu düşüncesinden vazgeçirir. Hayat vermeyi murat ettiği zaman da aynı şekilde olmaktadır. ⁵¹Mevdudi, Talmud’da şöyle denmektedir. İsrail’den tek bir kişiyi koruyan, Allah’ın Kitabı’na göre, tüm dünyayı korumuştur. Yine Talmud’da İsraillilerden tek bir kişiyi öldüren tüm ırkı öldürmüş gibi cezalandırılacaktır⁵² diye yorumlamıştır. Razî ise ayetle ilgili olarak “andolsun ki peygamberlerimiz onlara beyyineler getirmişti. Sonra, muhakkak ki işlerinden pek çoğu, bunların arkasından yeryüzünde mutlaka haddi aşmaktadırlar” demiştir. Bunun manası şudur, Yahudilerin çoğu peygamberlerin gelişinden ve onlara öldürmeyi haram kılışından sonra yine de haddi aşmışlardır, yani adam öldürmenin büyük bir suç olduğuna aldırış etmemişlerdir.⁵³

Her insan iyilik veya kötülük yapabilecek özellikte yaratılmıştır.⁵⁴ Hz. Peygamber’in (s.a.s.) “Her insan hata eder, hata edenlerin en hayırlıları ise tövbe edenlerdir.” (Tirmizî, Kıyamet, 49 [2499]; İbn Mâce, Zühd, 30 [4251]) şeklindeki beyanı, insanların günah işleme ve hata yapma özelliğine sahip olduğu gerçeğinin açık bir ifadesidir. Aynı doğrultuda Hz. Peygamber'in (s.a.s): “Eğer siz hiç günah işlemeseydiniz, Allah günah işleyen ve günahlarından tövbe ve istiğfar eden bir topluluk yaratır da onları bağışlardı.” (Müslim, Tevbe, 9, 10 [2748]) ifadeleri de oldukça anlamlıdır. Hadis-i şerif, insanın mutlak olarak hatasız, kusursuz ve günahsız olamayacağını vurgulamaktadır. Şüphesiz bu ifadeler, günah işlemeye bir teşvik olmayıp aksine insanın doğasını açıklayan ve kendisini tanımasını sağlayan birer hatırlatma ve uyarıdır. Nitekim pek çok âyet ve hadiste insanın günahlardan ve Yüce Allah’ın yasaklarını çiğnemekten sakınması emredilmiştir. Bu noktada günah ve günahkârlık olgularının değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

⁵⁰ El-Maide, 5/32.

⁵¹ Zemahşerî, Keşşâf, II, 428.

⁵² Mevdûdi, Tefhimül Kur’an, I,477.

⁵³ Razî, Tefsîr-i kebîr, IX, 43.

⁵⁴ Bk. eş-Şems 91/8.

Günahkâr kelimesi sözlükte “günah işleme, günahlı olma”⁵⁵ anlamına gelmektedir. Maide Suresi’nde “*Allah Onlardan çoğunun günahta, düşmanlıkta, haram yemede birbirleriyle yarıştıklarını görürsün. Yapmakta oldukları şey ne kötüdür*”⁵⁶ buyurmaktadır. Râzî kelimeye “bir şeyde yarışmak, o şeye hızlıca girip onun içine dalmak, düşmek” anlamlarını vermiştir. Dolayısıyla günah, belirgin bir hatayı bir defalığını ve bilinçsiz yapmak değil, bile isteye ve sürekli yapmak demektir. Ayette geçen “ism” kelimesinin “yalan”, “udvân” kelimesinin ise “zulüm” manasına geldiği söylendiği gibi, ism kelimesinin, kişinin kendisiyle ilgili günahlar; udvân kelimesinin de başkasıyla alâkalı günahlar olduğu da söylenmiştir.⁵⁷

Neredeyse bütün dinlerde günah konusu ile ilgili geniş bir terminoloji bulunmaktadır. Bütün dinlerde günah kutsala karşı işlenen, ilâhî emirlerin ihlali ve sosyolojik düzenin bozulmasıyla sonuçlanan tutum ve davranışlar bütünü olarak değerlendirilmiştir. Ancak günahın tanımı, kaynağı, çeşitleri ve insan üzerindeki etkileri konusunda birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâmiyet gibi dinlerde ilk günah, Hz. Âdem tarafından işlenmiştir.⁵⁸ Ancak bu inanç sistemleri bahsi geçen günahın mahiyeti konusunda birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Yahudilikte Tanrı suretinde ve mükemmel bir şekilde yaratıldığı bildirilen insan ilk günahı işleyerek “Aden” cennetindeki yerini kaybetmiş, meşakkatli bir dünya hayatına gönderilmiştir. Hz. Âdem günah işlemesiyle adeta nesline kötü örnek olmuş ve ondan sonra gelenler günah işlemeye meyilli hale gelmişlerdir. Günahlar vesilesiyle ilahi emirlerin ihlali ferdi sorumluluk ön plandadır. Bununla birlikte günahın toplumu ve masumları ilgilendiren, zamana, duruma ve şartlara göre değişebilen boyutları bulunmaktadır. İlk bakışta günah bir olumsuzluk ifade etse de kişinin sonradan farkındalık yaşayıp günahına tövbesinden dolayı Allah’a yaklaşması da mümkündür.

Maide suresine göre insandan beklenen bir diğer erdemli ve aynı zamanda helal tutum kendi saygınlığını koruyup başka insanlara da saygılı davranmaktır. Aksi halde saygısız davranışlar kişinin onurunu kaybettirecektir. Saygısız kelimesi

⁵⁵ Eren vd., “günahkâr”, 1/584.

⁵⁶ El-Maide, 5/62.

⁵⁷ Râzî, Tefsîr-i kebîr, IX, 140.

⁵⁸ Taberî, Câmi’u l-beyân, 8/352.

sosyolojik olarak “çatışma, ceza toplum bilimi”⁵⁹ lügavî olarak ise “saygısız olma durumu veya saygısızca davranış, hürmetsizlik, münasebetsizlik”⁶⁰ şeklinde tanımlanmıştır. İnsanlar var olabilmek için birlikte yaşamak zorundadırlar. Birlikte yaşayan insanların da doğal olarak bu birlikteliği sürdürebilmesi için birbirine dikkatli ve ölçülü davranmaları gerekmektedir. İnsanların yaşam alanları içerisinde birbirine karşı eylem ve tutumlarında sınırlarını bilmeleri, onların daha istenir bir yaşam sürmelerine vesile olabilir. Esasında toplumsal yaşamın temelinde “sana nasıl davranılmasını istiyorsan sende başkalarına o şekilde davran” sözünün bir kural haline gelmesi gerekmektedir. Bunun için de vicdanının sesini dinleyen insanların yetiştirilmesine ihtiyaç vardır.

Birlikte yaşam mücadelesi verilen ortak alanlarda yaşamın gereği olarak insanların sınırlarını bilmeleri ve birbirine saygılı olmaları gerekmektedir. Başkalarına saygı duymakla ilgili olarak Allah Teâlâ Maide Suresi’nde “*Ey iman edenler! Allah'ın (koyduğu din) nişanelerine, haram aya, hac kurbanına, (bu kurbanlıklara takılı) gerdanlıklara ve de Rablerinden bol nimet ve hoşnutluk isteyerek Kâbe'ye gelenlere sakın saygısızlık etmeyin. İhramdan çıktığınızda (isterseniz) avlanın. Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydular diye birtakımlarına beslediğiniz kin, sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin. İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın. Allah'a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah'ın cezası çok şiddetlidir*”⁶¹ buyurmaktadır. Râzî’nin rivayetine göre Hutam b. Hind el-Bekrî adında bir adam Medine’de Hz. Peygamber’in huzuruna gelerek kendisini kavminin temsilcisi diye tanıtmış, arkadaşlarıyla birlikte gelip Müslüman olacaklarını söylemiş ve İslâm’ın ne olduğunu öğrenmek istedi. Hz. Peygamber de İslâm’ın, Allah’tan başkasına tapmamak, namaz kılmak, zekât vermek ve oruç tutmak olduğunu anlatınca Hutam, “Senin bu anlattıkların biraz güç, ben dönüp bunları kavmime anlatayım, kabul ederlerse ben de kabul ederim; eğer kabul etmezlerse ben onlarla beraberim” deyip Hz. Peygamber’in huzurundan ayrıldı. Yurduna dönerken Medineliler’in meralarda yayılmakta olan develerini de sürüp götüren Hutam, ertesi yıl Yemâme’den bir ticaret kervanı yükleyip hacca gelmiş ve bir yıl önce götürdüğü

⁵⁹ Hançerlioğlu, “çatışma”, 70.

⁶⁰ Eren vd., “saygısızlık”, 2/1268.

⁶¹ El-Maide, 5/2.

develerin birçoğunun boynuna gerdanlık takıp kurbanlık olarak Harem-i şerife sevk etmişti. Bunu haber alan Müslümanlar, adamın kervanını vurmak için Hz. Peygamber'den izin istediler. Bunun üzerine bu ayet inerek Müslümanların ona saldırılarını engellemiş ve hac ibadetiyle ilgili işaretlere saygılı olmalarını emretmiştir.⁶² Razî saygı kavramıyla ilgili açıklamasında “Bil ki Allah Teâlâ, birinci ayette ihramlı olana avlanmayı haram kılınca, bu ayette de, Allah'ın emirlerine muhalefet etmeyi yasaklayarak aynı şeyi te'kid etmiştir ve *'Ey iman edenler, Allah'ın şeâirine hürmetsizlik etmeyin (onları helal saymayın)*' buyurmuştur⁶³” yorumunda bulunmuştur. Elmalılı ise bütün alametlere hürmet edin, hürmeti terketmeyin. Bu cümleden olarak haram aya savaş ve nesi'(haram ayı tehir etmek) suretiyle riayetsizlikte bulunmayın. Hediye kurbanlık ve gerdanlıkların hürmetini ihlal, etmeyin diğerlerinin sevk ettiklerine hücum etmeyin⁶⁴. Bu durumda saygı günlük hayatımızda büyük önem vermemiz gereken ahlaki bir kavram ve değer haline gelmektedir.

Saygı, ahlaki olduğu kadar dinî bir değerdir ve dinde “saygı davranışları” Allah'a yönelik olduğu zaman ibadet halini almaktadır. Öyleyse saygı ifadesi olan tutum ve davranışlar kişinin sorumluluk duygusunun veya bilincinin birer göstergesi durumundadırlar. Sorumluluğunu bilen insanlar, öncelikle kendine daha sonra da başkalarına, onların hayat hakkına, temel hak ve hürriyetlerine, kişilik haklarına saygılı davranmanın bir gereklilik olduğunun farkındadırlar. Kişi sosyal barışın, bireysel ve toplumsal güvenliğin, verimliliğin, ilerlemenin, refah, huzur ve mutluluğunun ancak bu şekilde mümkün olacağını bilmektedirler.

Maide Suresi'nde bireysel haramlar ve helaller ışığında analiz etmemiz gereken bir diğer kavram “zalim” kavramıdır. Zalim kavramının sosyolojik karşılığı “vahşilik”⁶⁵ kelime anlamı ise “Acımasız ve haksız davranan, kıyıcı, zulmeden”⁶⁶ dir. Zulmü gerek ahlaki erdem ve erdemsizlikler bağlamında gerekse siyasi ve hukuki bağlamda adaletle birlikte ele almak gerekir. Hayatın tüm alanlarında zulüm adaletten sapmayı anlatmaktadır. Maide Suresi'nde Allah Hz. Âdem'in bir oğlunun

⁶² Razî, Tefsîr-i kebîr. VIII, 448.

⁶³ Razî, Tefsîr-i kebîr, VIII, 448.

⁶⁴ Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, III, 147.

⁶⁵ Hançerlioğlu, “Vahşilik”, 415.

⁶⁶ Eren vd., “zalim”, 2/1662.

diğer oğluna söylediği “Ben istiyorum ki, sen benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip cehennemliklerden olasın. İşte bu zalimlerin cezasıdır”⁶⁷ cümlesini nakletmektedir. Fahreddin Râzî’ye göre zalim olan, kıyamet günü hasmını (zulmettiği kimseyi) razı edecek bir şey bulamadığı zaman, mazlumun günahlarından bir kısmı alınır, zalime yüklenir. Buna göre Habil Kabil’e “Ben bir yandan, Kıyamet gününde beni razı edecek bir şey bulamadığın zaman, benim günahımı, diğer taraftan da beni öldürme günahını yüklenmeni isterim” demiştir.⁶⁸

Maide Suresi’nde zulüm kavramı “Onda (Tevrat’ta) üzerlerine şunu da yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş kısas edilir. Yaralar da kısasa tabidir. Kim de bu hakkını bağışlar, sadakasına sayarsa o, kendisi için kefarettir. Allah’ın indirdiği ile hükmetmeyenler, zalimlerin ta kendileridir.”⁶⁹ ayetinde de geçmektedir. Râzî’ye göre “kim Allah’ın indirdiği ile hükmetmezse, onlar zalimlerin ta kendileridir” diye buyurulmasında şöyle bir incelik gündeme gelmektedir. Allah Teâlâ ilk önce “Onlar kâfirlerin ta kendileridir” buyurmuş, ardından “Onlar, zalimlerin ta kendileridir” buyurmuştur. Hâlbuki küfür, zulümden daha büyüktür. Dolayısıyla tehditlerin büyüğünü önce söylemiş, sonra daha hafifini zikretmiştir. Yüce Allah’ın nimetlerinin O’ndan olduğunu kabul etmemek küfürdür. Ama nefsin şiddetli bir azaba duçar olmasını gerektirmesi bakımından nefse karşı olan bir zulümdür. Önceki ayette Cenâb-ı Hak, kişinin Halik Subhanehu hakkındaki kusuru hususunda ilgili olanları, bu ayette ise kişinin kendisi hakkındaki kusurlarıyla ilgili olanları zikretmiştir.⁷⁰

Zalim kavramının küfür kavramıyla birlikte zikredilmesine “Andolsun, ‘Allah, Meryem oğlu Mesih’tir’ diyenler kesinlikle kâfir oldu. Oysa Mesih şöyle demişti: ‘Ey İsrailoğulları! Yalnız, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah’a kulluk edin. Kim Allah’a ortak koşarsa, artık, Allah ona cenneti muhakkak haram kılmıştır. Onun barınağı da ateştir. Zalimler için hiçbir yardımcı yoktur’⁷¹ ayetinde de rastlıyoruz. Hz. İsa’nın sözlerinin nakledildiği bu ayetlerde Hristiyanların sözünün yanlış olduğuna dair kesin deliller sunulmuştur. Çünkü Hz. İsa sonradan meydana

⁶⁷ El-Maide, 5/29.

⁶⁸ Râzî, Tefsîr-i kebîr, IX, 34.

⁶⁹ El-Maide, 5/45.

⁷⁰ Taberî, Câmi’u’l-beyân, 9/28; Râzî, Tefsîr-i kebîr, IX, 90.

⁷¹ El-Maide, 5/72.

gelme yani hadis olmanın delillerinin kendi üzerinde de diğer insanlar üzerinde de bulunduğunu, yani hiçbir sonradan yaratılanın Tanrı olamayacağını savunmuş, aksi takdirde insanın küfre düşeceğini beyan etmiştir. Burada da küfür ile zulüm eşdeğer tutulmuştur. Ayetin devamında Cenâb-ı Hak, kendisine eş koşana cenneti haram kılmıştır. Onun varacağı yer ateştir ve zalimlerin hiçbir yardımcısı da yoktur. Razî fâsıkların (günahkârların) cezasının ebedî olmayacağı hususunda şöyle bir delil sunmuştur. Cenâb-ı Hak, müşriklerle ilgili vaîd ve tehdit çeşitlerinin en büyüğünün onlara cennetin haram kılınması, varacakları yerin cehennem olması, onlara yardım edecek hiçbir yardımcı ve şefaet edecek hiçbir şefaatinin bulunmayışı olduğunu belirtmiştir. Eğer mümin fâsıkların (günahkârların) hâli de böyle olsaydı, müşriklerin, şirklerinden ötürü böyle bir vaîd ile tehdit edilmelerinin bir manası kalmazdı.⁷² Kur'an-ı Kerim zalimleri dile getirdiği gibi bazı kişi ve kişileri “en zalim” tabiriyle de nitelemiştir. En zalim olarak nitelenmiş olan bu kişilerin tamamı insani ilişkilerden çok Allah ile olan ilişkileri içerisinde Allah’a karşı olan zalimliklerinden dolayı böyle nitelendirilmişlerdir.

Bireysel haram ve helallerle ilgili bir diğer kavram ise hayatta sahip olduklarını, kendisine bahşedilen nimetleri takdir edemeyen insanlarda görülen nankörlüktür. Nankör kelimesi “kendisine yapılan iyiliğin değerini bilmeyen, iyilikbilmez”⁷³ diye tanımlanmıştır. İnsanlar doğuştan iyiliğe ve kötülüğe meyilli olan varlıklardır. Kötülüğe meyiletmenin bir şekli olan nankörlüğün ise şükrü ihmal etmek, yapılan iyilik karşısında sessiz kalmak, yaratıcıyı tanımamak vb. birçok boyutu vardır. Kendisine dünya ve ahiret mutluluğunu getirecek dinin değerini bilmemek ve onun emirlerine uygun yaşamamak da bir tür nankörlüktür. Maide Suresinde Allah bu tür nankörlüğü İsrailoğulları üzerinden açıklamış ve “*Andolsun, Allah İsrailoğullarından sağlam söz almıştı. Onlardan on iki temsilci seçmiştik. Allah, şöyle demişti: "Sizinle beraberim. Andolsun eğer namazı kılar, zekâtı verir ve elçilerime inanır, onları desteklerseniz, (fakirlere gönülden yardımda bulunarak) Allah'a güzel bir borç verirsiniz, elbette sizin kötülüklerinizi örterim ve andolsun sizi, içinden ırmaklar akan cennetlere koyarım. Ama bundan sonra sizden kim inkâr*

⁷² Razî, Tefsîr-i kebîr, IX, 172.

⁷³ Eren vd., “nankör”, 2/1072.

ederse, mutlaka o, dümdüz yoldan sapmıştır”⁷⁴ buyurmuştur. Allah ile yaptıkları misaktan sonra kâfir olanlar muhakkak dosdoğru yoldan sapmış nankörler olurlar. Allah'ın kendilerine meşru kılmış olduğu din demek olan müstakim yoldan sapmanın kendisi nankörlüktür. Nimetin büyüklüğü arttıkça ona karşı gösterilen nankörlüğün de derecesinin arttığını “bundan önce küfreden kimseler de mutlaka dosdoğru yoldan sapmış olur denilirse, biz deriz ki evet ama şu var ki imandan sonra sapma, daha açık ve daha büyük bir cürüm ve sapma olur. Çünkü küfrün çirkinliği, inkâr edilen nimetin büyüklüğü nispetinde artar. Binâenaleyh, nimet arttığında, o nimeti inkâr etmenin kabahati de o nispette artar ve had noktaya ulaşır”⁷⁵ şeklinde açıklamıştır.

Maide suresinde geçen ve daha önce açıklanan küfür, zulüm ve nankörlük kavramlarıyla aynı anlama alanına giren bir başka kavram da “tekzîb” kavramıdır. Kavramın kelime anlamı “yalanlama” dır.⁷⁶ Yalan söylemek, iftira etmek anlamındaki kizb (kezib) kökünden türeyen tekzîb yalanlamak ve inkâr etmek manasında mastar veya isim olarak kullanılmaktadır.⁷⁷ Maide Suresinde varlığın hakikatine dair yalan söylenmesi “*Allah ne Bahîre ne Sâibe ne Vasîle ne de Hâm diye bir şey meşru kılmamıştır. Fakat inkâr edenler Allah'a karşı yalan uyduruyorlar. Zaten çoklarının akli da ermez*”⁷⁸ ayetinde vurgulanmaktadır. Burada bahsi geçenler Allah'a ortak koşmakta kullanılmış varlıklardır. Ayette Allah'a karşı yalan uyduranların çoğunun akıllarının hakikate ermediği söylenmiştir. Müfessirlere göre Amr İbn Lühay el-Huzâî, Mekke'ye melik olmuştu. Bu, Hz. İsmail (As.)' dan gelen dini değiştiren ilk kimsedir. O, bazı putlar yaptırmış ve diktirmişti. Bahîre, Sâibe, Vasîle ve Hâm'ı bu şahıs meşru saymıştı. Hz. Peygamber (s.a.v) “Onu cehennemde gördüm. O, kendi kötü kokusu ile cehennemliklere eziyet veriyordu” demiştir.⁷⁹ Mevdûdi, Allah'a yemin ederim ki, marufu emredip münkerden nehyetmek üzerinize borçtur. Eğer bunu ihmal ederseniz Allah en kötü insanları üzerinize salar ve size zarar verirler. Sonra iyileriniz dua eder de, Allah dualarını kabul etmez⁸⁰ şeklinde yorumlamıştır.

⁷⁴ El-Maide, 5/12.

⁷⁵ Razî, Tefsîr-i kebîr, VIII, 541.

⁷⁶ Eren vd., “tekzib”, 2/1444.

⁷⁷ Hülya Alper, “Tekzip”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 28 Ocak 2022).

⁷⁸ El-Maide, 5/103.

⁷⁹ Razî, Tefsîr-i kebîr, IX, 255.

⁸⁰ Mevdûdi, Tefhimül Kur'an, I, 518.

İnsan hayatın çeşitli dönemlerinde bilinçli ya da bilinçsiz olarak bazı olumsuz fillere meyledebilir ve tüm yönelimlerinin sonuçlarından insanın kendisi sorumludur. Bilinçsiz olarak yönelişlerin sebebi akıl melekesini kullanmasına engel teşkil eden içkidir. Maide Suresinde bireysel haramlar arasında içki kullanımının da altı çizilmiştir. Aklın melekelerinin kullanımına engel teşkil edecek türden içkilerin alınması Toplumbilim Sözlüğünde “alkolizm”⁸¹ olarak ifade edilmektedir. Maide Suresinde ise içkinin kötülüğü “Allah ”Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz”⁸² ayetiyle ifade edilmiştir. Râzî bazı yiyecek ve davranışları helal kılan ayetlerle diğer bazılarını haram kılan ayetler arasındaki bağlantıyı “Bu ayetin, kendinden önceki ifadelerle münasebeti şöyledir, Allah daha önce ‘Ey iman edenler, Allah'ın size helâl kıldığı o en temiz ve güzel şeyleri (kendinize) haram kılmayın. Haddi aşmayın. Çünkü Allah haddi aşanları sevmez. Allah'ın size rızık olmak üzere verdiği şeylerden helâl ve tertemiz olarak yiyin’ (Maide. 87-88) buyurmuştur. Daha sonra nefse hoş gelen şeylerden birisi de içki ve kumar olunca, pek yerinde olarak bu ikisinin helal olanlar sınıfından olmayıp, aksine haram kılınmış şeyler cümlesinden olduklarını beyan etmiştir⁸³ şeklinde açıklamıştır.

Maide suresinde konuyla ilgili başka bir ayette ise Yüce Allah “Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?”⁸⁴ Buyurmaktadır. Ayete dair açıklamalarında Râzî “içkiye gelince bil ki, içki içen kimse hakkında görünen şudur ki, o içkiyi bir grupla birlikte içmektedir ve içmedeki maksadı ise, arkadaşları ile eğlenmek ve onlarla sohbet edip konuşarak neşelenmektir. Binâenaleyh onun bu beraberlikten gayesi, dostluk ve ülfeti kuvvetlendirmektir. Ancak ne var ki çoğu kez bu durum, tersine döner. Zira içki aklı alır. Akıl zail olup gittiğinde ise, aklın hiçbir direnmesi olmaksızın, şehvet ve gazap insanı hâkimiyetine alır. Bunların insana hâkim olması ile de, bu dostlar arasında çekişme ve tartışma meydana gelir. Bu çekişmeler çoğu zaman döğüşe, katillige ve çirkin sözler söylemeye sebebiyet verir. Bu da, en şiddetli bir düşmanlık ve kin doğurur. Bundan ötürü şeytan devamlı olarak

⁸¹ Marshall, “alkolizm”, 316.

⁸² El-Maide, 5/90.

⁸³ Razî, Tefsîr-i kebîr, IX, 205.

⁸⁴ El-Maide, 5/91.

içki içmek için bir araya gelmenin, ülfet ve muhabbeti kuvvetlendireceği düşüncesini teşvik eder ve güzel gösterir. Durum ahirette de tersine döner ve orada da düşmanlık ve kinin en şiddetlisi meydana gelir⁸⁵ diyerek içkinin insanı sosyolojik ve psikolojik olarak sağlıksız davranışlara sevk ettiği için dinde yasaklandığını vurgulamıştır. Dolayısıyla içki kişinin sadece kendi bedensel sağlığına değil Allah ile arasındaki ilişkisine de büyük zararlar verebilmektedir.

Anlaşıldığı üzere Maide Suresi haramlar ve helaller konusuna geniş yer vermiş fakat asıl olanın helallik olduğunun altını çizmiştir. İnsanları sorumluluk sahibi varlıklar olarak yaratan Allah, pek çok mahlûkattan faydalanmayı onlara helâl kılarken bir kısmına ise sınırlama getirmiş ve bunları haram olarak sınıflandırmıştır. Haram ve helallerle ilgili olarak üzerinde durulması gereken konu haram olanların helalleştirilmesinin kötülüğü kadar helal olanların haramlaştırılmasının da kötü olduğudur. İnsanın yaratılış amacı Allah’a kulluk olmakla birlikte insan hayatın çeşitli dönemlerinde bilinçli ya da bilinçsiz olarak bazı olumsuz fillere meyledebilir ve harama bulaşabilir. Fakat işlenen haramlara tövbe etmek ve helal dairede yaşamaya çalışmak da mümkündür. Bu bağlamda dünya hayatı haramlarla helaller arasında seçim yapılması gereken bir imtihan yeridir. İnsan, Allah’ın emrettiği şekilde helal dairede yaşayarak ve haramlardan uzak durarak dengeli bir toplum oluşturabilir ve dünya hayatındaki kulluk sınavını başarıyla tamamlayabilir.

1.3.2.Takva

Maide suresinde bireysel yansımaları ön planda olan kavramlar arasında takva ve onunla doğrudan ilişkili kavram ve olgular yer almaktadır. Takva, insanın haram olan davranışlardan uzak durmasını, iyi, güzel, olumlu olan davranışlara yönelmesini, şüpheli durumlara karşı temkinli davranmasını, kâmil insan olma yolunda kendisine fayda sağlayacak olanlara öncelik vermesini ifade eden bir kavramdır. Sözlükte “korumak, korunmak, sakınmak, saygı göstermek, dindar olmak, itaat etmek, korkmak, çekinmek anlamlarındaki vikâye masterından türeyen takva kelimesini Seyyid Şerîf el-Cürcânî, “Allah’a itaat ederek azabından sakınmaktır, bu da ceza almayı haklı kılan davranışlardan nefsi korumak suretiyle gerçekleşir” şeklinde açıklamıştır. Klasik müfessirler takvaya ve aynı kökten gelen

⁸⁵ Razî, Tefsîr-i kebîr, IX, 207.

emir kiplerine genellikle “Allah’tan korkun” anlamını vermişlerdir. Söz konusu fiilin kökü korku anlamını da içermekle birlikte bu korkunç bir şeyden çekinmeyi değil seven birinin sevdiğinin gönlünü incitmekten çekinmesini, yaratanına karşı saygı ve sorumluluk duyma hassasiyetini ifade eder. Bu bağlamda takva karşılığı olarak önerilen “Allah bilinci, Allah’a karşı sorumluluk bilinci” ifadeleri kavramın içeriğine daha uygun görünmektedir.

Takva ve ondan türetilen ittikâ kelimelerinin içerdiği korku Allah’a duyulan saygıdan kaynaklanır. Böyle bir duygu müminleri kötülükten ve günden vazgeçirip, iyiliğe ve hayra sevk etmesi ve böylece toplumu da güzelleştirip güçlendirmesi hasebiyle sosyolojik bir unsur haline gelmektedir.⁸⁶ Maide Suresinde takva kavramı hac ibadetinin rükünlerinin anlatıldığı ayette geçmekte, bireysel bir saygıdan toplumsal bir duruma geçiş yapılmaktadır. Söz konusu ayette Allah “*Ey iman edenler! Allah’ın (koyduğu din) nişanelerine, haram aya, hac kurbanına, (bu kurbanlıklara takılı) gerdanlıklara ve de Rablerinden bol nimet ve hoşnutluk isteyerek Kâbe’ye gelenlere sakın saygısızlık etmeyin. İhramdan çıktığınızda (isterseniz) avlanın. Sizi Mescid-i Haram’dan alıkoydular diye birtakımlarına beslediğiniz kin, sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin. İyilik ve takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın. Allah’a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah’ın cezası çok şiddetlidir*”⁸⁷ buyurmaktadır. Razî, “Allah’a saygılı olun. Şüphesiz ki Allah cezalandırması şiddetli olandır” ifadesinden maksadın tehdit ve vaîd olduğunu, ayetin “Allah’a saygılı olun da O’nun haramlarından herhangi birisini helal saymayın, çünkü Allah, hiç kimsenin, cezalandırmasına tahammül edemeyeceği derecede cezalandırması şiddetli olandır” anlamına geldiğini ifade etmiştir.⁸⁸ Surenin bir başka ayetinde ise Yüce Allah aynı fiilin sakınma anlamının vurgulayarak “*Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz, sakın ha sizi adaletsizliğe itmesin. Âdil olun. Bu, Allah’a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz*

⁸⁶ Süleyman Uludağ, “Takva”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/484-486.

⁸⁷ El-Maide, 5/2

⁸⁸ Razî, Tefsîr-i kebîr, VIII, 455.

Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır”⁸⁹ buyurmaktadır. Râzî söz konusu ayetin ayetlere bağlı bir ifade olduğunu, burada insanları mükellef oldukları şeylere yerine getirmeye teşvik maksadının yer aldığını belirtmiştir. Ayetten hareketle “Bil ki mükellefiyetler ne kadar çok olsa da, şu iki ana grupta toplanırlar. İlki Allah’ın emirlerine saygı duymak diğeri ise mahlûkata (insanlara) karşı şefkatli olmaktır. Buna göre ayetteki “Allah için hakkı ayakta tutanlar (olun)” emri birinci kısma, yani Allah’ın emrine saygı duymaya işaretler. İnsan açısından “kavvâmûn” (ayakta olmak, ayakta tutmak) olmanın manası, Allah’ın rızasına ulaşmak üzere kulluğu ortaya koyup, rubûbiyyete saygı duyma gibi yerine getirilmesi gerekli olan her yerde hakkı Allah için ayakta tutmak demektir. Ayetteki, adalette şahitlik edenler olun buyruğu da insanlara şefkatli olmaya işaretler⁹⁰ açıklamasını yapmıştır.

Maide Suresinin takvaya dair tüm ayetler insanı Allah’ın emirlerine karşı gelmekten korkmaya davet etmekte, helal ve haram olan her şeyin hikmetini hakkıyla bilen Allah’ın davetine icabet etmeye çağırılmaktadır. Allah rızasına ulaşmak ve toplumun düzenini sağlamak üzere çalışmak zorlu bir davranıştır ama iyi niyetle yerine getirilen her zorluğun sonunda huzur, dayanışma, güven, saadet ve sadakat vardır. Allah’ın insanlığa sunduğu en büyük nimet İslam dini ve Kuran’ı Kerim’dir, diğer nimetleri ise sayılamayacak kadar çoktur. Dolayısıyla takva, insanın kendisini nimete şükürsüzlükten alıkoyması anlamında da gelmektedir. Takva Allah’ın rızasına uygun duygu ve davranışlar bütünüdür ifade ettiği için “bir şeye inanarak bağlanış, inanç, din inancı”⁹¹ olarak tanımlanmakta olan “akide” kavramıyla da doğrudan ilgilidir. Zira hak ya da batıl olsun insanın kalben kabul ettiği şeyler onun tüm duygu ve davranışlarını belirlemektedir. İslam toplumunda şüphe ve zanna mahal bırakılmadan inanılan tüm değerler bireye ve topluma takvayı getirecektir. Bu noktada akide ile tamamen uyumlu olan ve insan için farklı duygusal ve davranışsal sorumlulukları beraberinde getiren “iman” kavramı önem arz etmektedir. Aynı inanç ve davranış bütünlüğüne sahip olan insanlar ise tüm Kur’an’da olduğu gibi Maide Suresinde de “iman edenler” şeklinde isimlendirilmişlerdir.

⁸⁹ El-Maide, 5/8.

⁹⁰ Razî, Tefsîr-i kebîr, VIII, 531.

⁹¹ Eren vd., “akide”, 1/37.

Maide Suresi'nde Allah takvaya götüren davranışlardan bazılarına yer verdiği *"Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani bir topluluk size el uzatmaya (tecavüze) kalkışmıştı da, Allah (buna engel olmuş) onların ellerini sizden çekmişti. Allah'a karşı gelmekten sakının. Müminler yalnız Allah'a tevekkül etsinler"*⁹² ayetinde iman etme ile kötülükten sakınmayı birlikte zikretmiştir. İman edenler ifadesinin sosyolojik karşılığı "ahlaki cemaat"⁹³ şeklindedir. Yani iman eden toplumun belirli ahlaki değerleri olmak zorundadır. Bu noktada insanlığa takvayı tavsiye eden Kur'an'ın insanlarla iletişim kurma şekline, kullandığı hitap kelimelerine önem verdiği anlaşılmaktadır. Hitap, Allah'ın insanlara yönelik sözüdür⁹⁴ ve "ey insanlar" sözü inanan, inanmayan tüm topluma hitap ederken "ey iman edenler" hitabıyla sadece inananlara hitap etmektedir. Aslında Kuran'ın tamamı Hz. Peygamber'e ve tüm insanlığa sesleniştir ama inanan topluluğa özel somut mesajlar da vermektedir. Burada iman edenlerle etmeyenlerin kesin çizgilerle ayrılması önem kazanmaktadır.

Bahsi geçen türden bir ayırım Maide Suresinin *"(Ey Muhammed!) İman edenlere düşmanlık etmede insanların en şiddetlisinin kesinlikle Yahudiler ile Allah'a ortak koşanlar olduğunu görürsün. Yine onların iman edenlere sevgi bakımından en yakınının da "Biz Hristiyanlarız" diyenler olduğunu mutlaka görürsün. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır. Onlar büyüklük de taslamazlar"*⁹⁵ şeklindeki ayetinde geçmektedir. Râzî'nin açıklamalarına göre İslâm'ın ilk yıllarında müşrikler galip, Müslümanlar ise mağlup idiler. Müşrikler ve özellikle Yahudiler Müslümanlara sürekli zarar vermeyi, onları öldürmeyi ve mallarını mülklerini yağmalamayı istiyorlardı. Allah Teâlâ İslamiyet kuvvet kazanıp, Müslümanların şevketi ve gücü artıncaya kadar müşriklerin bu isteklerine mani olmuş, iman edenlere desteğini sürdürmüştür.⁹⁶ Zemahşerî'ye göre Allah Teâlâ bu ayette Yahudilerin aşırı kibirli hallerini ve hakka icabetlerinin zorluğunu, buna mukabil Hristiyanların huylarının yumuşaklığını ve İslâm'a yönelik meyillerinin ve yaklaşımlarının kolaylığını ifade etmiştir. Yahudileri müminlere aşırı düşmanlıkta müşriklere eş tutmuş ve hatta onları müşriklerden önce zikretmek suretiyle bu konuda onların daha

⁹² El-Maide, 5/11.

⁹³ Marshall, "Ahlaki Cemaat", 5.

⁹⁴ Uludağ, "Hitap".

⁹⁵ El-Maide, 5/82.

⁹⁶ Razî, Tefsîr-i kebîr, VIII, 535.

da ileride olduklarını vurgulayarak iman edenleri uyarmıştır. Elmalılı ise her toplumda iyiler ve kötüler bulunur. Burada işaret edilen hususlar inanç gruplarının toplumsal karakterleriyle ilgilidir. Öte yandan yahudilerin tek Tanrı inancına sahip olmaları dolayısıyla müslümanlara hristiyanlardan daha yakın oldukları düşünülebilir. Fakat Hristiyanlığa sonradan sokulan ve mensupları tarafından da anlaşılıp mâkul bir izaha kavuşturulamamış olan teslîs inancının onların davranışları ve müslümanlara bakışları üzerinde önemli bir olumsuz etkisi olmamıştır. İnsanları birbirine yaklaştıran veya uzaklaştıran asıl faktör ahlâkî davranışlar ve âdâb-ı muâşeretir⁹⁷ şeklinde yorumlamıştır. Hristiyanların Allah inancı konusundaki yanlışlıkları ve sapık düşünceleri ise zaten Kur'an'da değişik vesilelerle eleştirilmiştir. Burada söz konusu olan inançlar değil davranışlardır Allah “*Bunları, insanların hayata karşı en düşkününü bulacaksınız hatta şirk koşanlardan bile daha çok...*”⁹⁸ İfadesinde de aynı şeyi yapmış ve onların yaşama hırsı konusunda müşriklerden bile önde, insanların en hırslısı olduklarını beyan buyurmuştur.⁹⁹

Maide Suresi'nde iman edenlerle etmeyenler arasındaki ayrımın ifade edildiği bir başka ayet ise “*Ey inananlar! Yahudi ve Hristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostlarıdır. Sizden kim onları dost edinirse, kuşkusuz o da onlardandır. Şüphesiz Allah, zalimler topluluğunu doğruya iletmez*”¹⁰⁰ şeklindedir. Bu ayetler Müslümanın ancak kendisi gibi iman edenlerle dostluk kurması gerektiğini, aksi takdirde kendisinin de duygu ve davranış olarak zamanla onlara benzeyeceğini ve nihayetinde onların başına gelecek ilahi ceza ile cezalandırılacağını vurgulamaktadır. Konuyla ilgili bir başka ayette ise “*Kim Allah'ı, O'nun peygamberini ve inananları dost edinirse, bilsin ki şüphesiz Allah taraftarları galiplerin ta kendileridir*”¹⁰¹ buyurulmaktadır. Râzî, inananların Allah'ın ordusundan ve yardımcılarından oldukları için, galip geleceklerini ifade etmiştir.¹⁰² tüm bu ayetler bir Müslümanın, hayatında en yakınında bulunduracağı ve dost edineceği kimseleri seçerken temel ölçütünün iman ve onunla bütünleşen takva olması gerektiğini ortaya koymaktadır.

⁹⁷ Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, III, 327.

⁹⁸ Bakara 2/96.

⁹⁹ Zemahşerî, Keşşâf, II, 524.

¹⁰⁰ El-Maide, 5/51.

¹⁰¹ El-Maide, 5/56.

¹⁰² Râzî, Tefsîr-i kebîr, IX, 128.

Maide Suresinde takvanın ilişkili olduğu bir diğer kavram “tövbe” kavramıdır. Maide Suresi’nde Allah “*Ancak onları ele geçirmenizden önce tövbe edenler bunun dışındadırlar. Artık Allah'ın çok bağışlayıcı, çok merhamet edici olduğunu bilin*”¹⁰³ buyurmaktadır. Allah’ın emir ve yasaklarına muhalif davranıldığında yeni bir farkındalıkla geri dönmeyi ve kendini düzeltmeyi ifade eden bu kavramın sosyolojik karşılığı “aklı doğru ve yöntemli bir biçimde kullanarak tartışmayı, bilgi alışverişini sorunsuz bir şekilde yürütüp doğruyu bulabilmeyi” ifade eden “eytişim”¹⁰⁴ kavramıdır. Zira Allah insanları günah işleyebilecek özellikte yaratmıştır ve önemli olan aklını kullanıp doğruyu bulmak ve tövbe edenlerden olmaktır. Kalp ile inanıp, dil ile ikrar edip amel ile hayata geçirdikten sonra inananlardan oluruz. İnsan selim bir yöntemle akıl yürütme gerçekleştirdikten sonra hatasının farkına varabilir, doğruyu bulabilir ve Allah’tan özür dileme mahiyetinde tövbe edenlerden olabilir. Ayette tövbenin gerekliliği insanlara çeşitli şekillerde zarar veren terör unsurlarının sonrasında bunun yanlışlığının farkına vardıklarında ve yakalanmadan önce kendilerini düzelttiklerinde artık onlara ceza verilemeyeceği hükmü üzerinden anlatılmaktadır. Râzî’ye göre Allah muhariplere yani yol kesip insanlara zarar verenlere uygulanması gereken cezaları iyice anlatınca artık tövbe edip etmemek onlara kalmıştır ve bunlardan yakalanmadan önce tövbe edenler cezalandırmadan müstesna tutmuştur.¹⁰⁵

Maide Suresinde tövbe ve iman kavramlarıyla ilişkili olarak zikredilen bir başka kavram ise “salih amel” dir. İnsanın tövbe edip inananlardan olduktan sonra hem dünya hayatını hem de ahiretini güzelleştiren ve toplumda sosyal ilişkilerine doğru yön veren davranışlar bütünü salih ameller olarak isimlendirilmektedir. İnsanın bedenlen de ruhen de daha kaliteli bir yaşam sürmesine imkân sağlayan salih amelleri işleyebilmesi için gerekli farkındalığa ulaşması sosyolojide “aydınlanma”¹⁰⁶ kavramı ile açıklanmaktadır. Salih amel kavramı Maide Suresi’nde “*Şüphesiz inananlar (Müslümanlar) ile Yahudiler, Sabiiler ve Hristiyanlardan ‘Allah'a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için hiçbir korku yoktur. Onlar*

¹⁰³ El-Maide, 5/34.

¹⁰⁴ Hançerlioğlu, “eytişim”, 139.

¹⁰⁵ Râzî, Tefsîr-i kebîr, IX, 51.

¹⁰⁶ Marshall, “aydınlanma”, 48.

mahzun da olmayacaklardır' (diye hükmedilmiştir) ”¹⁰⁷ şeklinde geçmektedir. Râzî, ayetten hareketle, böyle bir iman ve amele sahip olan kimsenin kıyamete korkusuz ve kedersiz olarak varacağını ifade etmiştir. ¹⁰⁸ Bunun için kişinin imanını mutlaka kendisine ve insanlığa faydalı davranışlarla yani salih amel ile güçlendirmesi gerekmektedir. Dolayısıyla salih amel Allah'ın rızasına ulaşmak için vesile olarak görülmelidir.

Sonuç olarak Maide Suresi'nin takvaya dair tüm ayetler, insanı Allah'ın emirlerine karşı gelmekten korkmaya davet etmekte, helal ve haram olan her şeyin hikmetini hakkıyla bilen Allah'ın davetine icabet etmeye çağırmaktadır. Maide Suresi'nde takva kavramı ve onu tamamlayan tüm diğer kavramlar imanın insanlığa faydalı davranışlarla yani salih amellerle güçlendirilmesi içindir. İnsanın kendisini Allah'ın vîkâyesine koyarak, ahirette kendisine zarar ve eleme neden olacak her türlü kötülükten titizlikle sakınması, günahlardan uzak durup hayır olan işlere yönelmesi takvanın esas amacıdır.

1.3.3. Kişisel Sorumluluk

Maide Suresinde çeşitli vesilelerle işaret edilen sorumluluk kavramı genel anlamıyla yaşamımızda bazı hedefler ve idealler belirleme ve bunlara ulaşmak adına yapmamız gerekenleri kabullenmek demektir. Sorumluluk sahibi insan kendi istek ve ihtiyaçlarını giderirken başkalarının hayatlarına olumsuz etkide bulunmaktan imtina eder. Bu yönüyle bireysel sorumluluk başlangıç itibariyle bireysel olsa da sonuç itibariyle toplumsal bir kavramdır. Dinimiz kişiyi öncelikle Allah'a, sonra kendi nefsine, son olarak da toplumun tüm diğer fertlerine karşı sorumlu tutmaktadır. Sorumluluk kavramına Kur'an'ın çeşitli sureleri içerisinde yer verilmiştir. Bu kavram çok geniş bir duygu ve davranış alanını kuşatmakla birlikte Maide Suresinde kişinin Allah'a karşı sorumlulukları ibadetler bağlamında ele alınmış, örnek olarak da hac ibadeti sunulmuştur.

Sorumluluk kavramının lügavî anlamı “sağduyu” ¹⁰⁹, sosyolojik anlamı ise “bir işin neticelerini kendisine atfetme” ¹¹⁰ şeklindedir. Türkçede sormak fiilinden

¹⁰⁷ El-Maide, 5/69.

¹⁰⁸ Râzî, Tefsîr-i kebîr, IX, 163.

¹⁰⁹ Hançerlioğlu, “sağduyu”, 339.

¹¹⁰ Marshall, “atfetme”, 47.

türetilen sorumluluk kavramı hukukta “uyulması gereken bir kurala aykırı davranışın hesabını vermedir”¹¹¹ şeklinde tanımlanmaktadır. Türk Dil Kurumu ise kavramı “Kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi, mesuliyeti alması”¹¹² olarak açıklamaktadır. Birey açısından sorumluluk akıl yetisini kullanma ehliyetine sahip olmasıyla birlikte başlar. Bu durumda akıl sorumluluğun temel şartıdır. Diğer varlıklarda olmayan iradeye sahip olan insan kendine özgü bir karaktere ve şahsiyete sahiptir. İnsan; konuştuğu sözden, sergilediği davranıştan sorumlu olmasaydı haram, helal, mübah, günah vs. gibi kavramları anlamlandıramayıp kötülerle iyiler arasında fark olmazdı. İslam’da kişinin iradesiyle yapacağı işlerden sorumlu tutulmuştur. İnsanın dünya ve ahirette tek değil birçok sorumluluğu vardır, insan Allah’a karşı, insana karşı ve topluma karşı sorumlulukları olan bir varlıktır. Farklı alanlardaki sorumluluğun önemine sıkça vurgu yapan Peygamber Efendimiz (s.a.v) “Her biriniz bir yöneticisiniz ve her biriniz yönetiminizdekilerden sorumlusunuz: Devlet adamı bir yöneticidir ve halkından sorumludur; erkek, ailesinin yöneticisidir ve onları gözetmekten sorumludur; kadın, kocasının evinin muhafızıdır ve bundan sorumludur; hizmetçi efendisinin malının bekçisidir ve bundan sorumludur. Her biriniz bir yöneticisiniz ve yönetiminizdekilerden sorumlusunuz” buyurmuştur. (Buhârî, Cenâiz, 32; Ahkâm, 1).

Kişisel sorumluluk kavramını Maide Suresi bağlamında açıklarken öncelikle onunla ilişkilendirilen hac kavramını incelemeyi uygun görüyoruz. Kavramın sosyolojik karşılığı “ulam, kuram” kavramları içerisinde geçmektedir. Bu kavramlar ise bir noktaya ulaşmayı ve orada bir sistem kurmayı anlatmaktadır.¹¹³ Arapçada gitmek, yönelmek, ziyaret etmek anlamlarına gelen kelimenin ıstılahtaki anlamı ise bir fıkıh terim olarak, imkânı olan her Müslümanın belirlenmiş zaman içinde Kâbe’yi, Arafat, Müzdelife ve Mina’yı ziyaret etmek ve belli bazı görevleri yerine getirmek suretiyle yaptığı ibadettir.¹¹⁴ Türk Dil Kurumu kelimeyi “Genellikle tek tanrılı dinlerde kutsal olarak tanınan yerlerin, o dinden onlarca yılın belli aylarında

¹¹¹ Kemal Yıldız, “Sorumluluk”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 25 Ocak 2022).

¹¹² Eren vd., “sorumluluk”, 2/1328.

¹¹³ Hançerlioğlu, “ulam”, 393.

¹¹⁴ Ömer Faruk Harman, “Hac”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 25 Ocak 2022).

ziyaret edilmesi, İslam'ın beş şartlarından biri olan, Müslümanlarca Zilhicce ayında Mekke'de yapılan Kâbe'yi ziyaret ve tavaf töreni”¹¹⁵ olarak açıklamaktadır.

Müslümanların çok temel sorumluluklarından birisi olan hac ibadeti Maide Suresi'nde “*Ey iman edenler! Allah'ın (koyduğu din) nişanelerine, haram aya, hac kurbanına, (bu kurbanlıklara takılı) gerdanlıklara ve de Rablerinden bol nimet ve hoşnutluk isteyerek Kâbe'ye gelenlere sakın saygısızlık etmeyin. İhramdan çıktığınızda (isterseniz) avlanın. Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydular diye birtakımlarına beslediğiniz kin, sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin. İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın. Allah'a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah'ın cezası çok şiddetlidir*”¹¹⁶ şeklindeki ayette geçmektedir. Ayette ifade edilen ibadetler yapan kişi açısından düşünüldüğünde bireysel, yapılan ortam açısından düşünüldüğünde toplumsaldır. Râzî ayete dayanarak, ibadetin kişisel sorumluluk boyutuna dair açıklamasında “bütün Araplar Safa ile Merve'yi haccın şeâirinden (mukaddes mekânlarından) kabul etmiyor ve oraların arasında say etmiyorlardı. İşte Allah Teâlâ bunun üzerine, ‘Haccın herhangi bir menâsikini bırakmayı helal saymayın. Bütün menâsiki tastamam ve eksiksiz yapın’ demiştir.”¹¹⁷

Maide Suresinin konuyla ilgili bir diğer ayetinde ise “*Allah Kâbe'yi, o saygıdeğer evi, haram ayı, hac kurbanını ve (bu kurbanlara takılı) gerdanlıkları insanlar(ın din ve dünyaları) için ayakta kalma (ve canlanma) sebebi kıldı. Bunlar, göklerde ve yerde ne varsa hepsini Allah'ın bildiğini ve Allah'ın her şeyi hakkıyla bilmekte olduğunu bilmeniz içindir*”¹¹⁸ buyurulmaktadır. Ayette açıklandığı üzere Allah Teâlâ Kâbe'yi, dinî bakımdan insanlar için bir “kıyam” kılmıştır. Çünkü orada büyük ibadetler ve şerefli taatler yapılmaktadır. Bu ibadetlerin tamamı günahların bağışlanması, manevî derecelerin artması ve şerefin çoğalması için bir sebep ve vesile kılınmıştır.¹¹⁹ Kişi haccını ihlasla yapıp takvasını arttırmakta, hac yaparken Allah'a olan bağlılığını Kâbe'de ihramlar içinde iken bir kez daha tekrarlamaktadır. Allah'a olan bağlılığımızı artırırken, takvalı insanlardan olmaya çalışırken, kişisel

¹¹⁵ Eren vd., “hac”, 1/592.

¹¹⁶ El-Maide, 5/2.

¹¹⁷ Râzî, Tefsîr-i kebîr, VIII, 449.

¹¹⁸ El-Maide, 5/97.

¹¹⁹ Râzî, Tefsîr-i kebîr, IX, 239.

sorumluluklarımızı yerine getirirken belirli bir kavrayış ve farkındalık seviyesine ulaşırız. Kavrayış ve farkındalık seviyesine ulaşmış insan ise “mükellef” olarak isimlendirilmektedir.

Mükellef kelimesi sosyolojide “ergin”¹²⁰ olarak tanımlanmaktadır. Maide Suresi’nde insanın karmaşık toplumsal ortam ve durumlarda bile bireysel mükellefiyetlerinden söz edilmektedir. İnsanın zorlansa bile yerine getirmek zorunda olduklarını *“Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz, sakın ha sizi adaletsizliğe itmesin. Âdil olun. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır”*¹²¹ ayeti açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Râzî insana yüklenen görevler konusunda “bu ilahî buyruk da önceki ayetlere bağlı bir ifade olup bundan maksat, insanları mükellef oldukları şeylere boyun eğip, onları yerine getirmeye teşviktir. Bil ki mükellefiyetler ne kadar çok olsa da iki ana grupta toplanırlar. İlki Allah'ın emirlerine saygı duymak, ikincisi mahlûkata (insanlara) karşı şefkatli olmaktır. Buna göre ayetteki *‘Allah için hakkı ayakta tutanlar (olun)’* emri birinci kısma, yani Allah'ın emrine saygı duymaya işaretler. Allah için *‘kavvâmûn’* (ayakta olmak, ayakta tutmak) olmanın manası ise kulluğu ortaya koyup, yerine getirilmesi gerekli olan her yerde hakkı Allah için ayakta tutmak demektir. Ayetteki *‘adalette şahitlik edenler olun’* buyruğu da insanlara şefkatli olmaya işaretler.”¹²² Demiştir.

Maide Suresi’nde ifade edilen tüm kişisel sorumluluklar dünya hayatı içerisinde anlamlı ve önemlidir. Zira kıyamet günü geldiğinde Allah’a karşı sorumluluklarını yerine getirmemiş insanların son pişmanlıkları fayda vermeyecek *“Şüphesiz yeryüzünde olanların hepsi ve yanında bir o kadarı daha kendilerinin (kâfirlerin) olsa da onu kıyamet gününün azabından kurtulmak için fîdye verecek olsalar, onlardan yine kabul edilmez. Onlara elem dolu bir azap vardır.”*¹²³ ayetinde ifade buyurulduğu üzere günahların hiçbir maddi telafisi olmayacaktır. Sözlükte “kurtulma bedeli” şeklinde tanımlanan¹²⁴ fîdyenin ahirette bir değer ifade etmemesini

¹²⁰ Hançerlioğlu, “Ayaktakımı”, 24.

¹²¹ El-Maide, 5/8.

¹²² Râzî, Tefsîr-i kebîr, VIII, 531.

¹²³ El-Maide, 5/36.

¹²⁴ Eren vd, “fîdye”, 1/502.

Râzî “kıyamet gününde kâfire şöyle denilir: ‘Söyle bakalım. Eğer yeryüzü dolusu altının olsaydı, bu azaptan kurtulmak için onu fidiye olarak verir miydin? Bunun üzerine o, ‘Evet’ der. Bunun üzerine ona, ‘senden daha az ve kolayı istenmişti de, sen bundan kaçınmıştın!’ denilir”¹²⁵ şeklinde açıklamıştır. Oysa kişi Allah’a inandığı sürece dinde kolaylık her daim vardır, çünkü İslam kolaylık dinidir. İnsana ölçülü yaşamayı emreder, ibadetlerde dahi aşırılığa gitmeyi yasaklar ve ibadetler konusunda pek çok kolaylık sağlar. Peygamber Efendimiz (s.a.v) “Kolaylaştırın, zorlaştırmayın. Müjdeleyin, nefret ettirmeyin.” (Buhari, İlim, 11 [69]; Müslim, Cihad, 8 [1734].) buyurmuştur. Dünyada insana sağlanan tüm kolaylıklara rağmen bireysel ve toplumsal manada kişisel sorumlulukları yerine getirmemek insanı kıyamet gününde çok büyük ve aşılması imkânsız zorluklara sürükleyecektir.

Ayetlerden anlaşıldığı üzere insanın ilahi yasalara uygun yaşamaya çalışması onun bu dünyadaki en temel sorumluluğudur. Maide Suresi’nde ifade edilen tüm kişisel sorumluluklar dünya hayatı içerisinde anlamlı ve önemlidir. Dünyada insana sağlanan tüm kolaylıklara rağmen bireysel ve toplumsal manada kişisel sorumlulukları yerine getirmemek insanı kıyamet gününde çok büyük ve aşılması imkânsız zorluklara sürükleyecektir. Bu bağlamda dinimiz kişiyi öncelikle Allah’a, sonra kendi nefesine, son olarak da toplumun tüm diğer fertlerine karşı sorumlu tutmaktadır.

1.3.4.Bireysel Farkındalık

Bireysel farkındalık, kişinin kendi fiziksel özelliklerinin, duygularının, düşüncelerinin, istek, arzu ve ihtiyaçlarının, amaç ve hedeflerinin, yeteneklerinin ve becerilerinin farkında olması ve bunları doğru alanlarda değerlendirebilmesidir. Kendisini her yönüyle iyi tanıyan bir insan geleceği şekillendirme konusunda daha başarılı olabilecektir. Duygular, düşünceler ve davranışlar hakkında dengeli bir anlayışa sahip olmak sosyal ilişkileri daha güçlü kılar bu sayede kişi kendisine daha kaliteli bir yaşam sunmuş olur. Bireysel farkındalığı öğrenme insanın belirli bir süreç boyunca tefekkür etmesini ve kendisini eğitmesini gerektirir. Örneğin sabırsız biri sabırsız olduğunun farkındadır ama bireysel farkındalığı yüksek olan kişi sabırsızlığını sebepleriyle bilendir. Bireysel ve toplumsal manada kendini geliştirmek

¹²⁵ Razî, Tefsîr-i kebîr, IX, 56.

isteyen, sosyal ilişkilerine önem veren ve yeniliğe açık olan sorumluluk sahibi kimse öncelikle tüm bunların mümkün olduğunun farkındalığını yaşamalıdır.

İnsanın, kendisine bahşedilen nimetler gibi bunları kullanarak yerine getireceği sorumluluklarının farkına varabilmesi de belirgin bir zihin düzeyine erişmiş olmasını gerektirir. Bu zihin düzeyi “idrak” kavramıyla ifade edilmektedir. İslam düşünürleri idrak kavramına anlamının ve bilmenin her türünü içine alacak şekilde açıklamalar getirmişlerdir. İdrak kavramının lügavî anlamı “anlama yeteneği, anlayış, akıl erdirmesi”¹²⁶ sosyolojik karşılığı ise “toplumsal bilinç ve değer”¹²⁷ dir. Dolayısıyla idrak farkına varma, tanıma, kavrama, tasavvur etme, bilme gibi zihnin çok çeşitli ve karmaşık faaliyetlerini ifade eden genel bir terimdir.¹²⁸ İdrak genellikle bilmek kavramı ile karıştırılmaktadır. Bilmek idrak için sadece bir başlangıçtır, idrak ise bilinen bir şeyi kavramak nedenleriyle sonuçlarıyla algılamak ve özümsemektir. Hayatını analiz etmeyen, düşünmeyen geçmişle bağlantı kurmayan için idrak yeteneği durağandır, düşünemez, ayırt edemez, farkındalığı yoktur, öngörüle bulunamaz. Tüm bu zihinsel faaliyetleri gerçekleştiremeyen insanın yaşamı idrak edebilmesi ve sorumluluk alması düşünülemez. Müslüman bireylerin günümüz ile geçmiş arasında sürekli bağlantılar kurarak, kıyas yaparak, okuyarak, yeniliğe açık olarak, hafızayı güçlü tutarak idrak yeteneğini güçlendirmesi gerekmektedir.

Maide Suresinde akletme ve idrak yeteneğiyle birlikte gelişen sorumluluk almanın farkındalıkla ilgisi ve yaşamdaki önemi yemin olgusu örnekliğinde açıklanmıştır. Yüce Allah insanın, söylediği sözün arkasında durması gerektiğini ve dikkatli olunmasını “*Allah, boş bulunarak ettiğiniz yeminlerle sizi sorumlu tutmaz. Ama bile bile yaptığınız yeminlerle sizi sorumlu tutar.*” Ayetinde vurgulamıştır. Ayetin devamında sözün ve davranışın sonuçlarına katlanma noktasındaki sorumluluk “*Bu durumda yeminin kefareti, ailenize yedirdiğinizin orta hâllisinden on yoksulu doyurmak yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Kim (bu imkânı) bulamazsa, onun kefareti üç gün oruç tutmaktır. İşte yemin ettiğiniz vakit yeminlerinizin kefareti budur. Yeminlerinizi tutun. Allah, size ayetlerini işte böyle açıklıyor ki şükredesiniz*”¹²⁹ şeklinde ifade edilmiştir. Bu ayet sahabein “Ya

¹²⁶ Eren vd., “idrak”, 1/682.

¹²⁷ Marshall, “değer”, 133.

¹²⁸ Hayati Hökelekli, “İdrak”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 28 Ocak 2022).

¹²⁹ El-Maide. 5/89.

Rasulullah, biz yeminlerimizi ne yapalım?” şeklindeki soruları üzerine nazil olmuştur. Bakara suresinde de ifade edildiği üzere Allah yemin-i lağv’dan yani bir anda, düşünülmezsizin veya yemin hedeflenmezsizin kurulan yemin cümlelerinden dolayı insanı sorumlu tutmamakla birlikte kalplerin azmettiği yeminler yüzünden insanı muaheze eder. Dolayısıyla belirgin bir amaçla ve sıkça edilen yeminler insana önemli sorumluluklar getirmektedir.¹³⁰ Mevdudi, kişi kasıt olamsızın yemin ederse, yeminin gereğini yerine getirmekle yükümlü değildir, bile bile yemin ederse, yeminini bozmalı ve günah gerektiren bir yemini bozduğu için de ceza olarak kefareti de ödemelidir¹³¹. Bu noktada başlı başına bir kişisel farkındalığı gerektiren yemin olgusunu detaylı incelemenin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

“Bir kimsenin kararlılığını pekiştirmek ve başkalarını ikna etmek amacıyla söz ve beyanını Allah’ın adını veya bir sıfatını zikrederek kuvvetlendirmesini”¹³² ifade eden yemin olgusu sosyal yaşamda sık sık başvurulmuş bir eylem olması hasebiyle din sosyolojisinin de konusu olmuştur. Sosyal ilişkilerde daha çok karşındakine güven vermek ve inandırıcı olmak için kullanılan yeminin ilk insanlardan beri var olma ihtimali yüksektir. Fakat inandırıcılığı artırma adına edilen yeminler, özellikle sıkça tekrar edildiğinde tam tersi bir sonucu getirecek, kişiye beslenen güveni azaltacaktır. Buradan hareketle Peygamber Efendimiz (s.a.v) “Alışverişte çok yemin etmekten sakının, çünkü bu, size önce malı sattırır, sonra (bereketini) kaybettirir”¹³³ buyurmuştur. Maide Suresinde özellikle münafıkların sıkça yemin ettikleri ve tutmadıkları yeminler sebebiyle cezalandırılacakları “(O zaman) iman edenler derler ki: “Sizinle beraber olduklarına dair var güçleriyle Allah’a yemin edenler şunlar mı?” Bunların çabaları boşa çıkmıştır. Böylece ziyan edenler olmuşlardır”¹³⁴ şeklindeki ayetlerde ifade edilmiştir.¹³⁵ Müslümanların ise yemini nerede, hangi amaçla kullandırlarsa kullansınlar hakikatten ayrılmamaları gerektiği vurgulanmıştır. Maide Suresi’nde Allah yemin konusunda insanın sorumlu tutulmasının hikmetini açıklarken “Bu (usul), şahitliği lâıykıyla yerine getirmeleri ve

¹³⁰ Razî, Tefsîr-i kebîr, IX, 196.

¹³¹ Mevdûdî, Tefhimül Kur’an, I, 509.

¹³² Ertuğrul Boynukalın, “Yemin”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 25 Ocak 2022).

¹³³ Nevevî, Riyazu’s Salihin- Metin ve Çeviri, 271

¹³⁴ El-Maide, 5/53.

¹³⁵ Razî, Tefsîr-i kebîr, IX, 106.

*yeminlerinden sonra başka yeminlere başvurulacağından endişe etmelerini sağlamak için en uygun çaredir. Allah'a karşı gelmekten sakının ve dinleyin. Allah, fasık toplumu doğruya iletmez*¹³⁶ buyurmaktadır. Râzî ise şayet, kendilerine vasiyet edilen o iki kişinin yemin etmelerinden sonra, onların bir günaha müstahak olduklarına, yani sözdeki yalanları veya maldaki hıyanetleri sebebiyle, yeminlerini bozduklarına muttali olurlar. O zaman yemin etmek üzere, yemin hususunda o iki kişinin yerine geçecek, ölen kimsenin yakınlarından iki adam kalkar ve “Hiç şüphesiz andolsun ki biz, bu iki Zımmî'nin hıyanetine, yalanlarına, tebdil ve tahriflerine muttali olduk. Biz bu hususta haddi aşmıyor, yalan da söylemiyoruz” diyerek Allah adına yemin ederler¹³⁷ diye yorumlamıştır.

Edilen yemine uymamanın kendisi ceza gerektiren bir durum olmakla birlikte olumsuzluk veya kötülük içeren bir yemine uyulması da bireye ve topluma zarar verebilmekte veya insanı harama götürebilmektedir. Böyle bir durumda şerrin farkına varmak ve yemini bozmak ise bir başka kişisel sorumluluk olan kefareti vermeyi gerektirir. Kefaretin hükmü ise edilen yemine göre değişmektedir. Olumsuzluk ve kötülük içeren yeminler bir tarafa bırakılırsa insanın insana belirli tutum ve davranışların sözünü vermesi ya da yeminini etmesi farklı bir sorumluluk şekli olan “taahhüt” kavramıyla açıklanmaktadır. Taahhütün kelime anlamı “yetke, mülkiyet”¹³⁸ ve “bir şey yapmayı üstüne alma üstlenme”¹³⁹ şeklinde açıklanmıştır. Taahhütte bulunmak ve onu yerine getirmek konusundaki hassasiyet bireysel farkındalığın ve sorumluluk bilincinin geliştiğinin en önemli işaretlerinden birisidir.

Ayetlerden anlaşıldığı üzere bireysel farkındalık sadece kişinin kendi hayatının değil tüm toplumsal hayatın düzenli akışı için geçerlidir. Kendi varlığının, duygu ve düşüncelerinin, yapması gerekenlerin farkında olan insan sorumluluk sahibi bir yetişkin olabilmekte ve topluma bu haliyle karışabilmektedir.

1.3.5. Dürüst ve Samimi Olma

Maide suresinde geçen sosyolojik unsurlar arasında bireyin tutum ve davranışlarına en çok yansımaları gerekenlerden bir tanesi insanî ilişkilerde dürüst ve

¹³⁶ El-Maide, 5/108.

¹³⁷ Râzî, Tefsîr-i kebîr, IX, 268.

¹³⁸ Hançerlioğlu, “yetke”, 448.

¹³⁹ Eren vd., “taahhüt”, 2/1395.

samimi olmaktır. Dürüstlük ve samimiyet sadece düşünsel bir meleke olarak kalmamalı, insanın tüm niyet, tutum, davranış ve tepkilerine yansıtılmalıdır. Kimi zaman kişinin kendi aleyhine de olsa doğrudan yana tavır koymasının ve dürüst davranmasının ahirette ödüllendirileceği vurgusu Maide Suresinin “Allah, şöyle diyecek: ‘Bugün, doğrulara, doğruluklarının yarar sağlayacağı gündür.’ Onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler vardır. Allah, onlardan razı olmuş, onlar da Allah’tan razı olmuşlardır. İşte bu büyük başarıdır”¹⁴⁰ şeklindeki ayetinde vurgulanmaktadır. Ayette geçen gün lafzı ile kıyamet gününün kastedildiği hususunda ittifak vardır. Ayete göre inananların dünyada iken özü-sözü doğru olmaları dünyada da birtakım güzellikler getirmekle birlikte kendilerine asıl kıyamet günü fayda verecektir. Burada dürüstlüğün dünya hayatında iken gerçekleştirilmesi gerektiği vurgusu önemlidir zira dünya hayatında hakikatin her yönünü inkâr eden ve buna göre bir yaşam sergileyen kâfirlerin kıyamet günündeki doğrulukları kendilerine fayda vermeyecektir. Nitekim İbrahim Suresinin 22. ayetinde İblis’in dahi doğru sözlü olacağı, suçunu itiraf edeceği fakat dünyadaki yalancılığından dolayı cezalandırılacağı “Şüphesiz Allah gerçek vaatte bulundu. Ben de size vadettim, ama caydım” şeklindeki ayette geçmektedir.¹⁴¹

Dürüst ve samimi olmanın toplumsal hayatta daha belirgin karşılığı ise insanın insana davranışlarında karşılıklı iyiliği ifade eden ve “içten bağlılık, sağlam, güçlü dostluk”¹⁴² şeklinde tanımlanan sadakat kavramıdır. Sadakat kavramı içerisinde sevgi, saygı, samimiyet, vefa gibi birçok duygusal güzellik yer almaktadır ve dinimiz her insanın bu davranışları sergilemek suretiyle erdemli olmasını istemektedir. Kuran’da ise sadakat sadece sözle değil aynı zamanda niyette, amelde, inançta olacak şekilde sunulur. Birey olarak tüm Müslümanları bu değerleri sadece kendileri yaşamakla kalmayıp gelecek şekillere de miras bırakacak şekilde örneklik teşkil etmeleri gerekmektedir. Bireysel ve toplumsal selametın gerçekleşmesi ancak bu şekilde mümkün olabilecektir.

¹⁴⁰ El-Maide, 5/119.

¹⁴¹ Razî, Tefsîr-i kebîr, IX, 298.

¹⁴² Eren vd., “sadakat”, 2/1238.

1.3.6. Batıl İnançlardan Uzak Durma

Maide Suresinde çeşitli vesilelerle vurgulanan sosyolojik unsurlardan bir tanesi bireyden hareketle topluma yozlaşmayı beraberinde getiren batıl inançlardır. İnanmak insan varlığı için vazgeçilmez bir ihtiyaçtır ve insan inanma ihtiyacını karşılamak için zaman zaman yanlış yollara sapabilmektedir. Bu yanlış yollardan birisi sahih dinin gerektirdiği itikadın dışına çıkmak ve batıl inançlara meyletmektir. Bu durum özellikle ilerleyen teknolojiyle birlikte çağın sorunu haline gelmiştir. Batıl inançların ise kuşaktan kuşağa aktarımı konusunda aile, okul, kitle iletişim araçları ve sosyal çevrenin etkisi büyüktür. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de soran, sorgulayan, dinin temel ilke ve değerlerine inanmakta güçlük çeken, diğer dinlere karşı sempati besleyip artık kendini o dine ait gören gençlerin sayısı giderek artmaktadır.

İnsan mesleği, konumu ve yaşam şartları ne olursa olsun bilerek ya da bilmeyerek batıl inançlara meyledebilir. İnanç sapmalarının arka planında çok çeşitli sosyolojik ve psikolojik etmenler bulunabilmektedir. Hemen her dönemin temel bireysel ve toplumsal problemlerinden olan inanç sapmaları ve batıl inançları benimseme olgularına Kur'an'ın başka pek çok suresinde olduğu gibi Maide Suresinde de yer verilmiştir. İslam dininin öngördüğü iman esaslarının tamamında inanç sapmalarına rastlanabilmekle birlikte bunlar arasında ilk sırayı Allah'a ortak koşmak yani şirk olgusu almaktadır.

En büyük inanç sapması olan Putperestlik çok tanrılı dinlerde tanrısal varlıkları sembolize eden çeşitli figürlerle tapınmayı ifade etmektedir.¹⁴³ Maide Suresi'nde insanların gerçek ilahı bırakıp da çeşitli putlara tanrısallık sıfatı yüklemeleri "(Ey Muhammed!) De ki: "Allah'ı bırakıp da, sizin için ne bir zarara ne de bir yarara gücü yeten şeylere mi tapıyorsunuz? Oysa Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir"¹⁴⁴ şeklindeki ayette eleştirilmiştir. Bu ayet gerek elle yapılmış putlar gerekse tanrısallık atfedilmiş kişiler olsun Allah yerine konan tüm varlıkları kastettiği için Hz. İsa'yı Tanrı kabul eden Hristiyanların görüşünü çürüten bir delil hükmündedir.¹⁴⁵ Put yapımı ve putlara tapılması Arap Yarımadasına Amr. b. Luhay

¹⁴³ Ahmet Güç, "Putperestlik", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 25 Ocak 2022).

¹⁴⁴ El-Maide, 5/76.

¹⁴⁵ Razi, Tefsîr-i kebîr, IX, 177.

tarafından getirilmiştir. Ayette belirtildiği üzere herhangi bir fayda ya da zarar vermekten aciz olan bir varlığın, en büyük sıfatlarından biri kudret olan ilah yerine konması aynı zamanda belirgin bir psikolojik sapmadır. Bireyi de toplumu da büyük yanılgılara sürükleyen bu inanç sapması Arap yarımadasında hızla yayılmış ve Maide Suresinde eleştirilmiştir. Hz. İsa'nın ilah kabul edilip ona tapılması Hristiyan toplum ve onların izinden giden sonraki nesiller için büyük bir inanç sapmasıdır. Maide Suresinin bu sapmadan bahsedilen *“Andolsun, ‘Allah, Meryem oğlu Mesih’tir’ diyenler kesinlikle kâfir oldu. Oysa Mesih şöyle demişti: ‘Ey İsrailoğulları! Yalnız, benim de Rabbiniz, sizin de Rabbiniz olan Allah’a kulluk edin. Kim Allah’a ortak koşarsa, artık, Allah ona cenneti muhakkak haram kılmıştır. Onun barınağı da ateştir. Zalimler için hiçbir yardımcı yoktur”*¹⁴⁶ şeklindeki ayetlerinden anlaşıldığı kadarıyla Hz. İsa'nın bizzat kendisi bu sapmanın önüne geçmeye çalışmış, tevhid inancından sapmanın ahiretteki karşılığını dile getirmiştir. Fahreddin Râzî'ye göre Cenâb-ı Hak, müşriklerle ilgili va'd ve tehdit çeşitlerinin en büyüğünün onlara cennetin haram kılınması, varacakları yerin cehennem olması, onlara yardım edecek hiçbir yardımcı ve şefa'at edecek hiçbir şefa'atçinin bulunmayışı olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁷

Cahiliye toplumunda olduğu gibi günümüzde de son derece yaygın olan bir inanç sapması da geleceğe dair bilgileri insanın önceden bileceği algısıdır. Putperestlikte olduğu gibi şekilleri toplumdan topluma değişse de kehanet ve falcılık insanın geleceğe dair merakını farklı yöntemlerle karşılamak için ortaya çıkmıştır. Kehanetin kelime anlamı “bir olayın gerçekleşeceğini önceden bilme kâhinlik” şeklinde açıklanmıştır.¹⁴⁸ Geçmiş dönemlerde fal okları veya fal taşları ile yapılan kehanet teknolojinin ilerlediği ortamlarda farklı araç gereçlerle yapılmakta, bilimin ilerlemesi insanın kehanete duyduğu merakı giderememektedir. Örneğin yeni yılın hayatımıza ne getireceğine dair analizler modern dönemlerin kehanetleri arasındadır. Araplarda fal oklarıyla yapılan kehanetin topluma fayda ve güzellik getireceğine inanılmıştır. Kehanette bulunmaya ve gelecekte haber vermeye yönelik tüm çabalar aklın üzerinin örtülmesi, insanın selim bir düşünceyle hareket edememesi anlamına gelmektedir. Maide Suresinin fal okları örnekliğinde kehanetin her türünü

¹⁴⁶ El-Maide, 5/72.

¹⁴⁷ Râzî, Tefsîr-i kebîr, IX, 172.

¹⁴⁸ Eren vd., “kehanet”, 2/830.

yasaklayan ayetinde “Allah ”Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz”¹⁴⁹ buyurulmaktadır. Ayete göre sadece Allah’ın bilmeye muktedir olduğu gaybı bileceğine dair her türlü inanç sapması esas itibarıyla şeytanın bir vesvesesinden ibarettir. Şeytan, insanın kendisini Allah yerine koyması yani kendisine ilahlık vasfı yükleyip sahih inançtan sapması için insandaki merak duygusunu kullanmaktadır.

Maide Suresinde sahih inançlardan uzaklaşma örnekleri üzerinden ortaya konan sapma olgusu Toplumbilim Sözlüğünde “çıkar”¹⁵⁰ kavramı kapsamında açıklanmaktadır. Zira insan kendi çıkarlarına ters gördüğü düşünce ve inançlardan saparak en azından görünürde kendi çıkarlarına hizmet eden duygu ve davranışların doğruluğuna inanmayı tercih etmektedir. Sapma olgusunun kelime anlamı “bazı olguların kurallara göre olmaları gereken biçimlerden uzaklaştırılması durumu”¹⁵¹ şeklinde açıklanmaktadır. Bu tanıma göre insan, hakikati ifade eden olguları farklı anlamlara çekerek yalanlamakta ve yerine kendi çıkarlarına hizmet eden sahte olguları yerleştirmektedirler. Bunun sonrasında ise hakikatin küçük düşürülmesi ve batıl inancın toplumun her kesimine yayılması aşaması gelmektedir. Maide Suresi’nin nüzul sürecinde de bunlar yaşanmış ve Yüce Allah “Ey Peygamber! Kalpten inanmadıkları hâlde, ağızlarıyla ‘İnandık’ diyenler (münafıklar) ile Yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin. Onlar yalan uydurmak için (seni) dinlerler, sana gelmeyen bir topluluk hesabına dinlerler. Kelimelerin (ifade içindeki) yerlerini bildikten sonra yerlerini değiştirir ve şöyle derler: ‘Eğer size şu hüküm verilirse, onu tutun. O verilmezse sakının’ derler.”¹⁵² buyurmuştur. Ayette münafıkların çok hızlı bir şekilde küfre düştükleri, müslümanlar hakkında her türlü tuzak ve hileye başvurdıkları, müşrikleri ve inkârcı Yahudileri samimi dost edindikleri vurgulanmakta, Hz. Peygamber’in bunlara üzülmemesi tavsiye edilmektedir. Zira Allah, münafıklara karşı Müslümanlara yardım eder ve onların şerleri hususunda Müslümanlara kâfidir.¹⁵³ İlk insandan bu yana bazı kimseler şeytanın vesveselerine uyarak inen ayetleri görmezden gelmiş, peygamberleri kabul

¹⁴⁹ El-Maide, 5/90.

¹⁵⁰ Hançerlioğlu, “çıkar”, 73.

¹⁵¹ Eren vd., “sapma”, 2/832.

¹⁵² El-Maide, 5/41.

¹⁵³ Razî, Tefsîr-i kebîr, IX, 71.

etmemiş ve böylece azgın, sapkın, yoldan çıkmış ve Allah'tan başka şeylere tapan (putperest), inkâra saplanan insanlar olmuşlardır. Maide Suresinde bahsi geçen ayetin devamında bu insanların kalplerinin zamanla mühürlenmesinden dolayı kimsenin onlara yardım edemeyeceğini ve onlar için korkunç bir azabın hazırlandığını “*Allah, kimin azaba uğramasını istemişse artık sen onun için asla Allah'a karşı hiçbir şey yapamazsın. Onlar, Allah'ın kalplerini temizlemeyi istemediği kimselerdir. Onlara dünyada bir rüsvaylık, ahirette ise yine onlara büyük bir azap vardır*”¹⁵⁴ vurgulayan ifadeler yer almaktadır. Maide Suresi'nin bir başka ayetinde ise Allah “*İnkâr edip ayetlerimizi yalanlayanlar var ya; işte onlar cehennemliklerdir*”¹⁵⁵ buyurmaktadır. Râzî, Allah Teâlâ'nın kâfirlere karşı olan vaadini beyan ederek, “inkâr edip ayetlerimizi yalanlayanlara gelince onlar da alevli ateşe arkadaşlırlar” buyurduğunu belirtmiştir. Bu ayet, cehennemde ebedî kalışın sadece kâfirler için olduğunu kesin olarak ifade eden bir nasır. Çünkü onlar da alevli ateşe arkadaş olacaklardır sözü, haşr (sadece) manası ifade eder. Arkadaşlık ve dostluk, ayrılmamayı gerektirir. Nitekim devamlı çölde bulunan, oradan hiç ayrılmayanlar manasında ashab-ı sahra denilir¹⁵⁶ şeklinde yorumda bulunmuştur. Maide Suresinin “*İnkâr edenlere ve ayetlerimizi yalanlayanlara gelince, işte onlar cehennemliklerdir*”¹⁵⁷ şeklindeki ayetinde ise Allah Teâlâ cehennemlikler başkaları değil, sadece bunlardır demiştir. Bir şeyin ehli, eşi dostu ve yârânı, ondan hiç ayrılmayıp, hep onunla birlikte olan demektir. Binâenaleyh cehennem ehli olup, onunla devamlı birlikte olma halinin, kâfirlere has olmasını gerektirir. Bu sebeple bu ayet, cehennemde ebedî kalışın, günahkâr müminler için söz konusu olmadığına işaret etmektedir.¹⁵⁸ İslam düşünce tarihinde yalan konusu ise Fahreddin Râzî'nin yorumu bağlamında şekillenmiştir. Râzî yalanlama ve inkârın hem psikolojik boyutuna hem de toplumsal yönüne değinmiştir.

İnsanın sahih dinin gerektirdiği inançlardan sapmasının ilk aşaması ise vahyin yalanlanmasıdır. Gündelik hayatta insanın insana yalan söylemesi toplumu ayakta tutan en büyük değer olan güvenin yok olması anlamına geleceği için çok tehlikelidir ve haram kılınmıştır. Fakat yalanlanan ya da bizzat hakkında yalan söylenen olgu

¹⁵⁴ El-Maide, 5/41.

¹⁵⁵ El-Maide, 5/10.

¹⁵⁶ Râzî, Tefsîr-i kebîr, VIII, 534.

¹⁵⁷ El-Maide, 5/86.

¹⁵⁸ Râzî, Tefsîr-i kebîr, IX, 190.

vahiy olduğunda ortaya çıkan durum bir toplumun topyekûn felakete sürüklenmesidir. Sahih dinin mesajını yalanlayanlar toplumsal kuralları ve karşılıklı sorumlulukları kabul etmedikleri için aynı zamanda toplumsal huzuru bozan, ortama nifak getiren insan portrelerine dönüşmektedir. Bu insanlar bir grup haline gelip kötülük konusunda birlikte hareket ettiklerinde ise yeni bir sosyolojik kavramın yani “ayaktakımı” olarak ifade edilen grubun kapsamına girmektedirler. Biz bu kavramı ikinci bölümde ele almayı uygun buluyoruz.

Cahiliye insanın Hz. Peygamber’i ve onun getirdiği vahyi yalanlarken atalarından kendilerine miras kalan inanç unsurlarına sıkı sıkıya bağlandıkları görülmektedir. Özellikle din yerine konmuş gelenek ve göreneklerin kendi çıkarlarına hizmet ettiği elit insanlar sahih inancı kabul etmek istememişler, geçmişin yaşam tarzını devam ettirme konusunda inatlaşmışlardır. Dinin temel bireysel ve toplumsal gereklerinin kabul edilmesinin önündeki en büyük engel olan bu eski ve katı inanç unsurlarının sosyolojik karşılığı “totem” dir.¹⁵⁹ Maide Suresi’nde totem haline getirilmiş inançların eleştirildiği ayette Yüce Allah: *Onlar hâlâ cahiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Kesin olarak inanacak bir toplum için, kimin hükmü Allah'ınkinden daha güzeldir?*¹⁶⁰ Buyurmaktadır. Konuyla ilgili açıklamalarında Râzî “Onlar talep edip peşine düştükleri bu hükümle, ancak cahiliye hâkimleri gibi hükmederler. Bu kimseler, kendi arzularına uyarak, Hâtemu’n-nebiyyîn olan Hz. Muhammed’in de o hâkimler gibi bir hâkim olmasını istemişlerdir¹⁶¹ demiştir. Cahiliye döneminde hukuk sisteminde her şey örfe yapılmış, yazılı kurallara yer verilmemiş, özellikle kadınlar ve köleler ikinci plana atılmıştır. İslam ile birlikte cahiliye döneminin inanç ve hukuk sistemine önemli değişiklikler gelmiştir. Özellikle ahlaki değerlerin içerisinde yer aldığı ahkâm ayetlerinin gelmesiyle toplumsal reformlar hız kazanmış, cahiliyenin izlerini taşıyan batıl inançların tüm simgeleri haram kılınmıştır.

Putperest kelimesi “puta tapan, herhangi bir putu ya da putları ilah edinen” anlamındadır.¹⁶² Cahiliye döneminin temel inanç sapması olan putperestliğin tüm unsurları Maide Suresinin “*Allah, ne Bahîre, ne Sâibe, ne Vasîle, ne de Hâm diye bir*

¹⁵⁹ Hançerlioğlu, “totem”, 387.

¹⁶⁰ El-Maide, 5/50.

¹⁶¹ Râzî, Tefsîr-i kebîr, IX, 102.

¹⁶² Eren vd., “putperest”, 2/1206.

şey meşru kılmamıştır. Fakat inkâr edenler Allah'a karşı yalan uyduruyorlar. Zaten çoklarının akli da ermez”¹⁶³ şeklindeki ayetiyle haram kılınmıştır. Bu ayette adı zikredilen putlar esas itibariyle Cahiliyye döneminin sapmış inançlarını temsil etmektedir.

Allah'ın yerine belirli bir putun konması gibi üstün nitelikler atfedilen bir insanın konması da inançların sapması kapsamındadır. Allah ile beraber Hz. İsa'nın ve Kutsal Ruh'un yani Cebrail'in de ilah olduğunu savunan Hristiyan inancına karşı Maide Suresinin “*Andolsun, ‘Allah, üçün üçüncüsüdür’ diyenler kâfir oldu. Hâlbuki bir tek ilâhtan başka hiçbir ilâh yoktur. Eğer dediklerinden vazgeçmezlerse, andolsun onlardan inkâr edenlere elem dolu bir azap dokunacaktır*”¹⁶⁴ ayeti nazil olmuştur. Hristiyanların batıl inançlara sapmaları ve sonunda tadacakları azabı anlatan bu ayet hakkında Râzî, Zeccâc'dan rivayetle “Bu ifade bu din üzere devam edenlere elîm bir azap dokunacaktır” demektir. Çünkü onlardan pek çoğu Hristiyanlıktan dönmüşler, tövbe etmişlerdir¹⁶⁵ demiştir. Anlaşıldığı üzere Allah'ın yanı sıra bir putu veya insanı tanrı edinmek bir an önce tövbe edilmesi gereken büyük günahlar arasındadır. Bu inanç sapmasından dönmeden can verildiği takdirde Allah'ın lanetine ve gazabına duçar olunacağı Maide Suresinin “*İsrailoğullarından inkâr edenler, Davud ve Meryem oğlu İsa diliyle lânetlendi. Bu, onların isyan etmeleri ve hadlerini aşıyor olmalarından ötürüydü*”¹⁶⁶ şeklindeki ayetinde vurgulanmıştır. Zira nesnesi ister insan isterse gerçek put olsun putperestliğin her türü Allah'a isyanı ve O'nun koyduğu sınırları aşmayı getirmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de hakkı tanımayıp azan ve sapan her kişiye, her güce veya Allah'tan başka tanrı edinilen şeylere tâğüt adı verilmektedir. Azgın ve sapkın olması sebebiyle şeytana da tâğüt denilmiştir. Dolayısıyla bu kelime insanlar tarafından ilâh edinilmiş bütün batıl tanrıları, insanların Allah Teâlâ'ya isyan etmelerine sebep olan görünür ve görünmez varlıkları, insanlık tarihi boyunca hakkı bâtil, bâtili hak gösterme gayretkeşliğini yansıtan bütün küfür ve ilhad faaliyetlerini ifade eden bir terim olarak kullanılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de sekiz yerde geçen bu kelimenin, tevhîd akidesinin insanlar tarafından benimsenmesine engel olan insan, şeytan, kâhin

¹⁶³ El-Maide, 5/103.

¹⁶⁴ El-Maide, 5/73.

¹⁶⁵ Râzî, Tefsîr-i kebîr, IX, 174.

¹⁶⁶ El-Maide, 5/78.

ve sihirbazların hepsini, Allah Teâlâ dışında insanlarca mabut edinilmiş batıl tanrıların tamamını, gerçek mabuda karşı kulluk görevlerini yerine getirmeyi engelleyen düşünce sistemlerini ve faktörleri ifade ettiği müfessirlerce kaydedilmiştir.¹⁶⁷

Maide Suresi'nde Allah dışında hiçbir varlığın ilah olamayacağı Hz. İsa örneğinde ispatlanmıştır. Buna göre Allah'ın yardımına ve desteğine ihtiyaç duyan bir insan varlığın ilah yerine konması aklen mantıksızdır. Maide Suresinin *"O gün Allah, şöyle diyecek: 'Ey Meryem oğlu İsa! Senin üzerindeki ve annen üzerindeki nimetimi düşün. Hani, seni Ruhu'l-Kudüs (Cebrail) ile desteklemiştim. Beşikte iken de, yetişkin iken de insanlara konuşuyordun. Hani sana kitabı, hikmeti, Tevrat'ı, İncil'i de öğretmiştim. Hani iznimle çamurdan kuş şekline benzer bir şey yapıyordun da içine üflüyordun, benim iznimle hemen bir kuş oluyordu. Yine benim iznimle doğuştan körü ve alacalıyı iyileştiriyordun. Hani benim iznimle ölüleri de (hayata) çıkarıyordun. Hani sen, İsrailoğullarına açık mucizeler getirdiğin zaman, ben seni onlardan kurtarmıştım da onlardan inkâr edenler, 'Bu, ancak açık bir büyüdür' demişlerdi"*¹⁶⁸ şeklindeki ayetinde Allah'ın gerek yaşamsal konularda gerekse mucizeler vesilesiyle Hz. İsa'yı nasıl desteklediği açıklanmıştır. Buna göre kendisi ilahın yardımına ihtiyaç duyan bir varlık, ilahın ancak kulu olabilecektir. Ayete göre Allah dışında hiçbir varlığın ilah olamayacağı konusundaki bu deliller kıyamet günü serdedilecektir. Zemahşerî 'ye göre işte o gün Allah Teâlâ kâfirleri, ümmetlerinin elçilere nasıl icabet ettiğini sorarak ve onların eliyle ortaya koyduğu muazzam delilleri sayıp dökerek azarlar. Bu delillere rağmen ümmetler peygamberlerini yalanlamış, onlara büyücü demişlerdir. Yahut tasdik sınırını aşmış işi onları tanrı edinmeye vardırımlardır. Nitekim İsrailoğullarından bazıları Hz. İsa eli ile ortaya konan mucize delilleri hakkında, "Bu basbayağı sihir!" demişler kimileri de onu ve annesini kendilerine iki ilâh yapmışlardır.¹⁶⁹

İnsanın sahih dinin temel akide ve kurallarından uzaklaşması ve batıl inançlara sığınması sadece zihinsel bir bozulmayı değil ahlaki ve toplumsal bir yozlaşmayı da beraberinde getirmektedir. Cahiliye devrinden günümüze kadar

¹⁶⁷ Razî, Tefsîr-i kebîr IX, 134.

¹⁶⁸ El-Maide, 5/110.

¹⁶⁹ Zemahşerî, Keşşâf, II, 578.

gözlemlenen tüm batıl inançlarda insanın nefesine boyun eğip heva, heves ve isteklerinin kölesi haline gelmesi söz konusudur. Batıl inançlara kapılmak genel anlamda dinden uzaklaşmayı, Allah'ın rızasını gözetmemeyi ve nihayetinde dünyevileşmeyi getirmektedir. Şeytanın vesveselerine kapılan insan için inanç yozlaşmasının aynı zamanda gündelik hayatta aşırılıklara gitmek, sadece kendi bireysel çıkarlarını gözetmek anlamına gelmesi bahsi geçen sürecin doğal bir sonucudur. Bu hem bireysel hem de toplumsal çözünmeye yol açacak türden tehlikeli bir durumdur ve Maide Suresi'nde Allah, *“De ki: ‘Ey Kitap ehli! Hakkın dışına çıkarak dininizde aşırı gitmeyin. Daha önce sapmış, birçoklarını da saptırmış ve dümdüz yoldan şaşmış bir milletin arzu ve keyiflerine uymayın’* ¹⁷⁰ ayetiyle insanları uyarmıştır. Bu ayeti Zemahşerî *“daha önce sapanlar Hristiyanlıktaki öncülerdir ki Peygamber (s.a.v)’in gönderilmesinin öncesinde bu insanlar dalâlet üzere idiler. Teslis inancıyla çoklarını da saptırdılar, kendilerine katılanları yoldan çıkardılar. Ne zaman ki Hz. Peygamber gönderildi, bu kez de onu yalanlamak, ona haset etmek ve ona karşı azgınlık yapıp isyan etmek suretiyle doğru yoldan yine saptılar* ¹⁷¹ şeklinde yorumlamıştır. ¹⁷² Hak dinden sapmanın bir başka göstergesi olan gayba dair sorular sorarak peygamberleri zor durumda bırakmaya çalışmak ise Maide Suresi'nde, *“Sizden önceki bir millet o tür şeyleri sordu da sonra o yüzden kâfir oldu”* ¹⁷³ şeklinde eleştirilmektedir. Zemahşerî bu ayeti açıklarken *“İsrailoğulları, nebilerine birtakım şeyler sorup çözüm isterlerdi; nebiler bir şey emrettiğinde de onu terk ederler ve bu sebeple helâk olurlardı”* ¹⁷⁴ demiştir.

Maide Suresinin aynı konuyla ilgili *“Onlardan birçoğunun inkâr edenleri dost edindiklerini görürsün. Andolsun ki kendileri için önceden (ahirete) gönderdikleri şey, Allah'ın onlara gazap etmesi ne kötüdür! Onlar azap içinde ebedî kalıcıdırlar”* ¹⁷⁵ şeklindeki ayeti ise inanç sapmasının insanlar arasında kurulan iletişim ve dostluk sayesinde yayıldığını yani uzun vadede bireysel bir günah olarak kalmadığını ortaya koymaktadır. Râzî bu durumu *“Allah Teâlâ tarafından birbirlerini fenalıklardan vazgeçirmeleri emredilmişti. Bu emrin yerine getirilmeyip ihlâl*

¹⁷⁰ El-Maide, 5/77.

¹⁷¹ Zemahşerî, Keşşâf, II, 518.

¹⁷² Marshall, “Aylak Sınıfı”, 49.

¹⁷³ El-Maide, 5/102.

¹⁷⁴ Zemahşerî, Keşşâf, II, 560.

¹⁷⁵ El-Maide, 5/80.

edilmesi, haliyle mâsiyet olmuştur. Bu aynı zamanda da haddi aşmadır. Çünkü fenalıklardan birbirlerini vazgeçirmede fesadın önünü alma vardır, bunun terkinde de aksi durum olacaktır”¹⁷⁶ şeklinde yorumlamıştır. Maide Suresinde inkârcılarla dostluk kurmak suretiyle batıl inançlara ve razı olunmayacak davranışlara yönelmenin örnekliği Yahudiler ve Yahudileşme üzerinden sunulmuştur.

Malum olduğu üzere Yüce Allah Kuran-ı Kerim’i herkesin anlayacağı bir dille tüm insanlığa göndermiştir. Kur’an kendisinden faydalanmak için çaba sarf edeni doğru yola götürecektir ve işte o zaman bireysel ve toplumsal huzur sağlanabilecektir. Kur’an ekonomi, siyaset, ticaret, hukuk, ahlak, eğitim, eğlence vs. hayatımızın her yönünü kuşatacak kanunlar vaz etmektedir. Allah’ın emrine göre yaşayıp dosdoğru yolda olmak yerine farklı inanç ve kültürdeki insanların yaşam tarzlarına özenmek ve onlar gibi olmaya çalışmak Yahudileşme örneği üzerinden eleştirilmiştir. Yahudileşmek Sosyoloji Sözlüğünde “Anti-nomosçuluk” yani kendi inançlarının gerektirdiği asıl kurallar bütününün dışına çıkmak kapsamında ele alınmıştır.¹⁷⁷ Maide Suresi’nde Müslümanların benzemeye çalışmaları en tehlikeli topluluk olarak Yahudiler zikredilmiş, Hristiyanlar ise Müslümanlara daha yakın olarak nitelendirilmiştir. Konuyla ilgili ayette Yüce Allah, *“İman edenlere düşmanlık etmede insanların en şiddetlisinin kesinlikle Yahudiler ile Allah’a ortak koşanlar olduğunu görürsün. Yine onların iman edenlere sevgi bakımından en yakınının da ‘Biz Hristiyanlarız’ diyenler olduğunu mutlaka görürsün. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır. Onlar büyüklük de taslamazlar”*¹⁷⁸ buyurmaktadır. Ayete göre Hristiyanlar içerisinde yer alan bazı iyi niyetli din adamları onların Müslümanlara daha yakın olmalarını sağlamaktadır. Râzî bu ayetten hareketle Hz. Muhammed’in temas halinde olduğu inanç çevrelerinin, kendisine iman edenlere karşı tutumları bakımından iki gruba ayrıldığını, bunlardan Yahudilerin ve müşriklerin Müslümanlara olumsuz baktıklarını, en olumlu bakışın ise Hristiyanlara ait olduğu belirtilmektedir. Fakat bu durum, belirli inanç kesimlerini kesin bir tasnife tâbi tutup buna göre dost veya düşman ilân etme amacı taşımamaktadır. Ayetteki bu tespitin o dönemdeki olguya tamamen uygun olduğu tarihî kayıtlarda sabittir. Medine’deki Yahudiler Müslümanları yok etmek için türlü entrikalara başvurmuşlar,

¹⁷⁶ Razî, Tefsîr-i kebîr, IX, 520.

¹⁷⁷ Marshall, “Anti-nomosçuluk”, 34.

¹⁷⁸ El-Maide, 5/82.

Mekke'deki müşrikleri kışkırtma ve onlarla iş birliği imkânları araştırma dâhil bu uğurda her yolu denemişlerdir. Mekke müşrikleri Müslümanlara açıkça savaş ilân edip husumetlerini en şiddetli biçimde ortaya koydukları ve inanç bakımından da Müslümanlara, Yahudilere nispetle daha uzak oldukları halde, muhtemelen ayette Yahudiler hem kendi imkânlarını kullanmaları hem de başka düşman potansiyelleri harekete geçirmeye çalışmaları yüzünden müşriklerden de önce anılmışlardır.¹⁷⁹

Maide Suresinde Müslümanların Yahudilerden uzak durmaları ve onların hayat tarzlarına özenmemeleri için bu topluluğun olumsuz özellikleri ve Allah hakkında uydurdukları iftiralar sıralanmış ve *“Bir de Yahudiler, ‘Allah’ın eli bağlıdır’ dediler. Söylediklerinden ötürü kendi elleri bağlansın ve lânete uğrasınlar! Hayır, O’nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir. Andolsun, sana Rabbinden indirilen (Kur’an) onlardan birçoğunun azgınlık ve küfrünü artıracaktır. Biz onların arasına kıyamete kadar düşmanlık ve kin saldık. Her ne zaman savaş için bir ateş yakmışlarsa, Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışırlar. Allah, bozguncuları sevmez”*¹⁸⁰ buyrulmuştur. Ayete göre Yahudiler gerek inanç gerekse yaşam bakımından büyük aşırılıklara gitmişler ve tüm bir yeryüzünü ifsada sürüklemeye çalışmışlardır. Zemahşeri’nin naklettiğine göre Yahudiler Tevrat’a muhalefet edince Allah Buhtunnasr’ı üzerlerine göndermiştir. Daha sonra yine bozuculuk yapmışlar, bu kez başlarına Romalı Titus musallat edilmiştir. Sonra yine bozuculuk yapmışlar, bu kez Mecusi Persleri ile savaşmak zorunda kalmışlardır. Sonra yine bozuculuk yapmışlar, Allah bu kez de başlarına Müslümanları musallat etmiştir. Rivayete göre Hz. Peygamber’e karşı ne zaman savaşmaya yeltenseler Müslümanlar onları hezimete uğratmıştır. Yahudilerin tarih boyunca sahih inançtan saptıklarını ve sürekli mağlup taraf olduklarını Katâde “Hangi belde bir Yahudiye rastlarsan, onun mutlaka oradaki insanların en zelilleri arasında olduğunu görürsün”¹⁸¹ sözleriyle ifade etmiştir.

Maide Suresinin Yahudilerin konu alan ayetlerinde onların Müslümanlara nasıl zarar verdikleri yani niçin onlardan uzak durulması gerektiği ifade edilmiştir. Yahudilerden özellikle küfürde ileri gidenler Müslümanlara karşı diğer inkâr

¹⁷⁹ Razi, Tefsîr-i kebîr, IX, 185.

¹⁸⁰ El-Maide, 5/64.

¹⁸¹ Zemahşeri, Keşşâf, II, 496.

gruplarıyla işbirliği yapmaktan çekinmemişlerdir. Maide Suresi'nin ilgili ayetinde *“Ey Peygamber! Kalpten inanmadıkları hâlde, ağızlarıyla ‘İnandık’ diyenler (münafıklar) ile Yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin. Onlar (Yahudiler) yalan uydurmak için (seni) dinlerler, sana gelmeyen bir topluluk hesabına dinlerler. Kelimelerin yerlerini bildikten sonra yerlerini değiştirir ve şöyle derler: ‘Eğer size şu hüküm verilirse, onu tutun. O verilmezse sakının.’ Allah, kimin azaba uğramasını istemişse artık sen onun için asla Allah'a karşı hiçbir şey yapamazsın. Onlar, Allah'ın kalplerini temizlemeyi istemediği kimselerdir. Onlara dünyada bir rüsvaylık, ahirette ise yine onlara büyük bir azap vardır”*¹⁸² buyrulmaktadır. Zemahşerî ayete ilişkin açıklamalarında “yalana kulak verip durmaktan maksat ise şudur; bahsi geçen insanlar Yahudi âlimlerinin dindenmiş gibi gösterdikleri düzmece şeyleri, onların Allah'a karşı uydurdukları yalanları ve Tevrat'ta yaptıkları tahrifatı kabule yatkındırlar. Bu kullanım şekli ‘Hükümdar falanın sözüne kulak verir, onu dinler!’ şeklindeki kullanıma benzer” demiştir.¹⁸³ Ayette hakikati ifade eden sözleri çarpıtarak kendi çıkarlarına hizmet edecek şekilde kullanmak Yahudilerin en kötü özellikleri arasında sayılmıştır. Dolayısıyla ayetten ulaşılacak en önemli mesajlardan biri Müslümanların gerek düşünce ve sözlerde gerekse davranışlarda Yahudiler gibi olmaktan uzak durmaları, kötülük ve şer üretmeye yönelik gruplaşmalara gitmemeleri ve en önemlisi sözü doğru anlamlandırıp hayata uygulamaya çalışmalarıdır.

Anlaşıldığı üzere Maide Suresi hayatın tüm yönleri için yalnızca Allah'a güvenmenin ve her türlü şirkten kaçınmanın önemini vurgulamaktadır. Batıl inançlar İslami öğretilerde temeli olmayan kültürel inançlardan ve uygulamalardan kaynaklanmaktadır. Kuran ve sahih sünnet batıl inançlardan kaçınmak için net talimatlar sağlamaktadır, zira Maide Suresinde vurgulandığı üzere insanın sahih dinin temel akide ve kurallarından uzaklaşması ve batıl inançlara yakınlaşması sadece zihinsel bir bozulmayı değil ahlaki ve toplumsal bir yozlaşmayı da beraberinde getirmektedir.

¹⁸² El-Maide, 5/41.

¹⁸³ Zemahşerî, Keşşâf, II, 440.

İKİNCİ BÖLÜM

2.MAİDE SURESİNİN TOPLUM AÇISINDAN İNCELENMESİ

2.1.Maide Suresinde Geçen Sosyolojik Unsurların Toplumsal Yansımaları

İnsan için din inanç, bilgi, tecrübe, ibadet, ahlak gibi çok çeşitli boyutlarıyla toplumsal bir varoluşu temsil etmektedir. Hiçbir din ona inanan bireylerde sübjektif bir tecrübe olarak kalmaz, bilakis toplumsal hayatın eğitim, ekonomi, siyaset, sanat, hukuk gibi tüm kurumları toplumu oluşturan bireylerin inanç ve davranışlarından etkilenir. Buradan hareketle dini oluşturan ve insanların toplumsal davranışlarına yön veren ilahi vahyin toplum üzerindeki etkisinin değerlendirilebilmesi için ayetlerin sosyolojik okumalara tâbî tutulması önemlidir. Bu şekilde belirli bir inanç sisteminin toplum üzerindeki etkileri anlaşılabilir ve toplumsal sorunlara vahiy merkezli çözümler üretilebilecektir.

Maide Suresinde geçen sosyolojik unsurların tasnif ve tahlilini gerçekleştirdiğimiz tezimizin birinci bölümünde bu unsurların bireysel yansımalarını incelemiştik. Surede geçen hiçbir unsurun sadece tek tek bireyleri etkilemediği, bilakis toplumsal hayatın her alanını şekillendirdiği düşüncesinden hareketle tezimizin ikinci bölümünü söz konusu sosyolojik unsurların toplumsal yansımalarına ayırdık. Bunun için Maide Suresinin ayetlerini toplumsal haramlar ve helaller, teavün, kardeşlik, adil olma, itidalli olma, toplumlar arası ilişkiler, toplumsal farkındalık, emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker gibi olgu ve kavramlar bağlamında tasnif ve tahlil edeceğiz. Maide Suresinin toplumsal düzen, bir arada yaşama kültürü ve toplumsal asayiş korumak adına ortaya koyduğu kuralları inceleyeceğiz. Bu noktada Maide Suresinin toplumda güvenin tesis edilmesinin vazgeçilmez şartı olan akitleri yerine getirme emriyle başlayıp bu akitlere sadık olanın mükâfatıyla sona ermesi önemlidir. Bu bölümde Maide Suresinde geçen sosyolojik unsurların toplumsal yansımalarını incelerken sureyi toplumsal olgu ve kavramlar eşliğinde

anlamaya, vahyin toplumsal yapıyı düzenlemek üzere getirdiği prensipleri ve bu prensiplerin toplum üzerindeki yansımalarını görmeye çalışacağız.

2.1.1. Toplumsal Haramlar ve Helaller

İnsan, sosyal yaşamaya mecburdur, bunun için tarih boyunca çeşitli medeniyet ve topluluk inşa ederek kümülatif bir güvenlik ortamı yaratmayı amaçlamıştır. Eğer bu güvenlik ortamı belirli kurallar ile korunmazsa kaotik bir güvensizlik ortamına dönüşebilir. Tek başına yaşaması neredeyse imkânsız olan insan kendi maddi ve manevi hukukunu muhafazaya nasıl mecbur ise diğer insanların hukukunu da muhafazaya mecburdur. Bu noktada Maide Suresinin toplumsal güven ve esenlik ortamını bozması hasebiyle dikkat çektiği ve haram kıldığı fesatlık olgusundan başlamayı uygun buluyoruz.

Fesat kavramının kelime anlamı “bozulmak, çürümek; sağduyudan sapmak” şeklinde açıklanmıştır.¹⁸⁴ İstilahî olarak ise toplumsal çevrenin huzursuzluğuna, mal ve can güvenliğinin bozulmasına neden olan her türlü tutum ve davranışı ifade etmektedir. Hem insanın kendisinde hem de toplum içerisinde huzursuzluğa yol açan fesatlık psikolojik ve sosyolojik bir problemdir. Çözümü için ise önce bireyi bozguncu düşüncelerden kurtarmak ardından toplumsal ahlaki değerleri güçlendirmek gerekmektedir. Maide Suresi’nde fesatlık yani bozgunculuk kavramı yine Medine’de Müslümanları en zor durumda bırakan topluluklardan birisi olan Yahudilerin örnekliğinde açıklanmıştır. Yüce Allah Yahudilerin toplumsal süzeni bozmak için verdikleri uğraşı “*Bir de Yahudiler ‘Allah’ın eli bağlıdır’ dediler. Söylediklerinden ötürü kendi elleri bağlansın ve lânete uğrasınlar! Hayır, O’nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir. Andolsun, sana Rabbinden indirilen (Kur’an) onlardan birçoğunun azgınlık ve küfrünü artıracaktır. Biz onların arasına kıyamete kadar düşmanlık ve kin saldık. Her ne zaman savaş için bir ateş yakmışlarsa, Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışırlar. Allah, bozguncuları sevmez*”¹⁸⁵ şeklindeki ayette açıklamıştır. Râzî’nin ifade ettiğine göre Peygamberlerin gösterdiği aydınlık yoldan ayrılan ve Allah’ın nimetlerine nankörlük eden Yahudiler asırlar boyu zillet ve mahrumiyet içinde yaşamışlar, millî kurtuluş ümitlerini yitirip itibarlarını kaybetmelerinden dolayı yas tutmaya başlamışlardı. Son

¹⁸⁴ İlhan Kutluer, “Fesad”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 25 Ocak 2022).

¹⁸⁵ El-Maide, 5/64.

peygamberin kendi içlerinden çıkması ümidi de boşa çıkınca, içlerinden bazı küstahlar Allah'ı suçlamaya kalkıştılar. Esasen Allah'a inanan ve ilâhî bir dinin mensubu olan Yahudilerin inanç sisteminde de Allah hakkında saygısızca sözler söylemek kabul edilebilir bir davranış değildir.¹⁸⁶ Elmalılı, Bunlar bunu sanat edinmişler, çok çirkin bir siyaset sanatına düşmüşlerdir. Ve bütün sorumluluğun esas bunlardadır. Ve halkın ahlakını, dinini bozan bunlardır¹⁸⁷. Ayette Yahudiler içerisinde toplumsal bozgunculuk yapmayı hayat felsefesi haline getirenlere açıkça lanet edilmiş, Allah hakkındaki asılsız iddialarından ve başka toplumlar arasında fesat çıkarmalarından dolayı son tahlilde kendi toplumlarının fesada uğrayacağı vurgulanmıştır. Ayrıca ayetin satır aralarından insanın sosyal bir varlık olduğu ve tek başına değil sosyal çevresi ile birlikte yaşamı şekillendirdiği dolayısıyla bireydeki şirk ve küfrün toplumsal fesada sebep olduğu belirtilmektedir. İnkâra saplanma olgusu esas itibariyle patolojik bir durumdur ve toplumun belirgin kalıpların dışına çıkamamasını anlatmaktadır. Bu tür bir hal genellikle topluma atalarından miras kaldığı için inkâr şartlanması Sosyoloji Sözlüğünde “aktarılmış yoksunluk”¹⁸⁸ kavramı altında sunulmuştur. Nitekim iman ile birlikte insanın hayatına düzen, bereket ve huzur gelecek iken inkâr bireysel ve toplumsal karakterde bozulmalara gagesizliğe ve huzursuzluğa zemin hazırlayacaktır. Tüm bunlar toplumlara atalarından aktarılan yoksunluk halleridir. Allah tarihin her döneminde yoldan çıkmış, sapkınlaşmış ve fesada düşmüş toplumu uyarmak için elçilerini göndermiştir. İnsan akıllı varlıktır, aklını kullanan ve elçilerin uyarılarını dikkate alanlar doğru yolu bulacak diğerleri ise bireysel ve toplumsal fesadın hüküm sürdüğü bir hayatta yaşamaya mahkûm kalacaklardır.

Maide Suresinde altı çizilen bir başka toplumsal haram unsuru “fitne” dir. Fitnenin günlük hayatta kullanılan kelime anlamı “geçimsizlik, karışıklık, kargaşa”¹⁸⁹, ayetlerde geçen ıstılahî anlamı ise “sınama, maddi ve manevi sıkıntı, üzüntü, bela ve felaketle imtihan etme”¹⁹⁰ şeklindedir. Birey ve ardından toplum bu imtihanlarda gösterdiği tutum ve davranışlara göre olumlu veya olumsuz sonuç aldıkları yani kendi özlerinde olana en uygun karşılığı gördükleri için fitnenin

¹⁸⁶ Razi, Tefsîr-i kebîr, IX, 134.

¹⁸⁷ Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, III, 276.

¹⁸⁸ Hançerlioğlu, “Aktarılmış Yoksunluk”, 15.

¹⁸⁹ Eren vd., “fitne”, 1/508.

¹⁹⁰ Çağrıcı, “Fitne”.

sosyolojik tanımı “özdek”¹⁹¹ ve “bağımlı değişken”¹⁹² kavramları içerisinde yapılmaktadır. Bu kavramların tanımından hareketle fitnenin geniş bir sosyolojik karşılığı olduğunu, insanların hayatında sürekli değişikliğe yol açtığını için hayatlarını zorlaştırdığını söylemek mümkündür. Maide Suresi’nde Yahudiler hakkında nazil olan “*Ey Peygamber! Kalpten inanmadıkları hâlde, ağızlarıyla ‘İnandık’ diyenler (münafıklar) ile Yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin. Onlar (Yahudiler) yalan uydurmak için (seni) dinlerler, sana gelmeyen bir topluluk hesabına dinlerler. Kelimelerin (ifade içindeki) yerlerini bildikten sonra yerlerini değiştirir ve şöyle derler: ‘Eğer size şu hüküm verilirse, onu tutun. O verilmezse sakının’*”¹⁹³ ayetinde onların inkâr konusunda münafıklarla birlikte hareket ettikleri, adeta kötülük noktasında yarıştıkları, bunun için ilahi sözleri dinledikten sonra gerçek anlamından çarpıttıkları vurgulanmıştır. Tüm bunlar aslında Yahudilerin bizzat kendileri için de bir imtihan, bir sınanma yani bir fitnedir. Bu minvalde gelen “(Bu yaptıklarında) bir belâ olmayacağını sandılar da kör ve sağır kesildiler. Sonra (tövbe ettiler), Allah da onların tövbesini kabul etti. Sonra yine onlardan çoğu kör ve sağır kesildiler. Allah, onların yaptıklarını hakkıyla görendir”¹⁹⁴ ayetinde geçen “belâ” kelimesi de fitne kavramıyla uyumlu şekilde imtihan ve sınanma anlamına gelmektedir. Razi’ye göre açık hakikatler gözlerinin önüne serilmişken bunları görmezden ve duymazdan gelen İsrailoğulları hiçbir sınava tâbi tutulmayacaklarını ve başlarına hiçbir felâketin gelmeyeceğini sanmışlardı. Bir defa tövbe ettikleri ve ilahi mağfirete nail oldukları halde tekrar aynı fitnenin yani sınanmanın ortasında kalmışlar fakat bu defa imtihanı kaybetmişlerdir.¹⁹⁵ İmtihanı geçememenin sonu ise toplumsal karmaşa ve bunalım halidir ve bu haller fitne kavramının ikinci anlamını oluşturmaktadır.

Fesat kavramında olduğu gibi fitne de toplumun huzurunu bozan, insanlar arsında bölünmeye ve güvensizliğe yol açan bir fiil olduğu için surede fitneye götürecek tüm davranışlar yasaklanmıştır. Yasaklara uymayan, Allah’ın emirlerine karşı gelen, kötü huylu ve kötülük yapmayı alışkanlık haline getirenlere fâsık denmektedir. İnsan kendisinin ve tüm toplumun huzuru için fâsık kişilerle

¹⁹¹ Hançerlioğlu, “özdek”, 300.

¹⁹² Marshall, “Bağımlı Değişken”, 55.

¹⁹³ El-Maide, 5/41.

¹⁹⁴ El-Maide, 5/71.

¹⁹⁵ Razi, Tefsîr-i kebîr, IX, 169.

işbirliğinden uzak durmalıdır. Zira fâsıklar Allah’a itaat etmekten kaçınır ve inkâr etmenin yol açtığı tüm bireysel ve toplumsal kötülükleri kolaylıkla gerçekleştirirler. Fâşığın sosyolojik karşılığı “ayaktakımı”¹⁹⁶ kavramı içerisinde geçmektedir. İstılahtaki anlamı ise “haktan sapan Allah’ın emirlerine itaatten ayrılan asi mümin veya kâfir” şeklindedir.¹⁹⁷ Maide Suresinin fâsıklarla ilgili ayetinde “*Aralarında, Allah’ın indirdiği ile hükmet. Onların arzularına uyma ve Allah’ın sana indirdiğinin bir kısmından seni şaşırtmalarından sakın. Eğer yüz çevirirlerse, bil ki şüphesiz Allah, bazı günahları sebebiyle onları bir musibete çarptırmak istiyor. İnsanlardan birçoğu muhakkak ki yoldan çıkmışlardır.*”¹⁹⁸ buyurulmaktadır. Ayette açıklandığı üzere fâsıkların en önemli özelliği ilahi vahyin bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr etmeleri ve toplumun diğer üyelerini de aynı şaşkınlığa sürüklemek istemeleridir. Maide Suresinde bu durum yine Yahudiler üzerinden örneklendirilmiştir. Râzî’nin İbn Kesîr ve Şevkânî’den rivayet ettiğine göre Yahudilerin ileri gelenlerinden bir grup Hz. Peygamber’i yanıltmak ve ona yanlış hüküm verdirmek maksadıyla şöyle demişlerdi: “Ey Muhammed! Bilirsin ki biz Yahudilerin bilginleri ve eşrafıyız. Biz sana tâbi olursak bütün Yahudiler sana tâbi olur. Şimdi bizimle hasımlarımız arasında bir dava var, davayı sana getirelim, sen de bizim lehimize hüküm ver. Böyle yaparsan sana iman eder ve seni tasdik ederiz. Hz. Peygamber ahlâka aykırı olan bu teklifi reddetmiş, olay üzerine bu ayet inmiştir. Yüce Allah, Yahudilerin ve başkalarının tuzağına düşmemeleri için Hz. Peygamber’in şahsında müminleri de uyarmakta, kendisine dava getirdikleri takdirde onların isteklerine göre değil, Allah’ın indirdiğine göre hükmetmesini emretmiştir. Onların şaşırtmalarına aldanıp da Allah’ın indirdiği hükümlerden herhangi birini ihmal etmemesini emretmekte; Yahudiler Hz. Peygamber’in vereceği hükmü kabul etmeyip ondan yüz çevirdikleri takdirde bundan dolayı başlarına felâketlerin geleceğini Resûlullah’a haber vermektedir.”¹⁹⁹ Bu durumda fasıkların ahiretteki konumları, dünyada meylettikleri şeylerin sonucudur yani onlar dünyadaki imtihanı kaybetmişlerdir. Kuran’da fâsık kavramı kâfirler ve münafıklar için kullanılmış; kavramla inancı, söylemleri ve davranışları sapmış kimseler kastedilmiştir. Ayetin devamında Yüce Allah bireysel

¹⁹⁶ Hançerlioğlu, “Ayaktakımı”, 24.

¹⁹⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “Fasık”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 25 Ocak 2022).

¹⁹⁸ El-Maide, 5/49.

¹⁹⁹ Râzî, Tefsîr-i kebîr, IX, 99.

itaatsizlikte ve toplumu itaatsizliğe çağırmakta ısrar ettikleri sürece fâsıkları asla bağışlamayacağını beyan etmiştir.

Müslümanların doğru yoldan ayrılmamaları, Kuran’a göre yaşamaları için yakın çevrelerine aldıkları yani dost edindikleri kişilere dikkat etmeleri, toplumu Allah’ın koyduğu sahih dinden uzaklaştıran olmayan fâsıklardan uzak kalmaları gerekmektedir. İnsan karşısındaki kişiyle muhabbet ve ünsiyet bağları kurmak istiyorsa bunun için toplumsal huzurun devamını sağlayabilecek salih kişileri bulmaya veya seçmeye çalışmalıdır.

Maide Suresi’nde fâsıklarla ilgili olarak vurgulanan bir başka sosyolojik unsur “adâvet” yani düşmanlık kavramıdır. Adâvet kavramının lügavî karşılığı “zulmetmek, haklılık sınırını aşmak, düşmanlığı fiziksel ve ruhsal alanlara taşımak” şeklindedir.²⁰⁰ Maide Suresinde fâsık Yahudilerin konu edildiği ayette “*Biz onların arasına kıyamete kadar düşmanlık ve kin saldık. Her ne zaman savaş için bir ateş yakmışlarsa, Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışırlar. Allah, bozguncuları sevmez*”²⁰¹ buyurulmaktadır. Maide Suresinin fâsık Yahudilerden bahsedilen başka bir ayetinde ise “*Onlardan çoğunun günahta, düşmanlıkta, haram yemede birbirleriyle yarışıklarını görürsün. Yapmakta oldukları şey ne kötüdür!*”²⁰² buyurulmaktadır. Râzî ayete dair açıklamalarında Yahudilerin hepsi olmasa da çoğunun Müslümanlara karşı yalancılık, haksızlık, düşmanlık gibi menfi davranışlarda, günah işlemeye, rüşvet ve benzeri yollarla haram yemede birbirleriyle yarışıklarını ve ayette bu yaptıklarının çirkinliğinin vurgulandığını belirtmiştir. Yüce Allah, “... Görürsün” hitabıyla bu tutumlarının herkes tarafından gözlemlenebilen bir durum olduğuna işaret etmektedir.²⁰³

Maide Suresinin aynı minvalde nazil olan bir başka ayette ise fâsık Hristiyanlardan bahsedilmekte ve “*Biz Hristiyan’ız diyenlerden de sağlam söz almıştık. Ama onlar da akıllarından çıkarmamaları istenen şeylerden önemli bir kısmını unuttular. Bu sebeple biz de aralarına kıyamet gününe kadar sürecektir düşmanlık ve kini salıverdık.*”²⁰⁴ buyurulmaktadır. Yüce Allah Maide Suresine göre

²⁰⁰ Çağrıcı, “Düşmanlık”.

²⁰¹ El-Maide, 5/64.

²⁰² El-Maide, 5/62.

²⁰³ Râzî, Tefsîr-i kebîr, IX 139.

²⁰⁴ El-Maide, 5/14.

özellikle Yahudi ve Hristiyan fâsıklar Müslüman toplum içerisinde düşmanlığı ve bölünmeyi sağlamak üzere çabalarken Allah'ın Müslümanlara yardımı tecelli etmiş, Allah fâsıkların kendi aralarına düşmanlık yerleştirerek onları zayıflatmıştır. Bu ayetlere göre Yüce Allah kötülükte yarışan toplumda sürekli çatışma ortamı oluşturmalarına bu şekilde engel olmuştur. Bu bağlamda fâsıkların kurdukları tuzağa kendilerinin düştüğünü söylemek mümkündür. Fakat bu noktada önemli olan bir diğer unsur Müslümanların kendi içlerindeki gizli ve açık düşmanlara karşı dikkatli olmaları zorunluluğudur.

Gizli düşmanların başında muhal arzu ve ihtirasları tetikleyen nefis ve tüm hedefi bireysel ve toplumsal huzuru bozmak olan şeytan gelmektedir. Şeytan bazen de insanı insana düşman ederek kendi hedeflerine ulaşmak istemektedir. Her insanın fitratında bulunabilecek kıskançlık, bencillik, düşmanlık, kin, nefret gibi olumsuz duygular kontrol altına alınamadıklarında sosyal ilişkilere ve toplumun iyi niyetli insanlarına zarar vermektedir. Dinimiz, insan kalbinde kin tohumunun yerleşmesine izin vermemesi gerektiğini ve affetmesi gerektiğini söyleyen barış dinidir. Bahsi geçen olumsuz duygular toplumun yaşam kalitesini sürekli düşürecek ve kaos hiç bitmeyecektir. Bu duygular genellikle bireyin veya bir grup insanın kendini diğer insanlardan hep daha üst konumda görmek istemesinden kaynaklandığı için sosyolojik açıdan “bencillik, az gelişmişlik”²⁰⁵ kavramları içerisinde değerlendirilmektedir. Zira az gelişmiş toplumlarda nefret duyguları sık görülmekte, sorunlar karşısında çaresizlik, bağımlılık ve duygusallık ön plana çıkmaktadır. Bencilliğin hüküm sürdüğü toplumlar, kültür ve medeniyet seviyesi yüksek toplumlardaki gibi özgüven, başarıma, bağımsızlık, rasyonellik, bireysellik vb. duygulardan uzak oldukları için huzurlu değillerdir. Bu durum sosyal ilişkilere de yansımakta ve huzursuzluğun yanı sıra düşmanca davranışlar, eylemsel ve psikolojik şiddet ortaya çıkmaktadır. Düşmanlık sadece fiziksel zarar vermek değildir. Ancak düşmanca duygu ve düşünceler eyleme döküldüğünde toplumsal tehlikenin boyutu artmaktadır.

İnsanın Kuran'ı yaşayıp toplum içinde yaşatabilmesi için kendisini bencillığe götüren zalim, fasık, nankör vs. insanlardan uzak durabilmesi böylece fitnenin en aza indiği ortamlar oluşturması gerekmektedir. Bunun için ulaşması gereken ruhsal

²⁰⁵ Hançerlioğlu, “bencillik”, 35.

olgunluk ise dünya nimetlerinin sadece kendisine ait olmadığı, adaletli paylaşıldığında herkese yeteceği bilincidir. Nimetin yeterliliği düşüncesinin gelişebilmesi için ise nimetin farkında olmak ve şükür bilincine geçebilmek ve Yüce Allah'ın yarattıklarına ve insanlara bahsettiklerine değer vermek esastır. Bu noktada toplumsal haramlar ve helaller kapsamına giren yeni bir kavram yani “nankörlük” kavramı gündeme gelmektedir.

“Nankör” kelimesi Farsçada “ekmek” anlamındaki “nân” ile görmeyen manasındaki “kör” kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşmuştur ve yediği ekmeğin, gördüğü iyiliğin kıymetini bilmeyen nimeti inkâr eden²⁰⁶ şeklinde tanımlanmaktadır. Dilimizde nankörlük kavramı daha çok insanın insana sergilediği bir tutum ve davranışı türünü nitelendirmekte kullanılmakla birlikte toplumsal ilişkilerdeki nankörlüğün arka planında insanın Rabbine karşı nankörlüğü yer almaktadır. Bu insanı küfre götürebilecek türde bir zihinsel sapmadır, zira nimetin inkârı zamanla o nimeti bahşeden Allah'ın varlığının inkârına gidecektir. Fitne ve fesat kavramlarında olduğu gibi nankörlük kavramı da sosyoloji kaynaklarında bencillik ve az gelişmişlik kavramları altında açıklanmaktadır.²⁰⁷ Nitekim az gelişmiş toplumlarda, sahip olunan nimetlerin farkındalığına imkân veren zihin düzeyine henüz gelinememiştir.

Nankörlük kavramı Maide Suresi'nde sureye ismini veren maide yani sofraya metaforu içerisinde değerlendirilmiştir. Hz. İsa'nın havarileri bir mucize göstergesi olarak gökyüzünden bir sofrayı indirilmesini istemişlerdir. Konuyla ilgili ayette “Allah da, ‘Ben onu size indireceğim. Ama ondan sonra sizden her kim inkâr ederse, artık ben ona kâinata hiçbir kimseye etmeyeceğim azabı ederim’ demişti.”²⁰⁸ buyurulmaktadır. Zemahşeri'nin naklettiğine göre istenildiği şekilde sofraya nazil olmuş ve Hz. İsa: “bu, Allah'ın bizzat yüce kudretiyle var etmiş olduğu bir sofradır. İstedığınız şeyi yiyin ve şükredin ki Allah size imdat etsin, size olan lütuf ve keremini artırsın.” demiştir. Havariler ise “Sen ey Allah'ın insanlara kendisiyle hayat bahşettiği, keşke bize bu mucizenin içinden bir başka mucize daha göstersen!” demişler, bunun üzerine Hz. İsa: “Ey balık! Allah'ın izniyle diril!” demiştir. Balık

²⁰⁶ Çağrı, “Nankörlük”.

²⁰⁷ Hançerlioğlu, “bencillik”, 35.

²⁰⁸ El-Maide, 5/115.

canlanıp hareket etmeye başlamış, ardından “Eski haline dön!” deyince balık pişmiş haline geri dönmüştür. Bir süre sonra sofraya uçup gitmiş, fakat istedikleri mucize gerçekleştiği halde sofranın ardından yine isyan etmişlerdir. Hatta bu yüzden maymuna ve domuza dönüştürülmüşlerdir. Yine Zemahşeri’nin naklettiğine göre sofranın indirilme şartını yani “*Ama içinizden her kim bundan sonra da nankörce inkâr ederse onu öyle bir azaba uğrattırım ki*” kavlini işitince onlar “Öyle ise istemiyoruz.” demişler ve sofraya inmemiştir²⁰⁹ şeklinde rivayetler de bulunmaktadır. Maide Suresi’nde de görüldüğü üzere nimeti inkâr bireyi de toplumu da çöküntüye ve çıkmaza sürükleyen duygu karmaşalarıdır.

Maide Suresinin toplumsal haramlar ve helallere dair ayetlerinden çıkardığımız temel sonuç tek başına yaşaması neredeyse imkânsız olan insanın kendi maddi ve manevi hukukunu muhafazaya nasıl mecbur ise diğer insanların hukukunu da muhafazaya mecbur olduğu yönündedir. Bu nedenle Maide Suresinde toplumsal güven ve huzurun bozulmasına sebep olan fesat, inkâra saplanan, fitne, fasık, nankörlük gibi tutum ve davranışlar haram kapsamında değerlendirilmiştir.

2.1.2. Yardımlaşma

Sosyal bir varlık olarak yaratılan insan, hayatını sağlıklı ve huzurlu devam ettirebilmek için birbirinden farklı toplu ortamlara ve diğer insanların desteğine ihtiyaç duyar. Bu önemli hakikatten dolayı her insanın, sadece kendisinin değil diğer insanların da iyiliğini hedeflemesi ve gerektiğinde onlara yardım etmesi büyük önem taşımaktadır. Tek başına yaşamın mümkün olmayacağı gibi her ihtiyacın yalnız karşılanamayacağı bir dünyada insanları bencillikten kurtaran yardımlaşma ayetleri Maide Suresinde de yer almaktadır.

Başkalarına yardım etmek tüm dünyadaki erdemli insanların kabul ettiği bir davranış kalıbı olmakla birlikte Kuran’ı özümsemiş insanların yardımlaşma konusunda diğer insanlara göre daha iradeli ve güçlü oldukları anlaşılmaktadır. Yardım etme kavramının özünde fedakârlık vardır. Bu fedakârlık para, mal mülk gibi maddi değerlerle yapılabileceği gibi sevgi, hoşgörü gibi manevi değerlerle de yapılabilmektedir. İyilik konusunda yardımlaşmak kadar insanları kötülüklerden alıkoymak şeklinde yardımlaşmak da son derece kıymetlidir.

²⁰⁹ Zemahşerî, Keşşâf, II, 587.

Maide Suresi'nde başka insanlara yardım etmenin hem maddi hem de manevi unsurları örneklendirilmiştir. Surenin *“Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydular diye birtakımlarına beslediğiniz kin, sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin. İyilik ve takva üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın. Allah'a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah'ın cezası çok şiddetlidir”*²¹⁰ şeklindeki ayetinde insanlar arasında geçmişte yaşanmış olumsuzlukların, kapsamının çok ötesinde sonuçlara gitmemesi emrinin hemen ardından yardımlaşmanın kapsamı netleştirilmiştir. Ayetlere göre toplumun huzuru ve güvenliği için sadece sonucu hayır getirecek konularda yardımlaşılması, sonucu şer olacak hiçbir konuda güç birliğine gidilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Râzî'ye göre ayette geçen yardımlaşma ifadesi Allah'ın şeâirine, haram olan aya, kurbanlık hediyelere, (onlardaki) gerdanlıklara ve Rablerinden hem bir ticaret, hem de bir rıza arayarak Beyt-i Haram'a niyet edip gelenlere sakın hürmetsizlik etmeyin buyruğu üzerine atfedilmiştir. Yani daha önce sizi Mescid-i Haram'dan men ettikleri için bir kavme olan düşmanlığınız, sizi haddi aşmaya ve böylece onları Mescid-i Haram'dan men etmeye, bu konuda yardımlaşmaya sevk etmesin. Çünkü bâtıldan ötürü haddi aşmak caiz değildir.²¹¹ Buna göre insanların, düşmanlık ve haddi aşma hususunda birbirlerine yardım ederek toplumsal gerginliği ve huzursuzluğu körüklemesi doğru değildir. Bilakis yapılması gereken, toplumsal selamete hizmet edecek iyilik ve takva hususlarında yardımlaşmadır. Ayetten de anlaşılacağı gibi tüm güzellikler konusunda yardımlaşp, nefret, hasetlik, kıskançlık gibi fiillerden uzaklaşmak hedeflenen toplum modeline ulaşma yolunda önemli bir adımdır. Muhatabımız kusurlu olsa bile geçmişi sürekli hatırlatacak rencide edecek davranışlardan kaçınmak uzun vadede pekçok toplumsal kazanıma ortam hazırlayacaktır.

Toplumun hayırda yardımlaşması zalimlik, kin tohumları, nankörlük, düşmanlık gibi önce insanın kendisine ardından tüm bir topluma zarar veren durumların en aza indirilmesine yardımcı olacaktır. Rekabet yerine özgecilik, bencilce tüketim yerine paylaşmacı üretim, çatışma yerine yardımlaşma merkeze alındığında insanların toplumsal etkileşimi negatiften pozitifte çevrilecek ve toplumun refah ve gelişmişlik düzeyi artacaktır.

²¹⁰ El-Maide, 5/2.

²¹¹ Râzî, Tefsîr-i kebîr, VIII, 543.

Maide Suresinde yardımlaşmanın öncül örnekleri olan ve toplumu ayakta tutup dayanışmanın en güzel halini ortaya koyan zekât ve sadaka gibi maddi yardımlaşmaların altı çizilmiştir. Surenin “*Andolsun, Allah İsrailoğullarından sağlam söz almıştı. Onlardan on iki temsilci seçmiştik. Allah, şöyle demişti: ‘Sizinle beraberim. Andolsun eğer namazı kılar, zekâtı verir ve elçilerime inanır, onları desteklerseniz, (fakirlere gönülden yardımda bulunarak) Allah’a güzel bir borç verirsiniz, elbette sizin kötülüklerinizi örterim ve andolsun sizi, içinden ırmaklar akan cennetlere koyarım. Ama bundan sonra sizden kim inkâr ederse, mutlaka o, dümdüz yoldan sapmıştır*”²¹² şeklindeki ayetinden toplumsal yardımlaşmanın çağlar öncesine dayanan bir geçmişi bulunduğu, dünyada insanların birbirleri için verdiklerini Allah’ın borç olarak kendi üzerine aldığı ve ahirette bunun karşılığını fazlasıyla vereceği anlatılmaktadır. Yardımlaşmanın toplumsal faydaları yanında, günahların örtülmesi, cennetin kazanılması gibi bireysel faydalarının olması ayrıca önemlidir. Ayette bahsi geçen zekât kavramının kelime anlamı “Müslümanlıkta sahip olunan mal veya paranın kırkta birinin her yıl sadaka olarak dağıtılması, İslam’ın beş şartından biri”²¹³ şeklinde, ıstılahî anlamı ise “artma, arıtma, övgü ve bereket, Müslümanın malından alınan belli pay”²¹⁴ şeklinde verilmektedir. Maide Suresi’nde toplumsal yardımlaşmanın bir şekli olarak zekâtın vurgulandığı bir başka ayette “*Sizin dostunuz ancak Allah’tır, Resulüdür ve Allah’ın emirlerine boyun eğerek namazı kılan, zekâtı veren müminlerdir*”²¹⁵ buyurulmaktadır. Razi bu zekât ayetini “sizin veliniz ancak Allah’tır, peygamberidir, bir de Allah’ın emrine boyun eğerek namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren müminlerdir”²¹⁶ şeklinde yorumlamıştır. Zekât için zenginlerin, ihtiyaç sahiplerine maddi olanak sağlamalarının yanı sıra bu kişilerin incinmemeleri için en doğru verme yöntemini izlemeleri tavsiye edilmektedir. Kuran’ın yardımlaşmada önceliği mümkün mertebe gizli olmasıdır.

Zekâtın toplumsal anlamına tekabül eden “dayanışma”²¹⁷ kavramıdır. Dayanışma kavramı sosyolojik olarak “ahlaki seferberlik, bütüncülük, formalizm”

²¹² El-Maide, 5/12.

²¹³ Eren vd., “zekât”, 2/1667.

²¹⁴ Mehmet Erkal, “Zekât”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 25 Ocak 2022).

²¹⁵ El-Maide, 5/55.

²¹⁶ Razi, Tefsîr-i kebîr, IX, 118.

²¹⁷ Hançerlioğlu, “dayanışma”, 83.

²¹⁸ ve “akışkanlık, özgecilik”²¹⁹ kavramlarıyla birlikte değerlendirilmektedir. Tüm bu kavramların ortak anlamı ise “bir topluluğu oluşturan; duygu, düşünce ve ortak çıkarlarda birbirlerine karşılıklı bağlanması tesanüt” ²²⁰ şeklinde açıklanmaktadır. Dinde dayanışmadan kasıt sadece fakiri doyurmak değildir. Zengin, fakir, güçlü, güçsüz her insanın üzüntüsünü, sevincini, kederini paylaşmak farklı dayanışma türleridir zira insan sosyal bir varlıktır. Sosyal dayanışma için toplumu oluşturan her bir ferdin kendi üzerine düşen görevi, sorumluluğu yerine getirmesi gerekir. Aksi halde insan yalnızlaşır ve toplumsal bağlar zayıflar.

Çok boyutlu toplumsal dayanışmalarda sadece maddi bir verme değil aynı zamanda değerler aktarımı söz konusudur. Gençlerin yaşlılara desteği ve yaşlıların da tecrübelerini bir önceki nesillere aktarması normatif dayanışmaya önemli örneklerdendir. Renk, ırk, dil, cinsiyet, makam, mevki, mali durum ne olursa olsun Kur’an iman ekseninde birleşen tüm insanları kardeş ilan etmiştir. Bu anlamda nesiller arasında kurulan her türlü etkileşim kardeşliğin ve dayanışmanın farklı örnekleri mesabesindedir. Dünya hayatı insanın tek başına üstesinden gelemeyeceği kadar zor olabilmektedir. Bir toplumu oluşturan bireylerin birbirlerine ihtiyaç duymaları gibi farklı toplumlar da birbirlerine ihtiyaç duyabilmektedir. Çok sayıda ölüm ve yaralanmaya sebep olan doğal afetler bu zorluklar arasında ilk sıralarda gelmektedir. Zira böyle zamanlarda insanların en temel ihtiyaçları olan yeme içme ve barınma çok büyük bir zorluğa dönüşmekte ve afetin şiddetine ve yayıldığı alana bağlı olarak ihtiyacın boyutları artmaktadır. Dolayısıyla toplumsal yardımlaşmanın en çok sergilenmesi gereken dönemlerden birisi doğal afet durumlarıdır. Örneğin Türkiye’de 6 Şubat’ta Kahramanmaraş’ta gerçekleşen iki büyük deprem sonrasında ortaya çıkan yıkım toplumsal yardımlaşmanın önemini ve faydalarını gözler önüne sermiştir. Bu depremin aynı anda 11 ili etkilemesi bölgede yaşayan insanların bireysel imkânlarını ve tedbirlerini aşmış, pek çok insan hazırlıksız yakalanmıştır. Depremde en kritik zamanları olan ilk 72 saatten itibaren tüm toplum birlik olmuş, toplumsal yardımlaşma ile yaralar sarılmaya çalışılmıştır. Diğer ülkelerin toplumları da duyarsız kalmamış hem maddi katkılarla hem de çalışma ekibi desteğiyle Türkiye’ye yardım etmiştir.

²¹⁸ Marshall, “Ahlaki Seferberlik”, 5.

²¹⁹ Hançerlioğlu, “akışkanlık”, 15.

²²⁰ Eren vd., “dayanışma”, 1/342.

Birlik ve beraberliğe önem veren Müslüman toplumlar yardımlaşma ve dayanışma konusunda genel itibariyle güçlüdür. Tüm dünya ülkelerinin savaş gibi büyük felaketlerin getirdiği mağduriyetlerde ve zor günlerinde toplumsal yardımlaşmanın önemi daha çok ortaya çıkmaktadır. Yardımlaşmada birlik olmanın payı büyüktür. Birlik ve beraberliğin sosyolojik karşılığı “müttefik” kavramıdır. Kavram sözlüklerinde “aşırı toplumsallaşmış insan anlayışı, dayanışmacılık”²²¹ şeklinde ifade edilen müttefik kavramı bir tür toplumsal bağlılık olarak nitelendirilmektedir.²²² Dünya toplumlarının birlik olması zorunluluğu günümüz modern dünyasında daha belirgin hissedilmektedir. Bunun bir örneği tarih boyunca İsrail tarafından gerçekleştirilen büyük katliamlara şahit olunan Filistin topraklarıdır. Dünya toplumlarının yardımına en çok ihtiyaç duyan bölgeler arasında Batı Şeria, Gazze ve Kudüs ilk sıralarda yer almaktadır. Nitekim Filistin’de yaşananlar sadece Filistinlilerin veya Arapların sorunu değil tüm ümmetin sorunudur. İnsanlık, hak ve hürriyet sorunudur. Türkiye dâhil olmak üzere insanlık adına mazlumun yanında olmak isteyen diğer ülkeler birlik ve beraberlik içinde saflarını belli etmeli ve Müslüman toplumunun dayanışmasını sergilemelidir. Adalet yerini bulana kadar Filistin özgürlüğüne kavuşana kadar bu kararlı duruştan kimse vazgeçmemelidir. Maide Suresinde emredilen birlik ve beraberliğin, toplumsal dayanışmanın güzel bir örneğine bu topraklarda büyük ihtiyaç vardır.

Maide Suresinde yardımlaşmayla ilgili temel vurgu yardımlaşmanın toplumsal bütünlüğün korunması ve hayatın zorlu imtihanlarının daha kolay atlatılabilmesi için gerekli olduğudur. Yardım anlayışının özünde fedakârlık kavramının yer alması ise kişinin bu dünyada tek başına yaşamadığını ve en az kendi nefsi kadar başka insanları da düşünmesi, onların dertleriyle de dertlenmesi gerektiği göstermesi açısından son derece önemlidir.

2.1.3. Adil Olma

Toplum adaletle gelişir. Bu nedenle adaletli olmak sağlıklı bir toplum içerisinde yaşamayı hedefleyen her insanın sahip olması gereken erdemlerin arasındadır. Kişisel istek ve arzularını adaletin önünde tutmak insanlar arasında

²²¹ Marshall, “Aşırı toplumsallaşmış insan anlayışı”, 46.

²²² Hançerlioğlu, “bağımlılık”, 28.

birtakım haksızlıklara ortam hazırlayacağı için toplumsal düzeni bozmaktadır. Dolayısıyla sebebi her ne olursa olsun adalete uygun davranmamamanın bireysel olduğu gibi toplumsal hayatta da çok önemli sonuçları olacaktır. Maide suresinde açıklanan diğer pek çok olgu ve kavram gibi adalet kavramı da çok yönlü bir kavramdır ve her bir yönü esas itibarıyla ayrı ayrı çalışılabilecek kadar geniştir. Çalışmamızın kapsamı gereği biz adalet kavramını Maide Suresinde ele alındığı yönleriyle tahlil edeceğiz.

Maide Suresinde adalet kavramı şahitlik kavramı ile birlikte sunulmuştur. Müslümanların adaletsizliği ortadan kaldırmalarının yollarından biri olarak adaletle şahitlik etmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Şahitlik bir olay içerisinde olayın tarafları dışında kalan şahıslara önemli bir sorumluluk yüklemektedir ve onları da olaya bir şekilde vâkıf olmaları hasebiyle olaya dâhil etmektedir.²²³ Toplum çeşitli unsurlardan oluşan bir insan bedeni gibi düşünüldüğünde adaletli şahitlik bir bu bedenin farklı bölümleri arasındaki dengeyi sağlayan ilkelere biri haline dönüşmektedir.²²⁴

Bir olaya ve duruma tanık olan veya tanıklık ettiklerini anlatan kişiyi ifade eder²²⁵ şahitlik kavramı Maide Suresi'nde adaletin kendisini gösterdiği temel durumlardan biri olarak serdedilmiştir. Surede Allah *“Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz, sakın ha sizi adaletsizliğe itmesin. Âdil olun”*²²⁶ buyurmaktadır. Ayette adaletin uygulanması karşısındaki en büyük tehlikenin muhatap topluluğa karşı beslenen olumsuz duygular olduğu belirtilmiştir. Bu durumun vurgulanması kin gibi olumsuz duyguların varlığında adaleti tesis etmenin zorluğu sebebiyle olsa gerektir. Râzî'ye göre bu ayet İslâm'ın sosyal, hukukî ve ahlâkî amaçlarının önemli bir kısmını özetlenmektedir. Ayeti *“Ferdî ve sosyal yapıda dirlik ve düzenliği, hakkaniyet ve eşitlik esaslarına uygun şekilde davranmayı sağlayan ahlâkî erdem anlamına gelen adalet, sosyal hayatın en önemli denge unsuru ve teminatıdır. Bu sebeple Allah Teâlâ müminlere adaletle şahitlik etmelerini, herhangi bir topluma karşı besledikleri öfke yüzünden onlar hakkında adaletten ayrılmamalarını emretmiştir. Ayet-i kerime insanların Allah katında en üstün değer olan takva*

²²³ Marshall, “Başkasına Rol Yükleme”, 60.

²²⁴ Hançerlioğlu, “Beden Toplum Bilim”, 33.

²²⁵ Yunus Apaydın, “Şahit”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 28 Ocak 2022).

²²⁶ El-Maide, 5/8.

faziletine erebilmeleri için adaletli olmaları ve düşmanları hakkında kalplerinde besledikleri öfkenin onlara karşı haksızlık yapmalarına sebep olmaması gerektiğini bildirmektedir. Müminler, haksızlığı ortadan kaldırarak yerine hakkı ve adaleti getirmek, bu husustaki faaliyetlere katkıda bulunmakla mükelleftirler. Kur'an'ın ana maksatlarından biri de adalet ilkesine dayalı ve hukuka güvenin hissedildiği bir sosyal düzen kurmaktır²²⁷ şeklinde yorumlamıştır.

Maide Suresi'nde adaletle şahitlik etmek yani gördüğünü bildiğini dürüstçe ortaya koymakla ilgili farklı ayetler bulunmaktadır. Bu ayetlerden bir tanesi geçmişte Tevrat olarak nazil edilen ilahi vahyin doğruluğuna şahitlik etmeyi vurgulayan *“Şüphesiz Tevrat'ı biz indirdik. İçinde bir hidayet, bir nur vardır. (Allah'a) teslim olmuş nebiler onunla Yahudilere hüküm verirlerdi. Kendilerini Rabbe adanmış kimseler ile âlimler de öylece hükmederlerdi. Çünkü bunlar Allah'ın kitabını korumakla görevlendirilmişlerdi. Onlar Tevrat'ın hak olduğuna da şahit idiler. Şu hâlde, siz de insanlardan korkmayın, benden korkun ve ayetlerimi az bir karşılığa değiştirmeyin. Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler kâfirlerin ta kendileridir”*²²⁸ ayetidir. Bu ayette vahyin doğruluğuna şahitlik etmenin toplumsal yansıması onunla hükmetmek olarak sunulmuştur. Dolayısıyla toplumsal dirlik ve düzenin sağlanabilmesi için adaletin sadece sözle ifadesi yetmemekte, mutlaka toplumsal davranışlara yansıtılması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayette Allah'a iman etmiş bazı Yahudi âlimlerinin vahyi hayata aktarmak suretiyle koruduklarından söz edilmiş, bunun tersine hareket ederek adaletli şahitliği yerine getirmeyenlerin kâfir olduklarına işaret edilmiştir.

Maide Suresinde şahitliği hakkıyla yerine getirenlerin anlatıldığı bir başka ayet *“Peygamber'e indirileni dinledikleri zaman hakkı tanımalarından dolayı gözlerinin yaşla dolup taşıtığını görürsün. 'Ey Rabbimiz! İnadık. Artık bizi (hakikate) şahitlik edenler ile beraber yaz' derler”*²²⁹ şeklindedir. Zemahşerî'ye göre *“Ya Rabbi! İman ettik”* ifadesinden maksat imanın zihinde o an inşa edilmesi ve imana dâhil olunmasıdır. *“Bizi de şahitlerle yaz”* ifadesi *“kıyamet günü diğer*

²²⁷ Razî, Tefsîr-i kebîr, VII, 531.

²²⁸ El-Maide, 5/44.

²²⁹ El-Maide. 5/83.

ümmetlere şahitlik edecek olan Ümmet-i Muhammed ile birlikte yaz” diye yorumlamıştır.²³⁰

Maide Suresinde adaletin sağlanmasının toplumsal selametın bir gereği olarak sunulduğu bir başka konu ise vasiyettir. Konuyla ilgili “*Ey iman edenler! Birinizin ölümü yaklaştığı zaman, vasiyet sırasında aranızda şahitlik (edecek olanlar) sizden adaletli iki kişidir. Yahut seferde olup da başınıza ölüm musibeti gelirse, sizin dışınızdan başka iki kişi şahitlik eder. Eğer şüphe ederseniz, onları namazdan sonra alıkoyarsanız da Allah adına, "Akraba da olsa, şahitliğimizi hiçbir karşılığa değışmeyiz. Allah için yaptığımız şahitliği gizlemeyiz. Gizlediğimiz takdirde, şüphesiz günahkârlardan oluruz"*”²³¹ şeklindeki ayete göre bir Müslümana ölüm yaklaştığı zaman vasiyet ettiğinde vasiyetin gerçek haline adaletle şahitlik edilmesi son derece önemlidir. Râzî bu ayeti “ölüm anının yaklaştığını hisseden bir Müslümanın vasiyet etmek istediğı takdirde bunu âdil oldukları bilinen, kendi yakın çevresinden veya dindaşlarından en az iki kişi huzurunda, şayet seyahat esnasında ise ve bu vasıfta kişiler yoksa başka iki kişi huzurunda yapması istenmektedir. Vasiyet uygulanacağı zaman bu tanıkların verdiği bilgi kuşkuya yol açmaz ve itiraz ortaya konmazsa bu tedbir yeterli olacaktır. Ancak, bu şartlarda yapılan bir vasiyette ispat sorunlarının yaşanması da uzak ihtimal değildir. Bu takdirde tanıklardan ağır bir manevi sorumluluk hissedecekleri şartlar altında yani namaz sonrası gibi özelliğı olan bir zamanda, mekânda veya ağır ifadelerle yemin etmeleri istenecektir”²³² şeklinde yorumlamıştır. Anlaşıldığı üzere inanan insan ölüm anında dahi kendisinden sonra toplumda huzursuzluk çıkaracak bir tutum ve davranışa gitmemeli ve vasiyeti adaletle bırakmalıdır. Vasiyete şahitlik edenler yaptıkları işin hiç kimseye haksızlığa uğratmaması gerektiğinin bilincinde olmalıdır.

Maide Suresinin adalete dair temel vurgusu hayatın farklı alanlarında adaleti sağlamanın insan için çok yönlü bir sorumluluk olduğı yönündedir. Toplumsal yaşamın selamete ilerlemesi için zorunlu olan adaletin sağlanabilmesi için titizlikle davranılması, tefekkür edilmesi ve imanla davranışın bütünleştirilebilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda kişi kendi konumunun gereklerini yerine getirirken

²³⁰ Zemahşeri, Keşşâf, II, 526.

²³¹ El-Maide, 5/106.

²³² Râzî, Tefsîr-i kebir, IX, 261.

adaletli olmalı ve adaletin tüm toplumda yayılabilmesi için kimi zaman kendi duygu ve çıkarlarına ters düşen kararlara da imza atabilmelidir.

2.1.4. Toplumsal Gruplaşmalar

Toplumda insanların maddi ve manevi alanlarda ortak faaliyetlerde bulunmaları sonucu oluşan bağların tümü toplumsal ilişki, bu bağlar sayesinde oluşan birliktelikler toplumsal grup adını almaktadır. Toplumsal ilişkiler ve gruplaşmalar bir toplumun tesadüfen bir araya gelmiş fertleri arasında değil, belirli bir amaç etrafında birleşen fertleri arasında gerçekleşebilir. Toplumsal gruplaşmanın seviyesi ve kalitesi etkileşim halinde olan ve grubu oluşturan fertlerin ekonomik, siyasi ve kültürel yapısıyla ve gelişmişlik düzeyiyle ilgilidir. Toplumsal gruplaşmaların ana hedefi ise benzer amaç ve beklentileri karşılamaktır. Bu amaç ve beklentiler hayatın din, düşünce, siyaset, kültür, ekonomi, askeriye vb. gibi alanları kuşatabilmektedir. Toplumsal gruplaşmalar etkileşim halinde olan toplumların hayır veya şer beklentiler etrafında birleşme durumlarına göre farklı sonuçlar doğurmaktadır. Bu bağlamda herhangi bir toplumsal grubun iyilik veya kötülük açısından mahiyeti tamamen kurdukları etkileşimin yani birlikteliğin hedefiyle ilgilidir.

Toplumsal gruplaşmalar hayatın tüm alanlarıyla ilgili olabilmekle birlikte çalışmamızda Maide Suresinde yer verildiği şekliyle din çatısı altında oluşturulmuş grupları ele alacağız. İnançlar bakımından toplumsal gruplar ayrılırken farklı tasnif yöntemleri kullanılabilir. Maide Suresi'nde öncelikle *“Şüphesiz inananlar (Müslümanlar) ile Yahudiler, Sabîiler ve Hristiyanlardan 'Allah'a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır' (diye hükmedilmiştir)”*²³³ şeklindeki ayette toplumsal gruplaştırma *“Allah'a ve ahiret gününe inanıp salih ameller işleme”* üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu sınıflandırmada ferdin Yahudi, Hristiyan, Sabîi veya son ümmet olması fark etmemektedir. Sabîilik Toplumbilim Sözlüğünde “görgül toplum” kavramı altında

²³³ El-Maide, 5/69.

sunulmuş²³⁴, ıstılâhî olarak ise “Arap komşularınca Güney Mezopotamya’da yaşayan bir topluluk ve onların dinleri için kullanılmış ifade”²³⁵ şeklinde tanımlanmıştır.

Maide Suresinde bahsi geçen bir başka toplumsal gruplaşma terimi “Ehl-i Kitap” tır. Ehl-i kitap tamlaması “ilahi bir kitaba inananlar” anlamına gelir. Buna göre Müslümanlara da Ehl-i kitap denilebilir. Ancak Kuran dışındaki ilahi kitaplarda yer almayan bu terkip, terim olarak Müslümanlar dışındaki kutsal sahibi din mensupları, genellikle Yahudiler ve Hristiyanlar için kullanılmaktadır.”²³⁶ Maide Suresi’nde kavramın geçtiği ayette Yüce Allah, “*Ey kitap ehli! Artık size elçimiz (Muhammed) gelmiştir. O, kitabınızdan gizleyip durduğunuz gerçeklerden birçoğunu sizlere açıklıyor, birçoğunu da affediyor. İşte size Allah’tan bir nur ve apaçık bir kitap (Kur’an) gelmiştir*”²³⁷ buyurmaktadır. Râzî’ye göre burada Yüce Allah verdikleri sözü yerine getirmediikleri için lânetlenmiş olan Yahudilere ve Allah’ın kitabından ayrıldıkları için aralarına düşmanlık sokulmuş bulunan Hristiyanlara öğüt vermektedir. Hz. Muhammed’e indirilen Kur’an ile onların elinde bulunan Kitâb-ı Mukaddes arasında asıl itibariyle bir aykırılık olmadığını, aksine bu ilâhî kitaplar arasında inanç ve ahlâk esasları bakımından birlik bulunduğu bildirilmiş, Ehl-i kitap bu yeni peygambere ve yeni kitaba imana çağırılmıştır. Fakat Ehl-i kitap, başta Hz. Muhammed’in nitelikleri ve ona imanla ilgili ayetler olmak üzere Kitâb-ı Mukaddes’te bulunan birçok ahkâmı halktan gizlemişler veya tahrif etmişlerdir.²³⁸

Maide Suresi’nde Ehl-i Kitap ile ilgili bir başka ayette Yüce Allah, “*De ki ey Ehli kitap siz sırf şunun için bizden hoşlanmıyorsunuz: Biz Allah’a iman ettiğimiz gibi hem kendimize indirilene hem daha evvel indirilmiş olana iman etmekteyiz, sizin ise ekseriniz fâsıksınız*”²³⁹ buyurmaktadır. Râzî’nin naklettiğine göre, İslâm’ın Medine’de hızla yayıldığını gören Ehl-i kitaptan Yahudiler sırf kıskandıkları için Müslümanlara karşı kin ve nefret besliyor, onları küçümsüyorlardı. Bu sebeple ayet-i kerimede Hz. Peygamber’den onların bu kin ve nefretlerinin sebebini sorması istenmektedir. Çünkü Müslümanların Allah’a, Peygamber’e ve daha önce gelmiş olan kitaplara iman etmeleri bir suç ve kusur değildi. Peygamberlerini tasdik edip

²³⁴ Hançerlioğlu, “Görgül Toplum”, 160.

²³⁵ Şinasi Gündüz, “Sabiilik”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 25 Ocak 2022).

²³⁶ Remzi Kaya, “Ehl-i Kitap”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 25 Ocak 2022).

²³⁷ El-Maide, 5/15.

²³⁸ Râzî, Tefsîr-i kebir, VII, 547.

²³⁹ El-Maide, 5/59.

kitaplarına iman ettikleri için Ehl-i kitabın Müslümanları takdir etmeleri gerekirken, aksine kıskandıklarından dolayı onlara karşı kin ve nefret hisleriyle davranıyorlardı. Ayetten anlaşıldığına göre Ehl-i kitabın Müslümanlara karşı menfî tavırlarının iki sebebi vardır. Birincisi Müslümanların Hz. Muhammed ve Kur'an dâhil peygamberlere ve onlara indirilmiş olan kitaplara iman etmeleridir. İkinci sebep ise Ehl-i kitabın çoğunun yoldan çıkmış kimseler olmalarıdır.²⁴⁰ Surenin *“Eğer kitap ehli iman etseler ve Allah'a karşı gelmekten sakınsalardı, muhakkak onların kötülüklerini örterdik ve onları Naim cennetlerine koyardık”*²⁴¹ şeklindeki ayetinde ise bir taraftan kötülüklerin bağışlanmasından, böylece günahkâr kişinin mahcup duruma düşürülmekten kurtarılması ve cezasının kaldırılmasından, diğer taraftan da nimetlerle dolu cennetlere kavuşturulmasından söz edilerek ahiret mutluluğunun iki yönünün bulunduğu hatırlatılmaktadır.²⁴²

Maide Suresinin Ehl-i Kitabın inançlarından bahsedilen bir başka ayetinde ise *“De ki: ‘Ey Kitap ehli! Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni (Kur'an'ı) uygulamadıkça hiçbir şey üzere değilsiniz.’ Andolsun ki sana Rabbinden indirilen bu Kur'an, onlardan çoğunun taşkınlık ve küfrünü artıracaktır. Öyle ise o kâfirler toplumu için üzülmeye”*²⁴³ buyurulmaktadır. Ayete dair açıklamalarında Zemahşerî, buradaki ifadenin *“hiçbir şey üzere değilsiniz, yani bozulduğu ve batıl olduğu için “şey” denilebilecek kadar bir değeri kalmayan, herhangi bir şekilde kâle alınabilecek bir din üzerinde değilsiniz”* anlamına geldiğini belirtmiştir. Zira bir şeyin önemsizliğini bildirmek ve değerini düşürmek için *“hâzâ leyse bi-şey'in”* yani bu hiçbir şey değil, denmektedir. *“Ekallu min lâ şey'in”* yani hiçten daha az şeklinde de bir deyimleri bulunmaktadır.²⁴⁴ Rabbimiz Ehl-i Kitabı uyarırken *“De ki: "Ey Kitap ehli! Hakkın dışına çıkarak dininizde aşırı gitmeyin. Daha önce sapmış, birçoklarını da saptırmış ve dümdüz yoldan da şaşmış bir milletin arzu ve keyiflerine uymayın”*²⁴⁵ buyurmaktadır. Zemahşerî'ye göre ayette kastedilenler Hristiyanlıktaki öncülerdir ki Peygamber (s.a.v)'in gönderilmesinin öncesinde dalâlet üzere idiler. *“Çoklarını da saptırdılar”* ifadesi teslis konusunda kendilerine katılanları yoldan çıkardıkları yani

²⁴⁰ Razî, Tefsîr-i kebîr, IX,131.

²⁴¹ El-Maide, 5/65.

²⁴² Razî, Tefsîr-i kebîr, IX,149.

²⁴³ El-Maide, 5/68.

²⁴⁴ Zemahşerî, Keşşâf, II, 502.

²⁴⁵ El-Maide, 5/77.

saptırdıkları anlamına gelmektedir. Ne zaman ki Peygamber (s.a.v) gönderildi, bu kez de onu yalanlamak, ona haset etmek ve ona karşı azgınlık yapıp isyan etmek suretiyle doğru yoldan yine sapmışlardır.²⁴⁶

Maide Suresinde bahsi geçen bir başka toplumsal grup “muttakiler” dir. Muttakî kavramı Toplumbilim Sözlüğünde ise “uygarlık, toplumsal bilinç”²⁴⁷ kavramları altında açıklanmaktadır. Bunun sebebi “Allah’a karşı gelmekten sakınanlar” şeklinde tercüme edilen kavramın toplumdaki bilinçli bir farkındalığı bünyesinde barındırmasıdır. Maide Suresi’nde fiil halinde gelen kavram “O peygamberlerin izleri üzere Meryem oğlu İsa’yı, önündeki Tevrat’ı doğrulayıcı olarak gönderdik. Ona, içerisinde hidayet ve nur bulunan, önündeki Tevrat’ı doğrulayan, Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için doğru yola iletici ve bir öğüt olarak İncil’i verdik”²⁴⁸ ayetinde geçmektedir. Râzî bu ayeti “her peygamber kendisinden önce gelmiş olan peygamberleri ve kitaplarını tasdik ettiği gibi Hz. İsa da genelde kendisinden önce gelen bütün peygamberleri ve getirdikleri kitapları, özel olarak da Hz. Mûsâ’yı ve ona gönderilmiş olan Tevrat’ı tasdik edici olarak gelmiştir. Bu durum tefsiri yapılan ayette bildirildiği gibi İncil’de de bildirilmiştir (Matta, 5/17-18). Kur’an-ı Kerîm de kendisinden önce gelmiş olan bütün peygamberleri ve kitapları tasdik edici olarak gelmiş²⁴⁹ ve Hz. Peygamber’e İbrahim’in dinine tâbi olması emredilmiştir.²⁵⁰ Şüphesiz ki Allah katında din İslâm’dır²⁵¹ ve bu sebeple bütün peygamberler İslâm dini üzere gelmiş olup kitapların değişmesiyle dinin esasları değişmemiştir. Değişiklik ancak şeriatlarında yani dinin pratiğe yönelik alanlarında olmuştur. Peygamberlerin ve kitapların kendilerinden öncekilerini tasdik etmeleri dinin ana ilkelerini tasdik etmeleri anlamına gelir. Bununla birlikte yeni detayların, yeni şeriatın gelmesiyle önceki şeriatın bazı fûru hükümlerinin kaldırıldığı da peygamberler ve kitaplar tarafından ifade edilmiştir. Önceki ayetlerde

²⁴⁶ Zemahşerî, Keşşâf, II, 518.

²⁴⁷ Orhan Hançerlioğlu, Toplum Bilim Sözlüğü (İstanbul:Remzi Kitabevi,1986), “Toplumsal Bilinç”, 386.

²⁴⁸ El-Maide, 5/46.

²⁴⁹ Bk. el-Bakara 2/97; Âl-i İmrân 3/3; el-Mâide 5/48.

²⁵⁰ Bk. en-Nahl 16/123.

²⁵¹ Bk. Âli İmrân 3/19.

Tevrat'ın bir ıfık ve bir hidayet kaynağı olduğu bildirilmişti”²⁵² şeklinde yorumlamıştır.

Maide Suresinde şeşitli konularda bahsi geçen Yahudiler, Sosyoloji Sözlüğünde “Musevilik”²⁵³ kavramı altında incelenmiş ve “Musa dinine bağı olan kimse”²⁵⁴ şeklinde tanımını yapılmıştır. Fakat mensuplarının sayısı bakımından dünyanın en büyük dini Hristiyanlık olarak kabul edilmektedir ve Hristiyanlar Maide Suresinde bahsi geçen toplumsal gruplardan birisidir. Sosyoloji Sözlüğünde farklı mezheplere ayrıldığı vurgulanan Hristiyanların en öne çıkan kesiminin “evanjelikler ” olduğu vurgulanmaktadır.²⁵⁵ Batı toplumunda ahlaki değerlerin şekillenmesinde Hristiyanlık önemli rol üstlenmiştir. Maide Suresi’nde Hristiyanlar ile ilgili farklı ayetler yer almaktadır. Bunlardan birincisinde Yüce Allah “(Ey Muhammed!) İman edenlere düşmanlık etmede insanların en şiddetlisinin kesinlikle Yahudiler ile Allah'a ortak koşanlar olduğunu görürsün. Yine onların iman edenlere sevgi bakımından en yakınının da ‘Biz Hristiyanlarız’ diyenler olduğunu mutlaka görürsün. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır. Onlar büyüklük de taslamazlar”²⁵⁶ buyurmaktadır. Râzî bu ayetlerin Habeş Necâşisi Ashame ve çevresindeki insaf sahibi Hristiyanlar hakkında indiğini rivayet etmiştir. Ayetle ilgili açıklamalarında “hükümdar Mekke müşriklerinin zulüm ve baskısı karşısında Habeşistan’a göç etmek zorunda kalan Müslümanları dinlemek üzere ileri gelen din bilginlerini ve rahipleri de çağırmiştı. Necâşi “Sizin kitabınızda Hz. Meryem’den söz ediliyor mu?” diye sorunca Müslümanlar onun adıyla bir sure bulunduğunu belirtip Kur’an’dan bazı bölümleri okudular. Okunanlar oradaki samimi inanç sahibi Hristiyanları duygulandırdı ve onları ağlattı”²⁵⁷ demiştir. Bu ayette toplumsal ilişkilerin seyrine karar verirken Yahudiler ile Hristiyanların ayrı tutulmaları ve ayrı değerlendirilmeleri gerektiğı vurgulanmıştır. Hristiyanlar içerisindeki bazı din adamları tevazu sahibi olmalarıyla övölmüşlerdir. Bu ayet inançları farklı da olsa toplumda adaletin sağlanması gerektiğine işaret etmektedir.

²⁵² Razi, Tefsîr-i kebîr, IX, 92.

²⁵³ Orhan Hançerlioğlu, Mezhepçilik”, 501.

²⁵⁴ Hasan Eren vd., Türkçe Sözlük (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1988), “Yahudi”, 2/1578.

²⁵⁵ Gordon Marshall, Sosyoloji Sözlüğü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2021), “evanjelik”, 158.

²⁵⁶ El-Maide, 5/82.

²⁵⁷ Razi, Tefsîr-i kebîr, VIII, 9.

Yine aynı minvalde gelen “Şüphesiz inananlar (Müslümanlar) ile Yahudiler, Sabiiler ve Hristiyanlardan ‘Allah’a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır’ (diye hükmedilmiştir)”²⁵⁸ ayetinde toplumdaki her farklı grubun arasında Allah’a iman eden salih insanların bulunabileceği ve bu insanların ahirette alacakları karşılık konusunda tam adaletin sağlanacağı ifade edilmiştir. Fakat bu gruplar arasında Allah’a gerektiği gibi inanmayan ve toplumda bozgunculuk çıkaranlarla ilişkilere dair “Ey inananlar! Yahudi ve Hristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostlarıdır. Sizden kim onları dost edinirse, kuşkusuz o da onlardandır. Şüphesiz Allah, zalimler topluluğunu doğruya iletmez”²⁵⁹ ayeti nazil olmuş ve Müslümanlar dikkatli olmaya çağırılmıştır. Anlaşıldığı üzere toplumsal gruplara yaklaşım konusunda esas olan, grubun inançları, tutum ve davranışlarıdır. Râzî, bu ayetlerin çoğunda insanların gerçek dostunun Allah olduğu, O’nun insanlara, müminlere ve peygambere yardımcı olacak, onları koruyacak, bağışlayacak, karanlıklardan aydınlığa çıkaracak ve irşat edecek olan gerçek dost olduğu belirtilerek insanların O’na inanmaları, dayanıp güvenmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Maide Suresinde kâfirlerin, zalimlerin, Yahudi ve Hristiyanların ancak birbirlerinin ve şeytanın dostları olabilecekleri bildirilerek dinî ve ahlâkî inanç ve anlayışların sosyal ilişkiler üzerindeki etkileri vurgulanmış, dostlukların tesisinde kan bağı yerine inanç birliğinin esas alınması gerektiği bildirilmiştir. ²⁶⁰Kur’an-ı Kerîm’e göre dostun, sevdiği kişi için bir yardımcı olması, onu koruyup kollaması, maddî ve manevî sıkıntılardan kurtarması, yüceltmesi, iyiliğe yöneltmesi, bu suretle dostluğun sevgiye dayanması ve pratik ahlâkî sonuçlar doğurması gerektiğine işaret edilmiştir. Nitekim en büyük dost olan Allah, bu dostluğunun birer belirtisi olarak insanlar için koruyucu, yardımcı, bağışlayıcı, merhametli, aydınlatıcıdır. Allah’ın ahlâkıyla bezenmeyi emreden hadis uyarınca Müslümanlar arasındaki dostlukların da bu olumlu meyveleri vermesi gerekmektedir.²⁶¹

Maide Suresinde Hristiyanlar arasında da Allah’a karşı akitlerini yerine getirmeyen ve sahih dinden uzaklaşanların bulunduğu ve bu yüzden dünyada

²⁵⁸ El-Maide, 5/69.

²⁵⁹ El-Maide, 5/51.

²⁶⁰ Bk. Tevbe 9/23.

²⁶¹ Râzî, Tefsîr-i kebîr, IX, 103.

toplumsal cezalandırmalarla karşılaşacakları ifade edilmiştir. Konuyla ilgili “Biz Hristiyan’ız” diyenlerden de sağlam söz almıştık. Ama onlar da akıllarından çıkarmamaları istenen şeylerden önemli bir kısmını unuttular. Bu sebeple, biz de aralarına kıyamet gününe kadar sürecek düşmanlık ve kini salıverdik. Allah, ne yapmakta olduklarını onlara bildirecek!”²⁶² Şeklindeki ayette bu yozlaşmaya atıfta bulunulmuştur. Râzî’ye göre önceki ayetlerde verdikleri sözü yerine getirmeyen Yahudilerin durumları anlatıldıktan sonra 14. ayette de Hristiyanların durumları ele alınmış ve peygamberleri vasıtasıyla Allah’ın onlardan da benzeri bir söz aldığı bildirilmiştir. Hristiyanlar Hz. İsa’ya biat ederek her konuda kendisine itaat edeceklerine dair söz vermişlerdir. Ancak sözlerinde durmamışlar, verilen emirleri unutup Allah’ın sözlerini işlerine geldiği gibi yorumlamışlardır. Böylece kıyamet gününe kadar devam etmek üzere aralarına ayrılık, kin ve düşmanlık tohumlarını saçmış oldular. Bu sebeple Hristiyanlık içinde ortaya çıkan çeşitli mezheplerin mensupları arasında asırlarca şiddetli savaşlar cereyan etmiştir.²⁶³

Maide Suresi’nde Yüce Allah’ın Yahudiler ve Hristiyanlar ile ilgili eleştirilerinden birisi de asılsız iddialarıdır. Konuyla ilgili ayette “Yahudiler ve Hristiyanlar, ‘Biz Allah’ın oğulları ve sevgili kullarıyız’ dediler. De ki: ‘Öyleyse (Allah) size neden günahlarınız sebebiyle azap ediyor? Hayır, siz de O’nun yarattıklarından bir beşersiniz.’ (Allah) dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Göklerin, yerin ve bunların arasında bulunanların da hükümranlığı Allah’ındır. Dönüş de ancak O’nadır”²⁶⁴ buyurulmaktadır. Zemahşerî’ye göre, “biz Allah’ın oğullarıyız” derken kastettikleri, Allah’ın oğulları dedikleri Hz. Üzeyir ve Hz. İsa’nın nesli olmaları iddiasıdır. Bu durum herhangi bir kralın akrabaları, yakınları ve adamlarının “biz kralları” demeleri gibidir.²⁶⁵ Râzî ise bu ayeti “Hz. Peygamber, yanına gelerek kendisiyle konuşma yapan bir grup Yahudi’yi İslâm dinine davet etmiş; kabul etmedikleri takdirde Allah’ın azabına uğrayacaklarını söylemiş; Yahudiler de “Bizi bununla nasıl korkutursun? Oysa biz Allah’ın oğulları ve sevgili kullarıyız” demişler, bunun üzerine bu ayet inmiştir. O dönemde Müslümanlarla Yahudiler arasında barış antlaşması bulunduğundan Hz. Peygamber’in bu daveti

²⁶² El-Maide, 5/14.

²⁶³ Râzî, Tefsîr-i kebîr, VIII, 545.

²⁶⁴ El-Maide, 5/18.

²⁶⁵ Zemahşerî, Keşşâf, II, 402.

tamamen barışçı bir davet olup onları uyardığı azap da ahiret azabı olmalıdır²⁶⁶ diye yorumlamıştır.

Maide Suresi'nde Yüce Allah Yahudilerin toplumdaki konumlarıyla ilgili olarak *“Onlar (Yahudiler) yalan uydurmak için (seni) dinlerler, sana gelmeyen bir topluluk hesabına dinlerler. Kelimelerin (ifade içindeki) yerlerini bildikten sonra yerlerini değiştirir ve şöyle derler: ‘Eğer size şu hüküm verilirse, onu tutun. O verilmezse sakının’”*²⁶⁷ buyurmuştur. Ayetin sebab-i nüzulü hakkında Râzî'nin rivayetine göre Medine'de Yahudilerden evli bir erkekle evli bir kadın zina etmişlerdi. Tevrat'ın konuyla ilgili recm hükmünü uygulamayıp değiştirmiş olan Yahudilerden bazıları, Hz. Peygamber'in daha hafif bir ceza vereceğini umarak olayı ona götürdüler. O da hemen hüküm vermedi, suçun Tevrat'taki cezasının ne olduğunu sordu. Yahudiler *“Sopa vurulur ve yüzleri ziftlenerek sırt sırta eşeğe bindirilip mahallede dolaştırılarak teşhir edilir”* diye cevap verdiler. Hz. Peygamber sıkı bir sorgulama sonunda Tevrat'ta bu suçun cezasının recm olduğunu onlara itiraf ettirerek oyunlarını bozdu. Tefsirlerde ve hadis mecmualarında olay değişik rivayetleriyle anlatılarak 41-44. ayetlerin bu olay üzerine indiği belirtilmiştir. Ancak ayetlerin bağlamı adam öldürme, dünyada fesat çıkarıp halkın huzurunu kaçırma ve benzeri olaylarla ilgilidir.²⁶⁸

Maide Suresinde toplumsal gruplarla kurulacak ilişkinin sınırları belirlenirken Yahudi gruplara karşı dikkatli ve mesafeli olunması sebepleri de açıkça ortaya konmuştur. İlgili ayette *“Bir de Yahudiler, ‘Allah'ın eli bağlıdır’ dediler. Söylediklerinden ötürü kendi elleri bağlansın ve lânete uğrasınlar! Hayır, O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir.”*²⁶⁹ buyurulmakta ve Yahudi toplumun iftiracı, gerçekleri saptırıcı karakteri gözler önüne serilmektedir. Ayete dair açıklamalarında Zemahşerî *“O nasıl dilerse öyle harcar”* ifadesinin cömertlik nitelemesini tekit ettiğini, ayrıca O'nun infakının tamamen hikmet ve maslahat doğrultusunda olmasını gösterdiğini belirtmiştir. Rivayete göre, Allah Teâlâ Yahudilere *“el”* ini açmış, bunun sonucu onlar da malca insanların en zengini olmuşlardı. Burada geçen elden kasıt cömertçe vermek anlamında kinayedir. Peygamber (s.a.v) konusunda Allah'a isyan

²⁶⁶ Râzî, Tefsîr-i kebîr, VIII, 9.

²⁶⁷ El-Maide, 5/41.

²⁶⁸ Râzî, Tefsîr-i kebîr, IX, 45.

²⁶⁹ El-Maide, 5/64.

edip onu yalanlayınca, Allah Teâlâ onlara açmış olduğu elini üzerlerinden çekti. Tam bu sırada Yahudilerden Finhas b. Âzûrâ “Allah’ın eli bağlı / sıkı” demiş, diğerleri de onun bu sözü ne rıza göstermişlerdi. O yüzden, verilen cevapta herkes azar ve kınamaya ortak edilmiştir.²⁷⁰

Kur’an bize öncekilerin nasıl hataya düştüklerini göstermekte ve Müslümanlara özellikle inançlar konusunda aynı hataları tekrarlamamaları için sürekli hatırlatmada bulunmaktadır. Bu bağlamda çalışmamız kapsamında değerlendireceğimiz bir diğer toplumsal grup “müminler” dir. Mümin kavramının Sosyolojide “tek tanrıcılık” kavramına karşılık geldiği söylenebilir.²⁷¹ Kelime anlamı ise “inanan, inançlı, imanlı, mutakit”²⁷² şeklindedir. Maide Suresi’nde müminleri ve onların özelliklerini konu alan çeşitli ayetler bulunmaktadır. Bunlardan birisinde “*Ey iman edenler! Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani bir topluluk size el uzatmaya kalkışmıştı da, Allah (buna engel olmuş) onların ellerini sizden çekmişti. Allah’a karşı gelmekten sakının. Müminler yalnız Allah’a tevekkül etsinler*”²⁷³ buyurulmaktadır. Zemahşeri’nin naklettiği rivayete göre müşrikler Peygamber (s.a.v)’i ve ashabını birlikte öğle namazına durmuşlarken görmüşlerdi. Bu olay Zî-enmâr gazvesinde Usfan’da vuku bulmuştu. Namazı bitirdiklerinde, niye üzerlerine çullanıp işlerini bitirmedikleri konusunda müşrikler hayıflandılar. Sonra da “Bundan sonra da onların bir namazı var ki o kendilerine babalarından ve çocuklarından daha sevimli gelir.” dediler. Bununla ikinci namazını kastediyorlardı. Sonunda ikinci vakti olup da namaza durduklarında müminlere saldırmaya ve işlerini bitirmeye azmettiler. Cebrâil korku namazını bu sebeple indirmiştir.²⁷⁴ Bu konunun devamı niteliğinde Allah “*Korkanların içinden Allah’ın kendilerine nimet verdiği iki adam şöyle demişti: "Onların üzerine kapıdan girin. Oraya girdiniz mi artık siz kuşkusuz galiplersiniz. Eğer müminler iseniz, yalnızca Allah’a tevekkül edin*”²⁷⁵ buyurmaktadır. Zemahşerî, korkanlardan yani Allah’tan korkup kaçınan iki kişiden kastın Kâleb ile Yûşa olduğunu, ayette “muttakilerden iki adam” denilmek

²⁷⁰ Zemahşerî, Keşşâf, II, 494.

²⁷¹ Gordon Marshall, Sosyoloji Sözlüğü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2021), “mümin”, 126.

²⁷² Hasan Eren vd., Türkçe Sözlük (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1988), “mümin”, 2/1055.

²⁷³ El-Maide, 5/11.

²⁷⁴ Zemahşerî, Keşşâf, II, 388.

²⁷⁵ El-Maide, 5/23.

istendiğini belirtmiştir. Anlaşıldığı üzere müminlerin en önemli özellikleri çok zor zamanlarda dahi tek Allah’a güvenip dayanmalarıdır.

Mümin kavramı Hz. İsa’nın havarilerle yaşadığı tecrübenin anlatıldığı ayetlerde de geçmektedir. Ayette *“Hani havariler de, "Ey Meryem oğlu İsa! Rabbin bize gökten bir sofrayı indirebilir mi?" demişlerdi. İsa da, "Eğer müminler iseniz, Allah'a karşı gelmekten sakının" demişti”*²⁷⁶ diye buyrulmaktadır. Zemahşerî’nin ayeti yorumuna göre Hz. İsa’nın onlar hakkındaki sözü ‘Müminseniz, yani iman etmiş olduğunuza dair iddianız doğruysa, Allah’tan sakının ve O’nun güç ve kudretinden asla şüphe etmeyin, O’na olur olmaz taleplerde bulunmayın, heva ve heveslerinizin peşine düşerek olmayacak türden mucizeler istemeyin. Sonra onların gerçekleşmesinin ardından isyan etmeniz halinde helâk olursunuz’²⁷⁷ anlamındadır. Elmalılı ise mucizeler gaye değil, delillerdir. Mümin medlula iman etmiştir. Bunun için mucize talebinde ısrar etmek, onu umumî bir adet ve tabiat gibi tek düzeye gideb bir şey saymaktır²⁷⁸ diye yorumda bulunmuştur. Ayetlerden anlaşıldığı üzere iman kavramı bireysel ve toplumsal hayatta sürekli yenilenmeye, canlı tutulmaya ve farklı vesilelerle hayatın her alanına yansıtılmaya ihtiyaç duymaktadır. Bireysel ve toplumsal gelişim ancak bu şekilde mümkün olacaktır.

Mümin kavramının sosyolojik tahlili onun tam karşıtı olan kâfir kavramının da tahlilini gerektirmektedir. Kâfir kavramının ıstılahî anlamı “tanrının varlığını inkâr eden kimse”²⁷⁹ şeklindedir. Maide Suresi’nde küfr olgusu yine sahîh dinden uzaklaşmış Yahudiler ve Hristiyanlar üzerinden anlatılmaktadır. Yahudilerin küfre düşmeleriyle ilgili olarak *“Şüphesiz Tevrat’ı biz indirdik. İçinde bir hidayet, bir nur vardır. (Allah'a) teslim olmuş nebler, onunla Yahudilere hüküm verirlerdi. Kendilerini Rabbe adanmış kimseler ile âlimler de öylece hükmederlerdi. Çünkü bunlar Allah'ın kitabını korumakla görevlendirilmişlerdi. Onlar Tevrat'ın hak olduğuna da şahit idiler. Şu hâlde, siz de insanlardan korkmayın, benden korkun ve ayetlerimi az bir karşılığa değişmeyin. Allah'ın indirdiğı ile hükmetmeyenler kâfirlerin ta kendileridir”*²⁸⁰ buyrulmaktadır. Zemahşerî Maide Suresinin çeşitli

²⁷⁶ El-Maide, 5/112.

²⁷⁷ Zemahşerî, Keşşâf, II, 583.

²⁷⁸ Elmalılı, Hak Dini Kur’an Dili, III, 365.

²⁷⁹ Hasan Eren vd., Türkçe Sözlük (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1988), “kafir”, 2/1578.

²⁸⁰ El-Maide, 5/44.

ayetlerinde “kim Allah’ın indirdiğiyle hükmetmezse inkârcı nankörler, zalimler, fâsıklar işte bunlardır” mealindeki ifadelerden hareketle Allah’ın ayetlerini küçümseyip itibarsızlaştırmanın onlardan başkasıyla hükmederek bilerek yoldan çıkmanın küstahça bir inkâr ve zulüm anlamına geldiğini belirtmektedir.²⁸¹

Maide Suresinde küfre düştüğü bildirilen Hristiyanlardan “Nasârâ” olarak bahsedilmektedir. Gruba asını veren kelime İsa Peygamber’in doğduğu Nasıra köyünün adıdır.²⁸² Daha sonra kelime Hristiyanlık ile alakalandırılmış ve ona mensup olan grubun adı olmuştur. Hristiyanların küfre düşmesi hakkında ise Yüce Allah “*Andolsun, ‘Allah, Meryem oğlu Mesih’tir’ diyenler kesinlikle kâfir oldular. De ki: ‘Şayet Allah Meryem oğlu Mesih’i, onun anasını ve yeryüzünde olanların hepsini yok etmek istese, Allah’a karşı kim ne yapabilir? Göklerin, yerin ve bunların arasında bulunan her şeyin hükümranlığı Allah’ındır. Dilediğini yaratır. Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir*”²⁸³ buyurmaktadır. Râzî’ye göre ayette “Meryem oğlu Mesih’in kendisidir” sözünü kimlerin söylediği açıklanmamıştır; ancak ayetin bağlamı dikkate alındığında bunların Hristiyanlar olduğu anlaşılmaktadır. Hristiyanlık tarihiyle ilgili bilgiler de bu anlamı desteklemektedir. Bu durum, Hristiyanların Allah’a verdikleri söze vefasızlıklarının, kitabın bir kısmını unutmuş veya kaybetmiş olmalarının ve kurtuluş yolundan sapmalarının başka bir örneğidir. Çünkü Hz. İsa Allah’ın yarattığı bir kul ve O’nun elçisi olduğu halde Hristiyanlar onu Tanrı’nın oğlu, hatta Tanrı saymak suretiyle doğru inançtan sapmışlardır.²⁸⁴

Maide Suresinde kâfirlere karşı yaklaşımın nasıl olması gerektiğine dair ayetler yer almaktadır. Bu ayetlerden birinde Yüce Allah “*Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O’nun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun. Allah, seni insanlardan korur. Şüphesiz Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmeyecektir*”²⁸⁵ buyurmuştur. Zemahşerî bu ayetin Uhud gününden sonra indiğini, insanlardan maksadın kâfirler olduğunu belirtmiştir. Bunun delili “İnkârcı nankör bir kavmi Allah elbette doğru yola getirmez.” ayetinin Hz. Peygamber’e düşmanlık eden ve kısa süreli bir

²⁸¹ Zemahşerî, Keşşâf, II, 450.

²⁸² Hasan Eren vd., Türkçe Sözlük (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1988), “nasrani”, 2/1074.

²⁸³ El-Maide, 5/17.

²⁸⁴ Râzî, Tefsîr-i kebîr, IX, 8.

²⁸⁵ El-Maide, 5/67.

başarıdan sonra yenilen kâfirleri kastetmesidir.²⁸⁶ Ayete göre kâfirlere karşı en doğru yaklaşım, hakikati tebliğ ve mücadele anlamında elinden geleni yaptıktan sonra sonucu Allah'tan beklemek olmalıdır.

Surede toplumsal grupların küfre düşme sebeplerinden birisine, gereğinden fazla sorgulayıcı tavra işaret edilmiştir. Surenin “*Sizden önceki bir millet o tür şeyleri sordu da sonra o yüzden kâfir oldu*”²⁸⁷ şeklindeki ayeti bu süreç ile ilgilidir. Zemahşerî’ye göre daha öncekilerden bir kavim de kötü niyetli sorular sormuştu. Bu kötü niyet sebebiyle veya sordukları sorunun gereği yerine getirilince örneğin yeni bir şey emredilince emri inkâr yoluna gitmişlerdir. İsrailoğulları, nebilerine birtakım şeyler sorup çözüm isterlerdi, onlar emrettiğinde de onu terk ederler ve bu sebeple helâk olurlardı.²⁸⁸ Yine Maide Suresinde insanların küfre düşme sebeplerinden birisi olarak ibadetlerle dalga geçmenin altı çizilmiştir. Konuyla ilgili ayette Yüce Allah, “*Siz namaza çağırduğunuz vakit onu alaya alıp eğlence yerine koyuyorlar. Bu, şüphesiz onların akılları ermeyen bir toplum olmalarındandır*”²⁸⁹ buyurmuştur. Müslümanları namaza çağırmak maksadıyla ezan okunduğunda münafıklar ezanın sözlerini çarpıtarak yahut eğlenceye alarak onunla veya namazla alay etmişlerdir. Ezanı veya namazı bu şekilde alay konusu yapmaları şüphesiz ki onlardaki düşünce kitlediğinden, cehalet ve anlayışsızlıktan ileri gelmiştir. Ayet ayrıca “namaza çağırma” manasında ezanın Kur’an’da yer aldığını göstermektedir. Çağırmanın şekli ve sözleri ise sünnette belirlenmiştir²⁹⁰ ve bu şekilde dalga geçmek insanı küfre götürmektedir. Zemahşerî “*De ki: ‘Ey Kitap ehli! Tevrat’ı, İncil’i ve Rabbinizden size indirileni (Kur’an’ı) uygulamadıkça hiçbir şey üzere değilsiniz.’ Andolsun ki sana Rabbinden indirilen bu Kur’an, onlardan çoğunun taşkınlık ve küfrünü artıracaktır. Öyle ise o kâfirler toplumu için üzülmeye*”²⁹¹ ayetiyle ilgili açıklamasında Hz. Peygamber’e ve müminlere, kâfirlerin sergilediği aşırı taşkınlıkları ve nankörce inkârları yüzünden gam çekmemesi, üzülp öfkelenmemesinin tavsiye edildiğini belirtmiştir. Zira yaptıklarının zararı sonuçta Müslümanlara değil bizzat kendilerine dönecek,

²⁸⁶ Zemahşerî, Keşşâf, II, 502.

²⁸⁷ El-Maide, 5/102.

²⁸⁸ Zemahşerî, Keşşâf, II, 560.

²⁸⁹ El-Maide, 5/58.

²⁹⁰ Razî, Tefsîr-i kebîr, IX, 94.

²⁹¹ El-Maide, 5/68.

müminlerin varlığı sayesinde kâfirlerin iman edip destek vermelerine ihtiyaç olmayacaktır.²⁹²

Maide Suresinde bahsi geçen bir başka toplumsal grup müşriklerdir. Müşriklerden hem Mekki hem de Medeni surelerde bahsedilmesi bu toplumun tarihin her döneminde bir şekilde var olduğuna ve olacağına işaret etmektedir. Maide Suresinde genel olarak müşriklerin iddiaları, talepleri, davranışları, uzlaşma arayışları gibi konulara değinilmiştir. Müşrik kavramının “gens”²⁹³ kelimesiyle ifade edilen sosyolojik karşılığının anlamı “çok tanrıcılık”²⁹⁴ olarak belirtilmektedir. Kavramın ıstılâhî anlamı ise “tanrıya ortak koşan”²⁹⁵ şeklindedir. Maide Suresi’nde *“Eğer Allah’a, Peygamber’e ve ona indirilene (Kur’an’a) inanıyor olsalardı, onları (müşrikleri) dost edinmezlerdi. Fakat onlardan birçoğu fasık kimselerdir”*²⁹⁶ şeklindeki ayette Ehl-i Kitap’tan müşrikleri dost edinen kimseler eleştirilmekte ve satır arasında müşriklerin Allah’a, Peygamber’e ve Kur’an’a gerektiği gibi inanmadıkları ifade edilmektedir. Ayet tüm zamanları kuşatmakla birlikte nüzul sürecinde bu ayette geçmiş dönemlerde yaşamış Yahudilerden bahsedildiğini düşünenler bulunmaktadır. Bu anlayışa göre ayette geçen peygamber kelimesi Yahudilere gönderilen peygamberleri ifade etmektedir. Kur’an’ın indiği dönemdeki Yahudilerden söz edildiği kabul edildiğinde ise buradaki peygamber kelimesiyle kastedilenin Hz. Muhammed veya tâbi olduklarını iddia ettikleri Hz. Mûsâ olabileceği yönünde iki farklı yorum yapılmıştır.²⁹⁷ Bilindiği üzere müşrikler Kur’an’ın ilk muhataplarındandır ve Kur’an müşrikleri hakka davet etmiştir. Fakat bu davete icabet etmeyen müşriklerin yaşantısı pek çok toplumsal problemi beraberinde getirmiş ve Kur’an müşriklerin örnek alınmaması ve dost edinilmemesi konusunda Müslümanları farklı vesilelerle uyarmıştır.

Maide Suresinde toplumsal gruplaşma olgusundan ve zamanla oluşan topluluklardan bahsederken Yüce Allah Müslümanları uyarmış ve hangi topluluğa nasıl davranılması gerektiğini açıklamıştır. Farklı toplumsal gruplarla iletişime

²⁹² Zemahşerî, Keşşâf, II, 502.

²⁹³ Orhan Hançerlioğlu, Toplum Bilim Sözlüğü (İstanbul:Remzi Kitabevi,1986), “gens”, 54.

²⁹⁴ Gordon Marshall, Sosyoloji Sözlüğü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2021), “Çok Tanrıcılık”, 126.

²⁹⁵ Hasan Eren vd., Türkçe Sözlük (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1988), “müşrik”, 2/1061.

²⁹⁶ El-Maide, 5/81.

²⁹⁷ Razi, Tefsîr-i kebîr, IX, 182.

geçerken uyulması gereken temel ilke bireyin kendi sahih inanç ve davranış çizgisinden çıkmaması noktasındadır. Aynı coğrafyada farklı toplumsal grupların birarada yaşamak zorunda olması doğaldır, zira insan kimlerle aynı toprakları paylaşacağına her zaman kendisi karar verememektedir. Farklı toplumsal grupların birarada yaşadığı daha büyük kitleye sosyolojide “halk” denmektedir. Çeşitli inanç, düşünce ve davranış kalıplarına sahip grupları bünyesinde barındırması hasebiyle halk kavramının sosyolojik karşılığı “çoğulcu toplumlar”²⁹⁸ olarak geçmektedir. Maide Suresi’nde halk içerisinde nasıl davranılması gerektiğine dair en temel ilke *“Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz, sakın ha sizi adaletsizliğe itmesin. Âdil olun. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır”*²⁹⁹ şeklindeki ayette geçmektedir. Ayete göre farklı toplumsal gruplarla kurulacak ilişkilerdeki temel ilke adalet olmalıdır. Bir grupla daha önce yaşanmış sıkıntıların ve problemlerin mümkün mertebe geçmişte bırakılması, düşmanlıkların, yaşanan döneme sürekli taşınmaması ve duygusallıkların bırakılıp çözümci bir tutum sergilenmesi esas olandır. Özellikle farklı inançlara sahip insanlardan oluşmuş toplumsal gruplarla aynı hayatı paylaşmak zor olabilir ve şeytan insanı sürekli kışkırtabilir. Fakat ayette ifade edildiği üzere tüm kötü hislere ve olumsuz yaşanmışlıklara rağmen adaleti ayakta tutmaya çalışmak bireyin kendisinin Allah’a yakınlaşması için de bir vesile olacaktır. Bireysel huzurun sağlanabildiği bir yaşamda ise toplumsal huzura yakınlık elbette artacaktır. Nitekim din dediğimiz olgunun da hedefi bireyin ve toplumun huzurudur.

Sonuç olarak toplumsal gruplaşmalar hayatın tüm alanlarında ortaya çıkabilmekte ve bazen önemli problemlerin kaynağı olabilmektedir. Farklı düşünsel arka plana sahip insanlardan müteşekkil toplumlarda gruplaşmaların olması doğaldır. Özellikle dini grupların vücut bulmalarında, insan aklı ve düşünce özgürlüğünün yanı sıra grupların üyesi bulundukları toplumun sosyo-kültürel yapılarının önemli etkisi bulunmaktadır. Maide Suresinde bahsi geçen dinî gruplar, toplumsal sorunların çözümünde olumlu ya da olumsuz işlevlere sahip olabilmektedirler. Toplumsal grupların kendi sahip oldukları dinî, kültürel ve politik değerlerini yegâne pozitif veri

²⁹⁸ Gordon Marshall, Sosyoloji Sözlüğü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2021), “Çoğulcu Toplumlar”, 121.

²⁹⁹ El-Maide, 5/8.

olarak algılamaları ve toplum hayatını kendi algılarına göre forma sokma çabaları, gruplar arası rekabeti ve çatışmaları ortaya çıkarmaktadır. Maide Suresi ise bu grupların ne tür hatalara düştüklerini göstermekte ve Müslümanları aynı hataları tekrarlamamaları için sürekli ikaz etmektedir.

2.1.5. Toplumsal Farkındalık

İnsan dünya hayatının tüm farklı alanlarında diğer insanlarla iletişim halinde yaşamaktadır. Toplumu meydana getiren insanların duygu, düşünce ve davranış bağlamındaki etkileşiminin güçlü ve sağlıklı ilerleyebilmesi için toplumsal empati zorunludur. Fertlerin kendilerini karşıdaki insanın yerine koyabilmeleri anlamına gelen empatinin gerçekleşebilmesi ise toplumsal farkındalık ile mümkündür. Genel hatlarıyla toplumsal farkındalık insanların, içerisinde yaşadıkları toplumun kalıcı ve geçici durumlarını, sosyal, siyasal, dini, kültürel vs. özelliklerini ve sorunlarını bilmesi ve toplum içerisindeki davranışlarını buna göre belirlemesi anlamına gelmektedir. Bu türden bir farkındalık empatinin artmasına, kültürel çeşitliliğe değer verilmesine, ekip çalışması yapılabilmesine, toplumsal problemlere sürdürülebilir çözümler üretilmesine imkân sağlamaktadır. Toplumsal farkındalığa sahip kişiler adaletsizliğe, haksızlığa, eşitsizliğe karşı daha duyarlı olur, herhangi bir sorunla karşılaştıklarında çözüm bulmak için aktif rol oynamaktan çekinmezler. Bulunan çözümlerin reel hayata uygulanması konusunda birlikte hareket edebilmek de toplumsal farkındalığın bir yansımasıdır.

Toplumsal farkındalığın Toplumbilim Sözlüğünde karşılığı “sağduyu”³⁰⁰ olarak belirtilmiştir. Toplumda yaşananlara duyarsız kalmama anlamındaki sağduyu kavramı ise “saygı” kavramıyla birlikte zikredilmektedir. Saygı kavramın lügavî anlamı “Değeri, üstünlüğü, yaşlılığı, yararlılığı, kutsallığı dolayısıyla bir kimseye veya bir şeye karşı dikkatli, özenli, ölçülü davranmaya sebep olan sevgi duygusu hürmet, ihtiram”³⁰¹ şeklindedir. Kavramın toplumsal hayatın her alanını kuşatan ıstılahî anlamı ise “Riayet edilmesi, yerine getirilmesi gereken ve ihlali yasak olan ödev, hak”³⁰² şeklinde açıklanmaktadır. Maide Suresi’nde belirgin ve sahih bir niyetle bir davranışı gerçekleştirmek için gayret edenlere karşı saygı duymakla ilgili

³⁰⁰ Hançerlioğlu, “sağduyu”, 339.

³⁰¹ Eren vd., “saygı”, 2/1268.

³⁰² Ahmet Çağrı, “Saygı”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 25 Ocak 2022).

olarak *“Ey iman edenler! Allah'ın (koyduğu din) nişanelerine, haram aya, hac kurbanına, (bu kurbanlıklara takılı) gerdanlıklara ve de Rablerinden bol nimet ve hoşnutluk isteyerek Kâbe'ye gelenlere sakın saygısızlık etmeyin”*³⁰³ buyrulmaktadır. Râzî, ayete getirdiği açıklamada dinin temel ilkelerine ve bunları yerine getirmeye azmetmiş insanlara gösterilecek saygının Allah'a saygı anlamına geleceğini belirtmiştir. Toplumsal farkındalık, intikam duygularından arınıp insanlara karşı adaletli ve yardımsever olmayı gerektirmektedir. Dolayısıyla Müslümanların iyilik ve takva hususunda birbirlerine yardım etmeleri; günah işlemek, intikam almak, düşmanlık gütmek, insan haklarını çiğnemek gibi amaçlara yönelik faaliyetlerinde birbirlerine yardım etmemeleri ve Allah'a karşı saygılı olmaları esas itibarıyla toplumsal farkındalığın somut yansımalarıdır.

Toplumsal farkındalık kişinin sadece sağ olarak geçirdiği ömür boyunca yaptıklarına değil aynı zamanda kendi ölümünden sonra yaşanacaklar konusunda da duyarlı olmasını gerektirmektedir. Bir başka deyişle kişi yaşarken olduğu gibi ölümüyle de kimseye zarar vermemeli, adaletsizliğe yol açmamalıdır. Dolayısıyla Maide Suresi'nde toplumsal farkındalığın vurgulandığı bir diğer konu kişinin ölümünden sonrası için bıraktığı vasiyettir. Maide Suresinde vasiyet etmenin temel ilkeleri konusunda Yüce Allah *“Ey iman edenler! Birinizin ölümü yaklaştığı zaman, vasiyet sırasında aranızda şahitlik (edecek olanlar) sizden adaletli iki kişidir. Yahut seferde olup da başınıza ölüm musibeti gelirse, sizin dışınızdan başka iki kişi şahitlik eder. Eğer şüphe ederseniz, onları namazdan sonra alıkoyarsınız da Allah adına, "Akraba da olsa, şahitliğimizi hiçbir karşılığa değişmeyiz. Allah için yaptığımız şahitliği gizlemeyiz. Gizlediğimiz takdirde, şüphesiz günahkârlardan oluruz" diye yemin ederler”*³⁰⁴ buyurmaktadır. Râzî 'ye göre farklı ayetlerde canın ve yaşama hakkının korunmasıyla ilgili temel ilkeleri bildiren Yüce Allah buyruğunu bildirmiş, burada da malın korunmasına ilişkin bir buyruğa yer vermiş, malın insanlar arasında bir fitne unsuru haline gelmemesini murad etmiştir. Önceki ayette herkesin dönüşünün Allah'a olduğunun bildirilmesini takiben burada ölümle ilgili bir hükme temas edilmiş olması manidardır.³⁰⁵ Bayraktar ise ölmekte olan insanın vasiyetine

³⁰³ El-Maide, 5/2.

³⁰⁴ El-Maide, 5/106.

³⁰⁵ Râzî, Tefsîr-i kebir, VIII, 261.

şahit getirmesini zorunlu kılarak, orada da hukukun yer almasını ön görmüştür³⁰⁶. Zira vasiyet her ne kadar ölümden sonraki süreci kuşatsa da onu bırakan kişi buna sağlığında karar vermekte ve verdiği kararlar hayra ya da şerre sebep olabilmektedir. Dolayısıyla adalet gözetilerek hazırlanacak bir vasiyet ve buna özellikle zor şartlarda sağlanacak adaletli şahitlik toplumsal huzurun korunması için son derece önemlidir ve bir farkındalık göstergesidir.

Toplumsal farkındalığın yani toplumsal huzurun temini ve devamlılığı konusundaki duyarlılığın bir diğer gerekliliği “suçluların cezalandırılması”dır. Kur’an’ın emir ve yasaklarına, bireysel ve toplumsal gerekliliklere riayet edilmemesi hem dünyada hem de ahirette cezalandırılmayı getirmektedir. Sosyolojide suçluların cezalandırılması olgusu “azap” anlamına gelen “saltık”³⁰⁷ kelimesiyle ifade edilmektedir. Arapçada ise azap kelimesi terk etmek, vazgeçmek, vazgeçirmek gibi anlamlara gelen A-Z-B fiil kökünden türetilmiş isim olup işkence, eziyet ve elem asiyetine anlamında kullanılmaktadır.³⁰⁸

Azap kavramının ıstılâhî anlamı “Müslümanlıkta dünyada günah işlemiş olanlara ahirette verilecek ceza”³⁰⁹ şeklinde açıklanmaktadır. Kur’an’ın pek çok ayetinde kâfirlere, müşriklere ve farklı yapılarıdaki günahkârlara verilecek azaptan bahsedilmekte, azabın çeşitli yönlerine ve hikmetlerine vurgu yapılmaktadır. Maide Suresi’nde de azap kavramı farklı boyutlarıyla ele alınmış ve bu konuda da hem dünyayı hem ahireti toplumsal bir farkındalık oluşturulmak istenmiştir. Bunlardan bir tanesi insanın kendi yanlış yaşam tarzını beğenmesi ve yaptıkları karşılığında herhangi bir cezalandırmayla karşılaşmayacağına inanmasıdır. Konuyla ilgili ayette *“Yahudiler ve Hristiyanlar, ‘Biz Allah’ın oğulları ve sevgili kullarıyız’ dediler. De ki: ‘Öyleyse (Allah) size neden günahlarınız sebebiyle azap ediyor? Hayır, siz de O’nun yarattıklarından bir beşersiniz. (Allah) dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Göklerin, yerin ve bunların arasında bulunanların da hükümlerini Allah’ındır. Dönüş de ancak O’nadır.”*³¹⁰ buyrulmakta, Yahudi ve Hristiyanların örneğinde tüm insanlar uyarılmıştır. Râzî’nin Taberî’den naklettiğine göre Hz. Peygamber,

³⁰⁶ Bayraktar Bayraklı, Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri, . VI, 187.

³⁰⁷ Hançerlioğlu, “saltık”, 339.

³⁰⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “Azap”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 28 Ocak 2022).

³⁰⁹ Eren vd., “azap”, 1/119

³¹⁰ El-Maide, 5/18.

yanına gelerek kendisiyle muhtemelen din konularında konuşma yapan bir grup Yahudiyi İslâm dinine davet etmiş, kabul etmedikleri takdirde Allah'ın azabına uğrayacaklarını söylemiştir. Yahudiler ise “Bizi bununla nasıl korkutursun? Oysa biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız” demişler, bunun üzerine bu ayet inmiştir.³¹¹ Anlaşıldığı üzere insanların kendilerini cezadan muaf görmeleri toplumsal selameti yok edecek kötülöklere sebep olacağı için, azap bilincinin yerleşmesi bir tür toplumsal farkındalık vesilesidir.

Maide Suresinin azaptan bahseden ayetleri genellikle ahiret hayatını anlatmaktadır. Bu ayetlerde dünya hayatında toplumsal huzuru bozmuş insanlara ahirette verilecek cezadan bahsedilmektedir. Örneğin “Şüphesiz yeryüzünde olanların hepsi ve yanında bir o kadarı daha kendilerinin (kâfirlerin) olsa da onu kıyamet gününün azabından kurtulmak için fidiye verecek olsalar, onlardan yine kabul edilmez. Onlara elem dolu bir azap vardır”³¹² ayeti ahiret azabının büyüklüğünü ve geri dönülemezliğini vurgulamaktadır. Râzî'ye göre inkâr edip de kâfir olarak ölenlerin dünyadaki bütün servetlerinin bir misli daha fazla servetleri bulunsa ve ahiret azabından kurtulmak için bu serveti fidiye olarak verecek olsalar dahi bu istekleri kabul edilmeyecektir. Yani böyle kimseler dünyada iken bu kadar serveti harcayarak hayır yapmış olsalar ve ahirette bu hayrın sevabını karşılık göstererek kendilerini azaptan kurtarmak isteseler bile bunun yararı olmayacaktır, çünkü inkârları onların sevaplarını iptal etmiştir.³¹³ Aynı minvalde gelen “Ateşten çıkmak isterler ama ondan çıkabilecek değillerdir. Onlara sürekli bir azap vardır”³¹⁴ ayetinde ise kâfirlerin cehennemde ebedî olarak kalacakları, oradan çıkmak isteseler de çıkamayacakları vurgulanmış, reenkarnasyonun, yani insanın öldükten sonra başka beden veya bedenlerde tekrar doğarak manevi tekâmülünü tamamlayana kadar yeniden yaşamasının mümkün olamayacağına işaret edilmiştir.³¹⁵ Elmalılı, Allah'tan korkun ve Allah'a yaklaşmak için vesile isteyin, sebeplerini hazırlayın da bunlarla

³¹¹ Râzî, Tefsîr-i kebîr, IX, 8.

³¹² El-Maide, 5/36.

³¹³ Râzî, Tefsîr-i kebîr, IX, 55.

³¹⁴ El-Maide, 5/37.

³¹⁵ Râzî, Tefsîr-i kebîr, IX, 56.

mücahede edin ve yeryüzünde bozgunculuk için çalışanların da dünyadaki cezalarını verin³¹⁶ şeklinde yorumda bulunmuştur.

Maide Suresinin “*Bilmez misin ki, göklerin ve yerin hükümleri Allah'a aittir. O, dilediğine azap eder, dilediğini de bağışlar. Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir*”³¹⁷ şeklindeki ayeti ise ahiret azabının dönülmez olmakla birlikte dünyada tövbe imkânının bulunduğunu ve tövbenin azabı kaldırabileceğini ifade etmektedir. Yüce Allah tövbe edip halini düzelterek tövbelerini kabul buyuracağını ve günahlarını bağışlayacağını bildirmiştir. Bu bağışlamanın sebebini açıklarken Yüce Allah bütün mülkünü kendisine ait olduğunu, mülkünde dilediğini yapıp dilediği şekilde hükmetme yetkisine sahip bulunduğunu, her şeye kadir olduğunu, bu sebeple dilediğini cezalandıracağını dilediğini de bağışlayacağını ifade buyurmuştur.³¹⁸ Münafık Yahudiler hakkında nazil olan “*Onlara dünyada bir rüsvaylık, ahirette ise yine onlara büyük bir azap vardır*”³¹⁹ ayetinde ise münafıkların küfür için koşturmalarının kendilerine azabı getireceği vurgulanmıştır. Zira onlar kötülük konusunda çabalayıp toplumu bozmak için hiçbir fırsatı kaçırmamışlardır.³²⁰ Aynı şekilde Hristiyanların dinden sapmaları ve bu yüzden görececekleri cezalar hakkında “*Andolsun, "Allah, için için üçüncüsüdür" diyenler kâfir oldu. Hâlbuki bir tek ilâhtan başka hiçbir ilâh yoktur. Eğer dediklerinden vazgeçmezlerse, andolsun onlardan inkâr edenlere elbette, elem dolu bir azap dokunacaktır*”³²¹ ayeti nazil olmuştur. Zemahşerî'ye göre özellikle Hristiyanlardan küfür içinde olanlara can yakıcı bir azap, yani etkisi çok şiddetli bir azap türü dokunacaktır. Çünkü birçoğu Hristiyanlıkta kalmakta ısrar etmiş ve toplum içerisinde bozgunculuk çıkarmışlardır.

322

Maide Suresinde insanları toplumsal farkındalığa yönlendiren bir unsur olarak azap kavramı, insanlara korku salarak toplumsal huzuru bozanlara verilen cezalar kapsamında da geçmektedir. Toplumda eşkıyalık yapan ve bozgunculuk çıkaranlara karşı bir farkındalığın ve duruşun serdedildiği “*Allah'a ve Resulüne*

³¹⁶ Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, III, 235.

³¹⁷ El-Maide, 5/40.

³¹⁸ Razi, Tefsîr-i kebîr, IX, 60.

³¹⁹ El-Maide, 5/41.

³²⁰ Zemahşerî, Keşşâf, II, 438.

³²¹ El-Maide, 5/73.

³²² Zemahşerî, Keşşâf, II, 514.

savaş açanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası; ancak öldürülmeleri yahut asılmaları veya ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut o yerden sürülmeleridir. Bu cezalar onlar için dünyadaki bir rezilliktir. Ahirette de onlara büyük bir azap vardır”³²³ şeklindeki ayette ilk bakışta şiddet içerikli gibi algılanacak davranışların netice itibariyle toplumsal huzuru korumaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin ayete ilişkin açıklamalarında Zemahşerî, bozguncular bir kimseyi asma söz konusu olmaksızın sadece öldürmüşlerse öldürülmeleri; hem öldürmüşler ve hem de soygun yapmışlarsa asılmaları gerektiğini savunmuştur. Ebu Hanife ve İmam Muhammed “Bozguncu sağ iken asılır ve ölünceye kadar vücutlarına mızrak saplanır” demişlerdir. Eşkîya sadece soygun yapmışsa el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi; sadece yol güvenliğini tehdit edip başka bir şey yapmamışsa yurdundan sürülmesi gerektiğini savunmuşlardır. Yine Zemahşerî’nin rivayetine göre içlerinde Hasan-ı Basri’nin de bulunduğu bir grup herhangi bir ayrıma gitmeksizin her türlü yol kesici için devlet başkanının bu cezalar arasında muhayyer olduğunu yani istediği cezayı uygulayabileceğini ifade etmişlerdir.³²⁴

Toplumsal farkındalığı ve düzeni korumaya yönelik yaptırımların ceza adını alabilmesi için birtakım özelliklere sahiptir. Cezalandırmada amaç toplumda başka insanların da bulunduğu anlaşılmaması, kişide ıslah, pişmanlık ve düzelmeye yönelik tutum ve davranışların geliştirilmesidir. Ceza Toplumbilim Sözlüğünde “zorunluluk” kavramı kapsamında incelenmektedir.³²⁵ Kavramın ıstilahî anlamı ise “uygun görülmeyen tepki ve davranışları önlemek için üzüntü, sıkıntı, acı veren uygulama”³²⁶ dır. Maide Suresi’nde hac ibadetiyle ilgili emir ve yasakların anlatımından sonra, özellikle geçmişte olumsuzlukların yaşandığı toplumlara karşı aşırılığa gitmeme uyarısını “Allah’a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah’ın cezası çok şiddetlidir”³²⁷ ifadesi takip etmektedir. Bu durum cezaların suçun dengi olması gerektiğine ve caydırıcılık özelliğine işaret etmektedir. Benzer şekilde toplumsal düzenin korunmasına yönelik “Yaptıklarına bir karşılık ve Allah’tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin. Allah, mutlak güç

³²³ El-Maide, 5/33.

³²⁴ Zemahşerî, Keşşâf, II, 430.

³²⁵ Hançerlioğlu, “zorunluluk”, 455.

³²⁶ Eren vd., “ceza”, 1/255.

³²⁷ El-Maide, 5/2.

sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir”³²⁸ şeklindeki ayette suça karşılık cezanın belirginliği ve hikmeti anlatılmaktadır. Suçun tekrarı halinde ne yapılması gerektiğine dair Râzî’nin İbn Âşur’dan naklettiği farklı görüşler, örneğin hapis ve sopa cezası veya sol ayağı kesilmesi gibi cezalandırmalar ³²⁹ mümkün olmakla birlikte netice itibariyle tüm uygulamalar toplumsal düzene ve başkalarının haklarına duyarlı olmayı sağlamak içindir. Bayraktar ise dikkat edilirse çağımızın getirdiği siyasi, ticari ve sosyal ilişkilerde sömüren ve sömürülenler olmuştur. Güçlüler güçsüzlerin elindeki ekmeği almaktadırlar. Fakat bunlar siyasete ve hukuka egemen olduklarından, hırsız diye nitelendirilmemektedirler³³⁰ şeklinde yorumlamıştır.

Maide Suresinde cezalandırmadan bahseden bir başka ayet “*Ey iman edenler! İhramlı iken (karada) av hayvanı öldürmeyin. Kim (ihramlı iken) onu kasten öldürürse (kendisine) bir ceza vardır. (Bu ceza), Kâbe’ye ulaştırılmak üzere, öldürdüğünün dengi olup, içinizden iki âdil kimsenin takdir edeceği bir kurbanlık hayvan veya yoksulları yedirmek suretiyle kefarete yahut onun dengi oruç tutmaktır. (Bu) yaptığı işin kötü sonucunu tatması içindir*”³³¹ şeklinde suça karşı ödenecek kefareten ve bunun en önemli hikmetinden bahsedilmiştir. Ayete göre cezalandırmaktan maksat kişinin gereksiz acılar çekmesini sağlamak değil, bilakis kendi yaptığının toplumda nelere mal olabileceği konusunda empati kazandırmaktır. Zira empati duygusu toplumsal farkındalığın en önemli unsurlarından biridir. Cezalandırmaların gereğinden bahsedilen bir başka ayette ise “*Bilin ki, Allah’ın cezası çetindir ve Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir*”³³² buyurulmaktadır. Ayete getirdiği yorumda Râzî cezanın şiddetinin hemen ardından Allah’ın bağışlayıcılığının ve merhametinin zikredilmesini dini yaşamının kolaylaştırılması olarak değerlendirmiştir.³³³

Maide Suresinin toplumsal farkındalıkları çeşitli yönleriyle konu edinen ayetlerini birlikte değerlendirdiğimizde hepsinin nihai hedefinin itidalli yani dengeli bir toplum oluşturmak olduğunu görmekteyiz. İtidal ya da denge kavramının

³²⁸ El-Maide, 5/38.

³²⁹ Râzî, Tefsîr-i kebîr, IX, 59

³³⁰ Bayraktar Bayraklı, Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri, . VI, 17.

³³¹ El-Maide, 5/95.

³³² El-Maide, 5/98.

³³³ Râzî, Tefsîr-i kebîr, IX, 242.

sosyolojik karşılığı Toplumbilim Sözlüğünde “öke”³³⁴, Türk Dil Kurumu’na göre ise “olgunlaşmak”³³⁵ kavramları içerisinde tanımlanmaktadır. Kavramın ıstılahî anlamı üzüntü, sevinç, mutluluk vs. tüm duyguların ifrat ve tefrite kaçmadan yaşanmasıdır. Sosyolojide itidalli davranabilen insan olgunlaşmış, kemale ermiş kabul edilmektedir. Maide Suresinde kemale ermek kavramı, “*Bugün dininizi kemale erdirdim ve sizin üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Size din olarak İslâm’ı seçtim.*”³³⁶ Şeklindeki ayette tüm inanç ve davranış kurallarıyla dinin tamamlanması bağlamında kullanılmıştır. Zira din, insanın aşırılıklardan uzak, olgun ve kemale ermiş bir şekilde yaşamasını mümkün kılan kurallar bütünüdür. Yeryüzünde dengeli bir birey ve dengeli bir toplum kurulmasını sağlayan bu kurallar bütünü Maide Suresinde Allah’ın insanlığa sunduğu bir nimet olarak serdedilmiştir. İnsan, sosyal, ekonomik, kültür, siyasi vb. hayatın tüm alanlarında Kuran’a uygun yaşamayı hedef edinip aşırılıklardan uzak durduğunda Kur’an’ın maksadı hâsıl olacaktır.

Maide Suresinde işaret edildiği üzere toplumsal farkındalık, insanların çevrelerinde olup bitenlere karşı duyarlılıklarını arttırmakta ve daha bilinçli, sorumlu ve katılımcı bireyler olmalarını sağlamaktadır. Bu farkındalık, toplumsal sorunların çözümüne katkıda bulunmakta, adaletsizliklere karşı mücadele etme ve toplumun genel refahını artırma noktasında kritik bir rol oynamaktadır. Toplumsal farkındalığa sahip bireyler, adaletsizliklere ve eşitsizliklere karşı daha duyarlı ve bu durumların düzeltilmesi konusunda daha aktiftirler. Bu bağlamda Maide Suresinde bahsi geçen farkındalıklar dengeli bir toplumsal hayatın kurulabilmesini hedeflemektedir.

2.1.6. Emr-i bi’l-Maruf ve Nehy-i ani’l-Münker

İnsan sosyal bir varlıktır ve hem fiziksel hem de ruhsal açıdan toplum içinde yaşamaya muhtaçtır. Bundan dolayı çevresindekilerle belirgin bir etkileşim içinde olması gerekmektedir. İslam bu etkileşimin saygı çerçevesinde ve karşılıklı faydayı temin edecek şekilde gerçekleşmesini öngörmektedir. Bunun için birtakım prensipler ortaya koymakta ve kendisine inanan birey ve toplumlardan bu ilkeleri hayata geçirmesini istemektedir. Özellikle haramlar ve helaller konusunda insanın tek başına iyi ve doğru olandan yana tavır alması yetmemekte, iyiliğin tüm toplumda

³³⁴ Hançerlioğlu, “öke”, 297.

³³⁵ Eren vd., “kemale ermek”, 2/832.

³³⁶ El-Maide, 5\3.

yayılmasına ve kötülüğün yine tüm toplumda ortadan kaldırılmasına destek vermesi gerekmektedir. Bu noktada iyiliğin topluma bir sistem olarak yerleşmesini ve kötülüğün kökten yok edilmesini öngören emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker kavramı gündeme gelmektedir. Bu kavram fert ve toplum hayatına din, akıl ve mâşerî vicdan tarafından benimsenen inançların, değerlerin ve yasama tarzının hâkim kılınması; dinin, aklın ve sağduyunun reddettiği her türlü kötülüğün önlenmesi yolunda ferdi ve toplu gayretleri, siyasî ve sivil önlemleri ifade etmektedir. Emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker yani iyiliğin sistemleştirilip kötülüğün ortan kaldırılması son derece geniş bir kavramdır ve her birisi ayrı akademik çalışmaların konusu olabilecek kadar önemli şekilleri ve yöntemleri bünyesinde barındırmaktadır. Tezimizin kapsamı gereği bu kavramın sadece Maide Suresinde geçen alt kavramlarından biri olan “tebliğ” kavramına odaklanmayı uygun buluyoruz.

Tebliğ kavramının ıstılahî tanımı “bir şeyi veya bir haberi ulaştırmak” şeklindedir.³³⁷ Kavramın toplumbilim Sözlüğünde “kuram”³³⁸ kavramı altında açıklanmasının sebebi ise tebliğ edilen öğreti ya da sistemin toplumda belirli bir anlayışa yani kurama dönüşmesi hasebiyledir. Kur'an'da ilahi vahyi insanlara bildirme yani tebliğ etme görevinin ilk olarak peygamberlere verildiği ifade edilmiş olmakla birlikte tebliğ edilen ilkeler ışığında toplumda emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker' in gerçekleştirilmesi görevi tüm Müslümanların sorumluluğu altındadır. Tezimizin kapsamında olan Maide Suresi'nde ise “*Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun. Allah, seni insanlardan korur. Şüphesiz Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmeyecektir*”³³⁹ buyrulmaktadır. Râzî'nin açıklamalarına göre Yüce Allah Ehl-i Kitap içinde dinî bildirimler karşısında aklîselime göre hareket edenler bulunmakla beraber çoklarının tutumunun kötü olduğunu belirttikten sonra, ilâhî mesajı iletme görevinin muhatapların tutum ve davranışlarına göre sınırlandırılmayacağını bildirmekte ve Hz. Peygamber'den elçilik vazifesini tam olarak yerine getirmesini istemektedir. “Eğer bunu (tebliğ işini) yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun” şeklinde tercüme edilen cümlede yer alan olumsuz şartla, bunun sonucunun aynı içerikte olduğunu dikkate alan

³³⁷ Mehmet Boynukalın, “Tebliğ”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 25 Ocak 2022).

³³⁸ Boynukalın, “Tebliğ”.

³³⁹ El-Maide, 5/67.

müfessirler, bununla ne anlatılmak istendiği üzerinde durmuşlardır. Çoğunluğa göre burada anlatılmak istenen “Eğer ilâhî mesajın bir kısmını dahi tebliğ etmezsen onu hiç tebliğ etmemiş sayılırsın” şeklindedir.³⁴⁰

Maide Suresi’nin tebliğ kavramını konu alan bir başka ayeti ise “*Öyleyse Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin ve Allah'a karşı gelmekten sakının. Şayet yüz çevirirseniz bilmiş olun ki, elçimize düşen sadece apaçık tebliğdir*”³⁴¹ şeklindedir. Bu ayette tebliğ edilen ilahi hakikate uygun yaşamanın adı “itaat” olarak sunulmuştur. İyi ve doğru olanı benimseyip yasaklananlardan uzak durmak bağlamında itaat, bireyi aşıp toplumsal bir kabule dönüştüğünde emr-i bi’l-maruf ve nehy-i ani’l-münker kapsamına girmektedir. Kavramda geçen “maruf” birey ve toplum için hayırlı, faydalı olan tüm duygu, düşünce ve davranışları; “nekir” kavramı ise yine birey ve toplum için zararlı, faydasız, kötü olan tüm mental ve davranışsal üretimleri içerisine almaktadır. Bahsi geçen ayeti Râzî, Allah’a itaat edin, peygambere de itaat edin ve tedbirli olun. Eğer yüz çevirirseniz bilin ki elçimizin görevi açık biçimde tebliğ etmekten ibarettir³⁴² şeklinde açıklamıştır. Bayraktar ise itaat etme ve sakınma eylem ve duyguları, insanın içinden çıkararak ahlaki olmasını temin etmelidir. Baskı sonucu oluşan davranışların ahlaki boyutu olamayacağından, peygamberin tebliğle yetinmesi uygun görülmektedir³⁴³ diye yorumlamıştır. Tebliğ bireysel ve toplumsal selameti hedefleyen dinin yayılmasında önemli bir aşamadır ve Peygamberlerin birincil vazifesidir. Dinin temel hakikatlerinin insanlara ulaştırılması bağlamında tebliğ sadece iyiliği yaymak değil aynı zamanda kötülükten uzak durmayı ve uzak tutmayı ihtiva etmektedir.

Tebliğ peygamberlerin birincil vazifesi olmakla birlikte sadece onların yaşadıkları dönem ile sınırlı değildir. Bilakis sahih dinin temel öğretilerini diğer insanlara ulaştırmaya çalışmak Müslümanlara kıyamete kadar verilen önemli sorumluluklardandır. İslam gelecek nesillere en iyi tebliğ ile ulaşır. Tebliğde en etkin yol sahih örneklik ve eğitimidir. Gerçek ve verimli bir tebliğ için insan sürekli kendini geliştirmeli, iyiliği sistemleştirecek ve kötülükleri ortadan kaldıracak türden

³⁴⁰ Râzî, Tefsîr-i kebîr, IX, 155.

³⁴¹ El-Maide, 5/92.

³⁴² Râzî, Tefsîr-i kebîr, IX, 210.

³⁴³ Bayraktar Bayraklı, Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsîri, 1-13 Cilt, Bayraklı Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2007. VI, 151.

yeniliklere her daim açık olmalıdır. Kuran gelecek nesillere duyguyu ve aklı birlikte kuşatan eğitim ve öğretim teknikleriyle anlatılmalıdır. Tebliğin asıl amacını oluşturan emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker için mekân önemli olmamakla birlikte işe birincil ilişkilerin gerçekleştiği yakın çevreden başlayarak dışarıya doğru açılmak daha uygundur. Ayrıca emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker uygulamalarında karşıdaki kişiye kendini kötü ve aşağılanmış hissettirmemek önemlidir.

Maide Suresinin “*Göklerin, yerin ve her ikisinde bulunanların mülkü Allah'a aittir.*”³⁴⁴ Şeklindeki ayetle, Allah Teâlâ'nın her şeye kâdir ve her şeyin sahibi olduğu gerçeği hatırlatılarak son bulması manidardır. O'nun emrettiği her şeye uyulmalı ve yasakladığı şeylerden kaçınılmalıdır. Zira O'na iman etmeyen ve tâbî olmayan hiç kimse, O'nun azabından kendini koruyamayacaktır. Çünkü O, göklerin ve yerin tek maliki ve hâkimidir ve O'na gereği gibi teslim olan müminler dünyada iyiliği sistemleştirip kötülükten alıkoyan en hayırlı toplumdur.

³⁴⁴ El-Maide, 5/120.

SONUÇ

Maide Suresinin sosyolojik tahliline odaklandığımız bu çalışmada *“Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize olan nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslam’dan razı oldum”* ayetinin aslında bütün sureyi özetlediği sonucuna ulaştık. Buna göre, Yüce Allah kendi rızasına nasıl ulaşılacağı konusunda yol ve yöntem öğretip Müslümanları harekete geçirmiştir. Kuran tüm insanlığın kitabıdır ve onunla amel eden kişi için güzel vaatlerde bulunmaktadır. Hem dünya hem de ahiret selameti için gerekenlerin anlatılmış olması Rabbimizin insanlara bir lütfudur. Surede serdedilen emirler ve yasaklar, tavsiyeler ve öğretiler bir taraftan bireyi anlamlı ve huzurlu bir hayata yönlendirirken diğer taraftan da sağlam bir sosyal bünyenin kurulmasını hedeflemektedir.

Maide Suresi çeşitli vesilelerle bireysel ve sosyal sorumlulukları öne çıkarmaktadır. Sure toplumu inşa ederken kötülüğü yok edilip iyiliğin yerleşmesi için son derece tutarlı bir bütünlüğe sahip olacak şekilde nazil olmuştur. Bunun amacı gerek bireylerde gerekse de toplumda oluşturulmak istenen sağlıklı ve huzurlu ortamın daha kolay ve kalıcı olarak sağlanmasıdır. Sağlıklı ve huzurlu ortamı yaşayıp yaşatabilmek için gerekli olan ahlaki ve davranışsal ilkeler ayetlerde doğrudan ve dolaylı olarak ifade edilmiştir. Surede bahsi geçen tüm olgu ve kavramlarla bunların tüm bireysel ve toplumsal yansımaları esas itibarıyla ilahi bir hakikati dünya hayatına yerleştirmek içindir. Böylece hem birey hem de toplum özünde var olan yaratılış değerine ulaşabilecektir. Dolayısıyla Maide Suresinden edindiğimiz bireysel ve toplumsal kuralların tamamı daha yaşanabilir bir dünya konusundaki sorumluluklarımızı takrir ve te’kid etmektedir.

Araştırmamız sonucunda bireysel olarak nitelendirilen bütün kuralların aynı zamanda toplumsal bir yönü ve etkisi olduğunu fark ettik. Bilinen bir gerçektir ki birey toplumun en küçük yapı taşıdır ve bireyin eğitimi toplumun eğitiminin ilk aşamasıdır. Bireyin refah ve düzeni toplumun refah ve düzeni demektir. Bu sebeple bir binanın inşasına nasıl temelden başlanırsa, Maide Suresinde geçen sosyolojik unsurların da bireysel yaşamdan başlayarak toplumsal yaşama uzandığını belirledik. Zira toplum da birey gibi canlı, değişken ve üretken bir yapıya sahiptir ve bu yapıyı korumak ve geliştirmek öncelikle bireyin Allah’ın indirdikleri ile amel etmesiyle

mümkündür. Her türlü cahili alışkanlıklar, batıl inançlar, kişisel zafiyetler ve sosyal buhranların da çözümü ilahi hakikatler ekseninde yaşamakla aşılabilecektir.

Maide Suresinde vurgulanan temel gerçeklik toplumsal gelişimin bireyle başlayıp daha sonra topluma yansımadır. Bu durumda insana düşen görev sadece kendi bireysel yaşamının belirli bir düzenle ilerlemesinin ötesinde tüm insanlığı kuşatacak bir huzur ortamını hedeflemesidir. Kur'an'ın tüm ayetleri gibi Maide Suresi de özü itibarıyla bu amaca hizmet etmekte ve gerek ibadetlerin şartları, gerek haramlar ve helaller vesilesiyle hayata düzen getirmektedir. Birey ile toplum arasındaki ilişkilere belirgin sınırlar getiren surenin ilk bakışta anlamlandırılmayan ayetleri olabilir fakat bu ayetlerde vurgulanan emir ve yasakların arka planındaki insani gerçeklikler tahlil edildiğinde her türlü ilkenin hikmeti ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla insana düşen, emir ve yasakları, ilişkilere dair kuralları sadece ezberlemek değil, mümkün mertebe anlamlandırmaya çalışmaktır. Ancak bu şekilde gerek birey gerekse toplum açısından yaşamın değişken yönleri ile değişmeyen boyutları arasında ayırım yapılabilecek ve Kur'an'ın tüm zaman ve mekânlarda uygulanması mümkün hale gelecektir.

Maide Suresi akitleri yerine getirin emriyle başlayıp bu akitlere sadık olanın mükâfatıyla sona ermesi son derece manidardır. Surede sosyolojik unsurların sadece bir emir formatında belirtilmeyip karşılığında insana verilecek dünyevi ve uhrevi karşılıklarla birlikte sunulması, ödül mekanizmasının bireysel ve toplumsal hayattaki önemini göstermektedir. Özellikle bireysel ve toplumsal yaşamını emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker yani iyiliğin sistemleştirilmesi kötülüğün düşünsel ve davranışsal olarak gündemden çıkarılması ası ve coğrafyası ne olursa olsun tüm toplumlarda olumlu sonuçlar doğurmuştur. Maide Suresinde Yahudi ve Hristiyan toplumlardan bahsedilmesi bu açıdan son derece önemlidir, zira insanlık tarihinin hemen her döneminde hayra çağırانlar olduğu gibi şerre öncülük eden toplumlar gelip geçmiştir. Surede İncil ve Tevrat'ın verildiği toplumların da Maide Suresinde geçenlerle ortak ilkelere yönlendirilmesi, bunlar arasında tevekkül, takva, dayanışma, farkındalık gibi ilkelere özellikle vurgu yapılması, ilahi yasalara uyanlarla uymayanların dünyada da ahirette de birbirinden ayrılacaklarının vurgulanması bu açıdan önemlidir.

Maide Suresinde vurgulanan sosyolojik unsurlar öğreti olarak kalmayıp pratik hayata yansıtıldığı oranda maksat hâsıl olacak ve bireyin de toplumun da selametine rehberlik edecektir. Erdemli yaşamın ve sağlıklı sosyal ilişkilerin tüm temel kuralları Maide Suresinde belirgin örneklikler üzerinden sunulmaktadır. Buradan çıkarılacak sonuç özellikle genel toplumsal kurallara ulaşmak istendiğinde geçmiş ile günümüz arasında doğru bağlantılar kurabilmek ve surede geçen ilkeleri yaşadığımız hayata uygulamak gerekliliğidir. Maide Suresi bir toplumun karşılaşılabileceği tüm muhtemel tehlikeleri ve imtihanları önceden ortaya koymuş, bunların selametle çözülmesinin yollarını öğreten temel prensipleri, haram ve helalleri ifade etmek suretiyle dini tamamlamıştır. Ortaya konan ilkelerin birkaç farklı vesile ile sure boyunca tekrar edilmesi ise hem emirlerin öneminin yeterince anlaşılması hem de insanların zihnine yerleştirilmesi açısından önemlidir.

Maide Suresi'nde geçen sosyolojik unsurların, bireysel ve toplumsal yansımalarını değerlendirmek üzere surede geçen sosyolojik kavramları incelerken bunların modern sosyolojide farklı kavramlar altında tanımlandıklarını fark ettik. Bu durum bize, Kur'an'ın bireye ve topluma daha fazla yansıtılabilmesi için kökenini, temel ilke ve kavramlarını Kur'an'dan alan yeni bir sosyolojik yaklaşımın ne kadar gerekli olduğunu, bu konuda çalışmaların yapılması gerektiğini gösterdi. Zira Kur'an'da geçen bireysel ve toplumsal ilkelerin, bilimsel kimliğine dair yoğun tartışmaların bulunduğu günümüz sosyoloji biliminde tam olarak karşılığını bulmak oldukça zor ve kimi zaman imkânsızdır. Dolayısıyla Kur'an ayetlerin de geçen ilkeleri kuşatabilecek yeni bir sosyoloji kuramının oluşturulmasına ve Kur'an'ın bu kuram çerçevesinde sosyolojik açıdan tahlil edilmesine yönelik akademik çalışmalara şiddetle ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, İlhan. “İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar”. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 52, sy. 1 (Şubat 2003): 167-81. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000539.
- Alper, Hülya. “Tekzip”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 28 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tekzip>
- Apaydın, Yunus. “Şahit”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 28 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sahit>
- Arı, Abdüsselam “Vasiyet”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 28 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vasiyet>
- Aydın, Ahmet. “6 Şubat 2023 Depremlerinde Sosyal Yardımlar: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının Rolü.” Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 15(1 -Deprem Özel Sayısı-), (2024), 235-260. <https://doi.org/10.54688/ayd.1350870>
- Aydın, Ali Rıza. “İnanma İhtiyacı ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri”. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi 9/2 (Nisan 2009), 87-100.
- Bayraklı, Bayraktar, Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri, 1-13 Cilt, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2007.
- Boynukalın, Ertuğrul. “Yemin”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 25 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yemin>
- Boynukalın, Mehmet. “Tebliğ”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 25 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tebliğ>
- Can, Seyithan. ““Emir bi'l-Ma'ruf Nehiy ani'l-Münker' İlkesinin Günümüz Dini Söylemin İnşasında İşlevsel Yönü”. Eskiye 40 (Mart 2020), 199-218. <https://doi.org/10.37697/eskiye.672034>.
- Çağrı Ahmet. “Saygı”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 25 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sayg%C4%B1>

- Çağrııcı Mustafa. “Fitne”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 25 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fitne>
- Çağrııcı Mustafa. “Yalan”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 25 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yalan>
- Çağrııcı, Mustafa “Düşmanlık”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 28 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/duşmanlık>
- Çağrııcı, Mustafa. “Nankörlük”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 28 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nankorluk>
- Çelik Ömer, Muhammed Coşkun ve A. Enes. Ateş, 1-2 Cilt, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2017. II, 376
- Çolak, Mücahit. “İslam Muhakeme Hukukunda Şahitlik ve Hükümleri.” Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(2), (2016), 85-104.
- Erbuğ, Ece. (2021). “Ölüm Sosyolojisi: Geleneksel ve Modern Toplumda Ölümün Toplumsal Anlamları.” Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi(8). <https://doi.org/10.48131/jscs.1005591>, (2021).
- Eren, Hasan vd. Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1988
- Erkal, Mehmet. “Zekât”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 25 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zekat#>
- Fahreddin er-Razi, Tefsîru’l-Kebir, (çev. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru), 1-22 Cilt, (1.Baskı) Ankara: Akçağ Yayınları, 1988.
- Gordon Marshall, Sosyoloji Sözlüğü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2021), “Sosyoloji”, 680.
- Gökçe, Birsen. Türkiye’nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumları, Ankara. Savaş Yayınları, Ankara, 1996.
- Gözen, Fatma Betül. El-Maide Suresinde Bireysel ve Toplumsal Kurallar (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), 2010.
- Güç, Ahmet “Putperestlik”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 25 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/putperestlik>

- Gülhan Maden, “Münâsebetü’l-Kur’ân İlmi Çerçevesinde Mâide Suresinin Değerlendirilmesi”, Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi 3(Aralık 2022), 171.
- Gündüz, Şinasi. “Sabiilik”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Erişim 25 Ocak 2022). <https://islamansiklopedisi.org.tr/sabiilik>
- Gürkan, Salime Leyla. “Ölüm”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 28 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/olum#>
- Haçerlioğlu, Orhan. Toplumbilim Sözlüğü. İstanbul: Remzi Kitabevi.1986.
- Harman, Ömer Faruk. “Hac”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 25 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hac#1>
- Hökelekli, Hayati. “İdrak”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 28 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/idrak>
- Işıcık, Yusuf. “Kur’ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali,” Konya İlahiyat Derneği Yayınları, 1. Baskı, Konya, 2008.
- Kaya, Remzi. “Ehl-i Kitap”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 25 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ehl-ikitap>
- Kutluer, İlhan. “Fesad”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Erişim 25 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fesad>
- Küçük, Ömer – Orçun, Girgin. “Sosyoloji, Bireycilik ve Modern Toplum: Liberal Bireycilik Öğretilerine Karşı Özgünlük Bireyciliği” Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 62/2 (2022), 417.
- Maden, Gülhan. “Münâsebatü’l-Kur’ân İlmi Çerçevesinde Mâide Suresinin Değerlendirilmesi”. Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi 3 (Aralık 2022), 164-206.
- Marshall, Gordon. Sosyoloji Sözlüğü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 5.Basım.2021.
- Mevdudi, Ebu’l A’lâ, Tefhîmu’l Kur’an, 1-7 Cilt, (trc. Heyet), İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.

- Muhammed b. Ahmed Kurtubi. el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an, 1-19 Cilt, (trc. M. Beşir Eryarsoy), Buruc Yayınları, İstanbul, 1998.VI, 30.
- Örnek, Sedat Veyis. "İlkelerde Dinsel Temel Kavramlara Genel Bir Bakış" Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 20(3-4), (1962), 255-261.
- Özaydın, Abdulkerim. "Av". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 25 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/av#2-islamtarihi>
- Özkalp, Enver. Sosyoloji, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1995.
- Sandıkçı, Kemal. "Müttefik ve Müfterik". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Erişim 25 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muttefikvemufterik>
- Sönmez, H., & Sucu, İ. Sosyolojik Düşünme, Sosyolojik Düşünce ve Sosyolog İlişkisi Üzerine Bir Deneme. İctimaiyat, 6(2), (2022), 522-537. <https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1097606>
- Şaşa, Mehmet. "Mekkelî Müşriklerin İlah-Allah Tasavvuru ve Şirkleri". Dicle İlahiyat Dergisi 27/2 (Aralık 2024), 206-228. <https://doi.org/10.58852/dicd.1580782>.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. Câmi' u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân. thk. Abdullah b. Abdi'l-Muhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 1. Basım, 1422.
- Türkkahraman, Mimar. "Teorik ve Fonksiyonel Açısından Toplumsal Kurumlar ve Kurumlararası İlişkiler" Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14/2 (2009), 27.
- Uludağ Süleyman. "Hitap". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Erişim 14 Haziran 2025. <https://Islamansiklopedisi.org.tr/hitap>
- Uludağ Süleyman. "Takva". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Erişim 14 Haziran 2025. <https://oislamansiklopedisi.org.tr/takva>
- Yasa, İbrahim. Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları, Ankara: TODAİE Yayınları, 1973. 2.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Azap". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 28 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/azap>

Yavuz, Yusuf Şevki. “Fasık”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 25 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fasik>

Yazır, Elmalılı Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, 1-10 Cilt, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979.

Yıldız, Kemal. “Sorumluluk”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 25 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sorumluluk>

Zemahşerî, Keşşâf Tefsiri, (çev. Abdulaziz Hatip, Mehmet Erdoğan, Aydın Temizer, Ömer Çelik, Muhammed Coşkun, A. Enes Ateş), 1-2 Cilt, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2017.

ÖZ GEÇMİŞ

Adı Soyadı: Zeynep KUZGUN KAYA

Uyruğu: TC

